

**Een indicator voor de omvang en evolutie
van het zwartwerk in de Belgische
economie – Développement d'un
indicateur portant sur l'évolution du travail
au noir en Belgique / Ontwerp eindrapport**

Jozef Pacolet, Sergio Perelman, Pierre Pestieau
& Katleen Baeyens
met medewerking van d'Ousmane Faye en Bruno Soumagne

Onderzoek in opdracht van het Programmatorische Federale
Overheidsdienst Wetenschapsbeleid en de Federale Overheidsdienst
Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg.

18 juni 2007

Federale Overheidsdienst
Werkgelegenheid,
Arbeid en Sociaal Overleg

FEDERAAL WETENSCHAPSBELEID

VOORWOORD

Voorliggend rapport is een studie in opdracht van de POD Wetenschapsbeleid en de FOD Werkgelegenheid, arbeid en sociale relaties om de haalbaarheid na te gaan van een eenduidige en exhaustieve indicator voor de omvang van sociale fraude en zwartwerk in België. Het onderzoek werd uitgewerkt in een samenwerkingsverband tussen de CREPP van de ULg en het HIVA van de KUL, die elke bepaalde deelaspecten voor hun rekening namen en tot gemeenschappelijke conclusies komen.

De vroegere studies omtrent de sociale fraude toonden ons de aanzienlijke interesse aan van de controle-instanties om de informatie bij hen beschikbaar te valoriseren, om hun werk te optimaliseren maar ook om de nodige erkenning te krijgen om dit werk te kunnen vooruithelpen. Deze interesse van de zogenaamde stakeholders is niet verdwenen, integendeel hebben wij zowel nationaal als internationaal een versterkte motivering menen te ontwaren. Ook in dit project hebben wij de dialoog met de diverse stakeholders in België, nationale rekenaars en administraties (Tewerkstelling, Sociale Zaken, Economie, Sociale parastatalen) gezocht en ook steeds open deuren ontmoet. Wij danken al deze contactpersonen voor de betoonde interesse en voor de geleverde informatie.

Wij danken de opdrachtgevers voor de geboden onderzoeksmogelijkheden, de leden van de stuurgroep voor de commentaar in het begeleidingscomité, de administraties voor hun bereidheid tot medewerking en de geleverde informatie en meer specifiek Tom Bevers van de FOD WASO, Didier Verbeke van de FOD Sociale Zekerheid en Aziz Naji van de POD Wetenschapsbeleid voor de sturing van het project in functie van wat de overheid aan informatie werkelijk nodig heeft, en het integreren van de resultaten in het politiek-maatschappelijk debat om op dit terrein duurzaam vooruitgang te boeken.

INHOUD

Inleiding	1
<hr/>	
Hoofdstuk 1 Definitie van zwartwerk en methodes om zwartwerk in te schatten	3
<hr/>	
1. Situering	3
2. Definities	4
3. Behoud van een ruime definitie	8
4. Methodes om zwartwerk in te schatten	10
5. Recente inschatting van de omvang van zwartwerk	11
6. Referenties	13
Chapitre 2 Développement d'un indicateur portant sur l'évolution du travail au noir	15
<hr/>	
1. Introduction	15
2. Définition et taxonomie	17
3. Evaluation macroéconomique de l'économie souterraine	20
3.1 L'approche monétaire	21
3.2 Divergence entre séries statistiques	24
3.3 Les indices présumés de présence d'activités souterraines	25
4. La fraude fiscale	26
4.1 Les impôts les plus fraudés	28
4.2 La TVA et les comptes taxis	29
5. Le travail au noir	30

6. Que faire?	33
7. Références utilisées dans ce travail	34
Hoofdstuk 3 Administratieve informatie bij de Controle- instanties	37
<hr/>	
1. Sociale inspectiediensten	38
1.1 Beschikbare informatie bij de sociale inspectiediensten	44
1.1.1 Het Toezicht op de Sociale Wetten (FOD WASO)	44
1.1.2 De Sociale Inspectie	48
1.1.3 De inspectiediensten van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid	58
1.1.4 De inspectiediensten van de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening	61
1.1.5 De inspectiediensten van het Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen RSVZ	62
1.1.6 Regionale inspectiediensten	67
1.1.7 Evaluatie van de bruikbaarheid van informatie beschikbaar in de jaar/activiteitenverslagen van de sociale inspectiediensten voor het opstellen van een indicator voor de omvang en de evolutie van zwartwerk in de Belgische economie	67
1.1.8 Schijnzelfstandigheid	70
1.2 Recente en toekomstige informatiseringsinitiatieven m.b.t. de verzameling, uitwisseling en verwerking van informatie van de sociale inspectiediensten	71
1.2.1 Dimona	71
1.2.2 Gotot-in en Gotot-out	72
1.2.3. Limosa	73
1.2.4 Genesis	73
1.2.6 Oasis	73
1.3 Raming van sociale fraude op basis van administratieve gegevens	75
1.3.1 Bij de gesalarieerde werkgelegenheid	77
1.3.1. Bij de zelfstandige werkgelegenheid	82
2. Fiscale inspectiediensten	82
2.1 Beschikbare informatie bij de fiscale inspectiediensten	82
2.1.1 Fiscale inspectiediensten	82
2.1.2 Selectie van dossiers door de fiscale inspectiediensten - risicobeheer	84
2.1.3 Resultaten van de controles van fiscale inspectiediensten	84
2.1.4 Specifieke fraudevormen: definitie, bestrijding en enkele cijfers	93
2.2 Huidige en toekomstige informatiseringsinitiatieven m.b.t. de verzameling, uitwisseling en verwerking van informatie van de sociale inspectiediensten	96
3 Sectorale en regionale informatie	96

---

4. Samenvatting en conclusies	97
5. Referenties	100
Hoofdstuk 4 Zwartwerk volgens de Nationale Rekeningen en mogelijkheden tot verbetering	103

---

1. Nationale rekeningen	103
2. Verbeteringsmogelijkheden van valorisatie van bestaande enquêtes en informatie	113
3. Mogelijkheid en wenselijkheid om enquêtemateriaal te gebruiken of om expliciete bevestigingen te organiseren	114
Besluit	117

Bijlagen	123
-----------------	------------

Bijlage 1/ Survey of shadow economy estimations (Bruno Soumagne, CREPP ULg)	125
Annex 2/ Measuring the shadow economy using the expenditure-based approach	130
Bijlage 3/ Administratieve informatie over de controle op het zwartwerk bij de sociale inspecties (Jozef Pacolet, Katleen Baeyens, HIVA KUL)	143
Annex 4 / Bibliografie générale	172
Gehanteerde afkortingen	187

INLEIDING

De Europese Commissie heeft in haar tewerkstellingsrichtsnoeren een belangrijk aandachtspunt gemaakt van de strijd tegen zwartwerk. Oorspronkelijk was ook een nauwkeurige identificatie van dit zwartwerk en de kwantificering gevraagd. Thans circuleren uiteenlopende cijfers voor België omtrent de omvang van het zwartwerk. Deze situatie wijkt niet af van internationale evidentie waar hoge en lage schattingen blijven bestaan. Dit kan veroorzaakt worden door definitieverschillen, of door verschillen in de gehanteerde methode om tot die raming te komen. Wij beschrijven hierna vooreerst de gehanteerde definities en de methoden om tot een raming te komen. Hierbij wordt als referentiepunt gebruikt de OESO-definities en het handboek voor de identificatie van undeclared work, de Eurostat-ambities terzake, de ambities van de nationale rekenaars om een exhaustieve benadering van het nationaal inkomen na te streven en het beleid van de Europese Commissie om dit zwartwerk te identificeren en te reduceren.

Afgezien van definitieverschillen die tot uiteenlopende cijfers kunnen leiden, blijkt een reconciliatie van de methoden om zwartwerk te schatten zich op te dringen. Op het vlak van methoden kunnen drie invalshoeken worden vergeleken: de ad hoc academische invalshoek met diverse methoden (bv. macro-economisch, enquête); de optiek van de nationale rekenaars die vanuit een bottom up benadering een geaggregeerd resultaat wensen te bekomen, en de administratieve en controlerende invalshoek die vanuit hun administratieve informatie en controle-informatie een zicht kunnen krijgen op zwartwerk. Deze drie benaderingen worden nu reeds complementair uitgebouwd: de wetenschappelijke studies kunnen gebruik maken van administratieve informatie, enquêtes kunnen ad hoc of recurrent zijn en zowel door onderzoekers als nationale rekenaars gebruikt worden om bepaalde fenomenen te onderzoeken. Enquêtes kunnen georganiseerd worden bij de gebruikers, bij de beroepsbevolking die in het zwart werkt of een zwart inkomen heeft, bij de ondernemers maar ook bij controleinstanties zelf.

De mogelijkheid van reconciliatie wordt als leidraad genomen voor de onderzoeksstrategie in dit project. Tegelijk wordt aangetoond dat de

informatiebronnen in België (administratief, enquêtes) aanzienlijk zijn, en permanent verbeteren. Dit is de tweede onderzoeksoptiek, met name een valorisatie van bestaande bronnen. Toch wordt de noodzaak dat additionele informatieverzameling nodig is (bijvoorbeeld expliciete enquête) niet a priori uitgesloten.

De overheid die de opdracht gaf voor de voorliggende studie verwacht een beter cijfer over de omvang van het zwartwerk in België, en liefst één cijfer. Als onderzoeker deelden wij die ambitie. De omvang van de probleemstelling maakt dat geen eigenlijke raming kan gemaakt worden. De mogelijkheden om dit substantieel en snel te verbeteren lijken beperkter te zijn dan wij vermoedden. Wat ook de methode is die verkozen wordt, dit is een werk van lange adem. Tentatief wilden wij, indien de informatie beschikbaar is, wel correcties aanbrengeen aan de huidige ramingen, ondermeer de inschatting in de nationale rekeningen en aanvullende ad hoc inschattingen. Deze mogelijkheden blijken beperkter dan gedacht. Wij geven er de voorkeur aan om ons te concentreren op de definitie van de mogelijkheden die er bestaan voor de Belgische overheid en betrokken administraties om tot een betere raming te komen, en voor een aantal van deze pistes probeerden wij uit wat dit zou kunnen opleveren.

HOOFDSTUK 1

DEFINITIE VAN ZWARTWERK EN METHODES OM ZWARTWERK IN TE SCHATTEN

Jozef Pacolet en Katleen Baeyens, HIVA - KUL

1. Situering

De strijd tegen het zwartwerk is één van de doelstellingen geworden waarlangs de Europese Commissie de nationale actieplannen voor meer werkgelegenheid stuurt. In een oorspronkelijke formulering vertrok de Europese Commissie van de idee dat een meer nauwkeurige meting essentieel was om de strijd tegen de fraude te optimaliseren. De Europese Commissie stelde initieel 'Member States must increase efforts to quantify undeclared work' (Commissioner Diamantopoulos, geciteerd in nota Eurostat). Het kwantificeren van doelstellingen is immers een belangrijk element van de open methode van coördinatie op het vlak van de werkgelegenheidspolitiek, en het identificeren van een maatstaf van zwartwerk is dus een uitgangspunt om te weten of er vooruitgang is of niet. Voor de Europese Commissie en de methodiek van de OMC zijn de kwantificering van doelstellingen uitermate belangrijk (Van Winckel, 2003, p. 1039; Lonroth, p. 1044). Met uiteenlopende ramingen is dit nu niet mogelijk.

Voor België circuleren uiteenlopende ramingen van 3-4 % tot 20% van het BBP. Regelmatig worden de laatste cijfers als realiteit geciteerd. Beide cijfers worden door gezaghebbende bronnen gehanteerd. Zo is voor België een 4% gehanteerd in een recente EU studie over undeclared work, verwijzend naar de nationale rekeningen, en is in een ECB paper de veel hogere raming van Schneider van rond de 20% gehanteerd. Onze conclusie in vroeger onderzoek was dat men hierdoor niet alleen niet weet of het een 'majeur' probleem is of niet, maar evenmin of de

situatie verbetert of verslechtert. Met een EU-beleid om tegen 2010 het niet aangegeven werk aanzienlijk te doen dalen (E. Van Winckel, Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, p. 1044) is het voor België uiteraard een onbegonnen zaak om dit te kunnen aantonen in de huidige omstandigheden. Toch is België geen uitzondering.

De meting van het zwartwerk is nog controversieel, misschien ook omdat er in het verleden onvoldoende aandacht werd geschonken aan het fenomeen. Zo blijven recent op internationaal vlak (zie verder) de resultaten van diverse methoden naast elkaar geciteerd, en riskeren de tegenstellingen tussen de ramingen vaak op een dovemansgesprek uit te lopen, in plaats van een reconciliatie van een aantal methoden na te streven.

2. Definities

Definities en terminologie verwijzen naar een veelvoud van begrippen, met het belangrijke onderscheid tussen legale en illegale activiteiten, en tussen niet gerapporteerde en niet waargenomen activiteiten. Het ontwijken en ontduiken van belastingen, bijdragen, administratieve verplichtingen, maar ook verplichtingen om deel te nemen aan structurenquêtes, zijn dus een deel van bepaalde definities van zwartwerk, en maken ook dat bepaalde informatiebronnen hun beperkingen hebben voor het doel van de identificatie en kwantificering van zwartwerk.

Het gebrek aan definitie heeft in het verleden sommigen zelfs verleid tot de conclusie dat bijgevolg ook geen zinnige raming mogelijk is (P. Konijn, 'Eurostat considers that no practicable definition of underground, hidden or illegal economy has been developed so far that could be used to compile comparable and meaningful estimates'). Maar misschien moet het veelvoud van definites het ook acceptabel maken dat diverse ramingen kunnen naast elkaar bestaan¹.

De meest recente internationale standaard voor macro-economische statistieken, the 1993 System of National Accounts, helpt ons evenwel om het zwartwerk of de ondergrondse economie te situeren. Deze indeling wordt nu meer en meer gehanteerd om het werk van de nationale rekenaars in verband met het meten van de niet geobserveerde economie te stroomlijnen.

Er wordt hierbij het onderscheid gemaakt tussen:

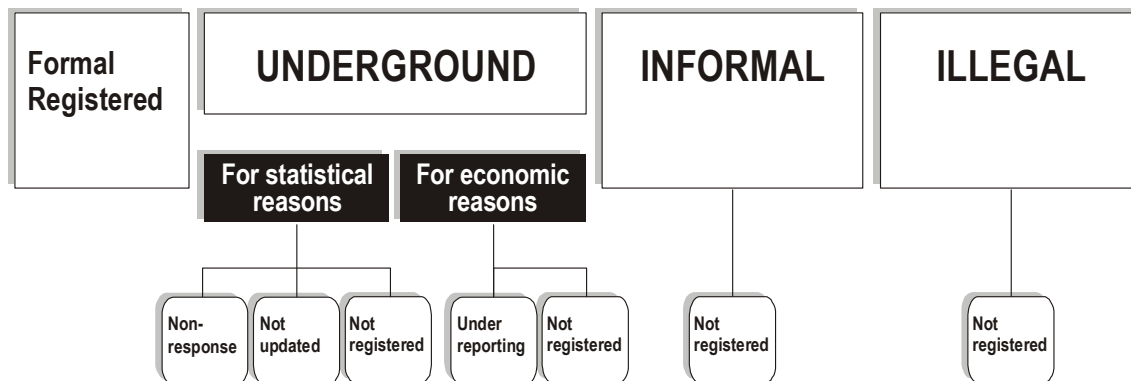
---

¹ Dit is alvast het geval in Duitsland waar een lage micro-economische raming via een survey methode geaccepteerd wordt naast de hoge raming van Prof.Schneider.

1. Ondergrondse economie of zwartwerk:
  - a. activiteiten om betaling van inkomsten, BTW of andere taken te vermijden;
  - b. activiteiten om betaling van sociale zekerheidsbijdragen te vermijden;
  - c. activiteiten om andere wettelijke regels te ontwijken ondermeer m.b.t. minimumloon, arbeidstijden, arbeidsveiligheid;
  - d. activiteiten om andere administratieve verplichtingen te vermijden.
2. Illegale productie:
  - a. productie van goederen en diensten waarvan de productie, verkoop of bezit is verboden;
  - b. productie van doorgaans legale activiteiten maar die illegaal worden wanneer zij worden uitgeoefend door niet geautoriseerd personeel.
3. Informele economie:

Activiteiten die vooral in minder ontwikkelde landen belangrijk zijn en die de productie bevatten van entiteiten met het doel werk en inkomen te verwerven, maar opererend op een doorgaans laag niveau van arbeidsverdeling, organisatie, arbeidsregulering en met arbeidsrelaties die vaak occasioneel, via familiale banden en persoonlijke en sociale relaties tot stand komen, eerder dan door arbeidscontracten. Hun activiteiten kunnen al dan niet ondergronds of al dan niet illegaal zijn.
4. Huishoudelijke productie voor eigen gebruik.
5. Economie die door deficiënties van het administratief statistisch apparaat uit het beeld verdwenen, hetzij doordat de entiteiten niet geregistreerd zijn, of omdat hun informatie niet verwerkt is, of omdat zij hun activiteiten onderrapporteren.

De Italiaanse statistische diensten hergroeperen deze indeling in volgend schema, waarbij er dus een ondergrondse of niet geobserveerde economie is voor statistische redenen, en één voor economische redenen. 'Undeclared work' en fraude zal dus vooral het aspect van 'underground economy for economic reasons bevatten'.

Bron: OECD (2002), *Measuring the non-observed economy, A handbook*

Figuur 1.1 Istat analytisch kader voor de niet-geobserveerde economie

De OESO weerhoudt uiteindelijk 8 types van niet geobserveerde economie:

- ondergrondse economie die niet geobserveerd is door de onvolledige dekking van alle activiteiten in de statistische dataverzameling: omwille van de onvolledigheid van de registers van ondernemingen (type 1), de niet aangifte van de ondernemingen in het register (type 2) en de te lage aangifte van de ondernemingen in het register (type 3);
- de ondergrondse economie die economische activiteiten betreft die legaal zijn, maar die verborgen blijven voor de autoriteiten om belastingen en bijdragen te vermijden (type 4 is te lage aangifte, type 5 is niet aangifte);
- informele activiteiten bestemd voor de markt van niet formeel georganiseerde ondernemingen of de gezinnen zelf (type 6);
- illegale activiteiten, hetzij omdat de activiteit illegaal is of omdat diegene die zij verstrekt, niet gerechtigd is om die activiteiten uit te voeren (type 7);
- productie van de huishouden van eigen goederen voor eigen gebruik (niet geobserveerde activiteiten van type 8) en de inschatting van diensten (met name de verbetering en aanpassingen van de woning). Wat deze laatste categorie betreft zijn overige diensten ‘voor eigen gebruik’ als heel de sector van informele hulp en zorg waar groeiende aandacht voor is, uit de perimeter van de nationale rekeningen en ook de informele economie gehouden.

De VN en met name de United Nations Economic Commission for Europe heeft in 2003 een overzicht gemaakt van de exhaustiviteit van de nationale rekeningen en de mate dat zij een correctie uitvoerden voor de diverse categorieën. België werd in dit rapport vermeld en zoals hieronder kan worden genoteerd werd vooral een correctie uitgevoerd voor de enge betekenis van ondergrondse economie in de betekenis van niet aangegeven activiteiten, omdat de niet-geobserveerde economie omwille van onvolmaaktheden van de statistische methoden blijkbaar verwaarloosbaar waren. De werkzaamheden van de statistische diensten, de zogenaamde ‘nationale rekenaars’- in België is dat het INR- zijn vooral ingegeven

vanuit het streven naar volledigheid en exhaustiviteit en hebben bijgevolg zowel te maken met statistische onvolkomenheden als met fraudefenomenen.

Tabel 1.1 Aanpassingen van de nationale rekeningen voor niet-geobserveerde activiteiten volgens de classificatie van Eurostat

Country	NOE Share of GDP (per cent)	Year of estimate	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8
<i>EU Candidates</i>										
Bulgaria	16	2000	X	X	X	X	X	X	X	X
Czech Republic	9	1998	X	X	X	X		X	X	X
Estonia	Not stated	2001	X		X	X	X	X	X	X
Hungary	16	1997	X	X		X	X	X		
Latvia	17	1998	X	X	X	X		X		X
Lithuania	18	1998	X		X	X		X		X
Poland	13	1998				X	X	X	X	
Romania	Not stated					X	X	X		
Slovakia	22	1998	X		X	X	X		X	X
Turkey*	2	2000					X	X		
<i>Developed Market Economies</i>										
Belgium	3-4	1997				X	X	X		X
Ireland	4	1996			X	X	X			
Italy	15	1998		X		X	X			

T1 Non response to surveys

T2 Out of date registers

T3 Unregistered units due to reasons other than deliberate non-registration

T4 Underreporting of production

T5 Intentionally not registered

T6 Unregistered units (informal sector)

T7 Unregistered units (illegal production)

T8 Other types of undercoverage

Note: See text. Classification of the NOE types are made by the ECE secretariat. Percentages shares are rounded.

Bron: UN, 2003, p. 13.

Schneider verruimt de definitie van schaduw economie naar alle legale en illegale productie en verhandeling van goederen en diensten, tegen geld of via ruilhandel, en die niet geregistreerd zijn in het nationaal inkomen. Naarmate deze berekeningen exhaustiever worden, dus naarmate de niet geobserveerde economie al in de officiële statistieken is opgenomen, wordt het dus moeilijker om daarbuiten nog veel 'unobserved economy' te vinden. Maar het moet duidelijk zijn dat 'unobserved' (niet formeel genoteerd in de nationale rekeningen) niet volledig overeen stemt met 'undeclared' (niet aangegeven aan de autoriteiten die de belastingen of de socialezekerheidsbijdragen innen). Cowell (1990, p.15) spreekt in dit verband van 'unmeasured GDP' en 'untaxed GDP'. De afbakening voor 'unmeasured' en 'untaxed' is dus niet dezelfde. Wij proberen dit te illustreren

in volgend schema. Wij raken hierna beide thema's aan, maar kunnen het helaas niet uitputten.

Bron: eigen schema

Figuur 1.2 De geregistreerde, geobserveerde en aangegeven economische activiteiten

3. Behoud van een ruime definitie

Bovenstaande begrippen leiden tot uiteenlopende metingen van de ondergrondse economie, fiscale en sociale fraude en zwartwerk of informele economie. Toch zijn er argumenten om de uiteenlopende definities in hun samenhang te blijven zien (J. Pacolet, H. Geeroms) omdat fiscale en sociale fraude, ontwijking, informele economie tot zelfs clandestiniteit en criminaliteit elkaar soms raken. De Europese Commissie heeft in haar strijd om informeel werk formeel te maken een meer engere definitie gehanteerd, waarvoor eveneens argumenten zijn. Ten slotte impliceert fiscale fraude een nog ruimere definitie dan zwartwerk (dus met inbegrip van ondermeer kapitaalinkomsten), en is beleidsmatig ook ontwijking niet onbelangrijk. Opnieuw kan informatie over het ene nuttig zijn voor informatie over het andere.

In vroegere studies over sociale fraude hebben wij steeds een ruime definitie gehanteerd (Pacolet, Geeroms, 1995). De vroegere studie biedt een indeling die ons toelaat om het aandachtsgebied van vandaag te situeren. Sociale fraude heet elk misbruik inzake socialezekerheidsrecht, het arbeidsrecht en de sociale bijstand,

waarbij men zich tracht te onttrekken aan de regelgeving en de bijhorende lasten van de overheid. Het omvat het zich onttrekken niet alleen van het betalen aan sociale zekerheidsbijdragen, maar ook aan andere arbeidsreglementering ter bescherming van de werknemers. Hieruit vloeit een informeel en zwart circuit voort van arbeid en inkomens, waarin men fiscale en parafiscale bijdragen wenst te ontwijken of te ontduiken. Daarnaast is ook uitkeringfraude mogelijk. Voor de economen was zelfs het onderscheid tussen ontwijking en ontduiking niet relevant, omdat alle twee resulteren in minder belastbare basis voor de overheid. In het verlengde daarvan namen wij in dat referaat finaal ook de sociale en fiscale uitgaven mee, de sociale of fiscale niet-belasting (waarvan wij de komende dagen nog herhaaldelijk vormen zullen tegenkomen) die op zich stuk voor stuk verantwoord en geoorloofd kunnen zijn, maar allen hetzelfde gevolg hebben, met name minder belastbare basis. Maar ook misbruik van subsidies of sociale uitkeringen heeft hetzelfde negatief effect op de publieke financiën. De uitkeringsfraude is overigens een belangrijk aspect van de sociale fraude. Wij kwamen uiteindelijk tot de conclusie dat wij het onderscheid tussen fiscale en sociale fraude amper of niet konden maken, alleen al theoretisch niet omdat in het ene land de overheid zich misschien meer of minder financiert van sociale zekerheidsbijdragen of via belastingen. De voorkeur voor een ruime definitie vond bevestiging bij een eminent expert als Prof. M. Frank die de 'fiscale' uitgaven mee in beeld brengt van de niet geïnde belastingen, alsook finaal de fiscale onderschatting (ondermeer via een forfaitaire heffing voor landbouw, nu ook voor horeca voorgesteld) in beeld brengt. Ook Prof. Tiberghien situeert met veel overtuiging de sociale bijdragen bij de belastingen die dus in één adem en binnen dezelfde procedure gevat zouden moeten worden.² Wij spraken in dat referaat dan ook van het valse onderscheid tussen fiscale en sociale fraude en gaven volgend ruim plaatje van fiscale en parafiscale ontwijking en ontduiking en 'niet belasten'.

---

² Belgische Senaat, 1993- 1-4, 25, geciteerd in J. Pacolet en H. Geeroms (1995), p. 623.

Sociale bijdragen	Ontduiking	grijze zone	Ontwijking	Het wettelijk niet of minder belasten omdat men		P.m. Fiscale onderschatting	
	Inkomen niet aangegeven		<ul style="list-style-type: none"> ○ naar de vorm ○ verplaatsen van bel. basis ○ in de tijd spreiden 	Roerend vermogen	<ul style="list-style-type: none"> ○ niet volledig kan belasten ○ niet volledig wil belasten 	Kl eigen woning spaarboekje	Forfaits van bepaalde beroepen
	Zwartwerk		<ul style="list-style-type: none"> ○ naar de vorm ○ verplaatsen van bel. basis ○ in de tijd spreiden 	Vrijstelling	grijze zone	Huiselijke hulp, PWA	Huiselijke hulp, PWA

Bron: J. Pacolet en H. Geeroms, 1995

Figuur 1.3 Noodzaak van een ruime definitie van fiscale en sociale ontduiking en vermijding en niet belasten

Het spreekt voor zich dat dergelijke inventaris van ontdoken of ontweken belasting en niet belasten niet overeen komt met 'undeclared work' sensu stricto of 'unobserved economy' sensu lato. Wij gaan niet in op de volledige problematiek van fiscale en parafiscale ontwijking en ontduiking of zelfs niet belasten. Want dit veronderstelt een doorlichting van zowel de personenbelasting als van de vennootschapsbelasting en de BTW, alsmede van de sociale zekerheid voor werknemers en zelfstandigen.

Wij onderzoeken hierna enkel de sociale fraude en dan nog in eerste instantie deze bij de werknemers. Ook de uitkeringsfraude laten wij hier buiten beschouwing.

4. Methoden om zwartwerk in te schatten

De methoden om zwartwerk te schatten zijn van a) macro-economische aard: monetaire methode, discrepantie analyses (tussen uitgaven en inkomen, bestedingen en productie, officiële en eigenlijke arbeidsmarktgegevens), analyse via latente variabelen (en eventueel modellen); b) micro-economische aard: belastingaangiften, overige administratieve data, micro-observaties en enquêtes. De laatste reeks methodes zijn rechtstreeks, en betreffen eerder micro observaties. Zij hebben de voorkeur van diverse experts. Zij dragen ook onze voorkeur weg, en wij zullen ons in deze studie vooral concentreren op de praktische haalbaarheid (afweging ook van kosten versus rendement, maximale valorisatie van beschikbaar informatiemateriaal). In de bijdrage van Pestieau en Perelman worden deze methoden tegenover elkaar gesteld en komen zij opnieuw tot de conclusie dat de administratieve methoden en de gedetailleerde sectorale informatie het meest geloofwaardige resultaat zou moeten opleveren. Maar ook bij Schneider

lezen wij deze voorkeur voor dit soort van informatie, die helaas niet steeds beschikbaar is. Schneider (2003, Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, p. 689) stelt dat audits en controle-informatie finaal de beste informatie oplevert, terwijl de nationale rekenaars de voordelen van hun gecombineerde, en ook gedetailleerde werkmethode voorstellen, met inbegrip van gebruik van diverse enquêtegegevens en administratieve gegevens.

5. Recente inschatting van de omvang van zwartwerk

Tabel 1.2 Recente 'officiële' inschatting van zwartwerk in de oude lidstaten van de EU

Country	Year	EC		OECD		Survey based	
		Size (% GDP)				As % of formal working hours	As % of GDP (in black prices)
Austria	1995	1.5 ¹					
Belgium	1995	3.0 - 4.0 ¹		1997	3.5		
Denmark	2001	5.5 ³				2001	3.8
						1994-1998	1.4
							2.6 - 3.8
Finland	1992	4.2 ¹					
France	1998	4.0 - 6.5 ¹					
Germany	2001	6.0 ³				2001	4.1
						1984	0.6 - 1.2
							4.0 - 6.0
Greece	1998	>20					
Ireland		n.a.					
Italy	1998/2002	16.0 - 17.0 ²		2000	16.0		
Luxembourg		n.a.					
Netherlands	1995	2.0 ²				1983-1984	1.0 - 3.0
Portugal	1996	5.0 ²					4.0 - 5.0
Spain		n.a.				1985	16.9
Sweden	1997	3.0 ³				1997-1998	2.3
						1997	1.0
						2000	2.5 - 2.6
UK	2000	2.0 ³		2002	1.5		0.6

1. Adjustments made for exhaustiveness of GDP for Eurostat
2. National Statistical offices
3. Rockwool Foundation estimates

Bron: P. Renoy a.o. 2004; OECD, 2005; Pedersen, 2005 quoted in OECD

Tabel 1.3 Recente 'officiële' inschatting van zwartwerk in de oude lidstaten van de EU

Country	EC-estimate		OECD-estimate	
	Year	Estimate (% GDP)	Year	Estimate (% GDP)
Bulgaria	2002/03	22-30	2000	11.1
Czech Republic	1998	9-10	1998	5.5
Estonia	2001	8-9		
Hungary	1998	18	1997	15.4
Latvia	2000	18	1998	14.1
Lithuania	2003	15-19	1998	14.2
Poland	2003	14	1998	13.3
Romania	2001	21		
Slovak Republic	2000	13-15	1998	7.3
Slovenia	2003	17		

Bron: P. Renoy a.o., 2004 and OECD, 2005

Tabel 1.4 Macro-economische inschatting van de ondergrondse economie in de oude lidstaten van de EU

EUROPE - OECD-WEST EUROPEAN COUNTRIES	<i>Shadow Economy in % of GNP 1999/2000</i>	<i>Shadow Economy in % of GNP 2002/2003</i>
Austria	10,2	10,9
Belgium	23,2	21
Denmark	18,2	17,3
Finland	18,3	17,4
France	15,3	14,5
Germany	16,3	16,8
Greece	28,6	28,2
Ireland	15,8	15,3
Italy	27,0	25,7
Netherlands	13,0	12,6
Norway	19,1	18,4
Portugal	22,6	21,9
Spain	22,6	22,0
Sweden	19,1	18,3
United Kingdom	12,6	12,2

Bron: Schneider, 2003 and Schneider, 2005.

Tabel 1.5 Macro-economische inschatting van de ondergrondse economie in de nieuwe lidstaten van de EU

EUROPE - TRANSFORMATION COUNTRIES	<i>Shadow Economy in % of GNP 1999/2000</i>	<i>Shadow Economy in % of GNP 2002/2003</i>
Bulgaria	36,9	38,3
Czech Republic	19,1	20,1
Hungary	25,1	26,2
Latvia	39,9	41,3
Lithuania	30,3	32,6
Poland	27,6	28,9
Romania	34,4	37,4
Slovak Republic	18,9	20,2
Slovenia	27,1	29,4

Bron: Schneider, 2003 and Schneider, 2005.

6. Referenties

CHAPITRE 2

DEVELOPPEMENT D'UN INDICATEUR PORTANT SUR L'EVOLUTION DU TRAVAIL AU NOIR

Sergio Perelman, Pierre Pestieau
avec la collaboration de Bruno Soumagne

Note liminaire

La mission du CREPP était de présenter une synthèse des travaux portant sur la mesure du travail au noir en général et en Belgique en particulier.

Elle était aussi de suggérer des pistes concrètes permettant de mieux appréhender la réalité du travail au noir et les moyens de lutter contre lui.

Dans le texte ci-dessous on trouvera la synthèse des études existantes qui conclut que la plupart des estimations macroéconomiques sont discutables, voire fantaisistes. Notre conviction est que l'approche macroéconomique est stérile. L'approche correcte est sectorielle et elle devrait s'appuyer sur deux types de données: les données administratives et les données d'enquêtes portant sur tous les acteurs: offreurs, demandeurs et autorités de contrôle.

1. Introduction

L'économie souterraine et le travail au noir appartiennent à la sphère des phénomènes qui sont au mieux difficilement vérifiables. Il n'est donc pas étonnant que sur le sujet, qu'il s'agisse d'en évaluer l'importance ou d'en cerner les implications, on lit n'importe quoi. Ce n'importe quoi n'est d'ailleurs pas arbitraire; il correspond très souvent aux opinions qu l'on peut avoir du rôle de l'Etat dans la société. Ainsi pour les libéraux, le travail au noir sera-t-il présenté comme une

réponse légitime à l'appétit vorace du législateur. Ils lui trouveront toute une série de vertus insoupçonnées en termes d'efficacité, mais aussi d'équité. En revanche, pour les défenseurs de l'Etat providence, le travail au noir, et plus largement l'économie souterraine, entraînent un manque à gagner préjudiciable à son bon fonctionnement et ils impliquent des distorsions qui compromettent l'efficacité économique et la redistribution sociale.

L'analyse économique et le bon sens statistique permettent cependant de baliser le champ de nos incertitudes. Comparer la taille de l'économie souterraine dans le temps comme dans l'espace est largement discutable. Affirmer que la taille de l'économie souterraine est passée de 10 à 21% en 20 ans ou qu'elle est de 9% aux Etats-Unis et de 26% en Italie paraît largement fantaisiste pour qui connaît la réalité de ces pays. Affirmer que parce que ce sont les agents les plus productifs et les plus imaginatifs qui en profitent, le travail au noir et la fraude fiscale accroissent la productivité n'est guère sérieux.

En revanche, on peut facilement prouver que la concurrence déloyale qu'entraîne la fraude est économiquement inefficace et que son existence oblige les pouvoirs publics à imposer des taux de prélèvement plus élevés à la partie de l'économie qui opère "au blanc".

On sait aussi quels sont les secteurs les plus touchés par le travail au noir et la fraude fiscale: l'agriculture, le textile et l'habillement, le bâtiment et la restauration.

Pour certains économistes l'existence du travail au noir dépendrait de la rigidité de l'économie formelle: taxes, cotisations, réglementations, délais, ... C'est sans doute vrai pour certains services, ce qui conduit les pouvoirs publics à blanchir certaines activités jusqu'à présent grises. Mais cela ne se vérifie pas dans tous les secteurs. Depuis plusieurs années nos économies deviennent de plus en plus flexibles et le travail au noir ne disparaît pas. L'ouverture des frontières y contribue sans aucun doute.

Dans cet article nous passons en revue les différents travaux visant à évaluer l'importance du travail au noir. Même si notre regard est critique, nous pensons qu'il est important de mieux cerner la matière du problème en se concentrant sur des secteurs particuliers et en procédant par enquêtes avec la collaboration des administrations concernées. La question lancinante que nous posons est celle de la volonté politique. Dans la lutte contre le travail au noir, comme dans celle contre la corruption, le piratage ou la pollution, il y a souvent une large marge entre la parole et l'action.

2. Définition et taxonomie

Il peut être utile d'identifier une à une les composantes de l'économie souterraine et de classer les motivations qui leur sont sous-jacentes. Une telle taxonomie permet d'évaluer l'ampleur de chaque type d'activité, en discuter les causes et les implications et pour conclure, réunir les estimations particulières de façon à aboutir à une estimation globale. Cette taxonomie est présentée dans le tableau ci-après.³

Activités souterraines
<i>Activités délictuelles:</i>
– transferts (vols, fraude à l'assurance, faux-monnayage, escroqueries, ...);
– production et distribution de biens (stupéfiants, pornographie, ...);
– production et distribution de services (proxénétisme, courses et jeux, ...);
– atteinte à la vie humaine.
<i>Activités frauduleuses:</i>
– fraude fiscale;
– travail au noir (y compris l'immigration clandestine).
<i>Activités non marchandes:</i>
– travail domestiques (ménage et bricolage);
– bénévolat (au bénéfice d'associations ou de personnes).

Toute classification de ce genre appelle aussitôt des réserves. Elle est plus empirique que systématique. Elle n'évite pas les recoupements. Il est ainsi quelque peu arbitraire de traiter les migrations clandestines de main d'œuvre comme du travail au noir et non comme une activité illégale. Les travailleurs étrangers sans papiers et leurs employeurs violent la loi, éludent le paiement de taxes et de cotisations et contreviennent aux règles de protection sociale. Dans la fraude, comme dans le travail au noir des nationaux, il y a aussi certains aspects pénaux. Il demeure que l'objectif premier de ces différentes activités, c'est la fraude à l'impôt et aux cotisations sociales, avec tout le bénéfice pécuniaire que cela entraîne pour ceux qui les pratiquent.

---

3 Pestieau (1989).

De même, certaines formes de travail bénévole donnent lieu à rétribution, en espèces ou en nature. Où situer le troc, les échanges de services, l'autoconsommation au sein d'une famille étendue,⁴ surtout quand on sait que ces pratiques se sont développées avec pour objectif exprès d'éviter l'impôt? Ce sont là de délicats problèmes de frontières. Mais il faut bien les trancher pour mettre un peu d'ordre dans le foisonnement des activités souterraines. Dans cette taxonomie, nous avons distingué trois catégories correspondant à autant d'optiques, celle de la loi, celle du fisc et de la Sécurité sociale, et celle de la comptabilité nationale. Pour illustrer les nombreuses possibilités de chevauchement, nous allons prendre une série d'exemples, tous axés sur l'emploi.

Prenons un indépendant dissimulant une partie de ses revenus ou un salarié ne déclarant pas les revenus d'un deuxième emploi. Nous ne considérerons pas qu'il s'agit d'activités illégales; par ailleurs, il se peut que ces revenus dissimulés soient repris dans les statistiques officielles par recoupement (les honoraires d'un médecin sont les dépenses médicales de ses patients).

Considérons maintenant l'exemple d'un immigré en situation irrégulière, que vient d'embaucher un entrepreneur cherchant à se soustraire aux charges et obligations sociales. Cette personne se trouve à la fois sur le segment "emploi dissimulé" et sur le segment "emploi illégal".

Le trafiquant de drogue, lui, a une activité non mesurée, dissimulée et illégale. Pourtant, on peut concevoir qu'une activité illégale soit reprise dans la comptabilité nationale. C'est le cas de la fraude à l'assurance et de nombreuses escroqueries. Par exemple, le remboursement effectué par une compagnie d'assurance pour dédommager un propriétaire d'un immeuble auquel il a volontairement mis le feu est repris dans les statistiques officielles.

Les chevauchements sont donc nombreux. Dans la suite, pour des raisons de clarté dans la présentation, il nous faudra trancher et placer chaque activité dans une seule catégorie. On le fera en tenant compte de la motivation majeure qui est sous-jacente à l'activité concernée. Ainsi, dans un hold-up, la violation de la loi semble primer sur la volonté de frauder le fisc. C'est aussi le cas du trafic de drogue. Dans les pays où la vente de certaines drogues est autorisée, celle-ci est soumise à l'impôt même si en amont son acheminement a suivi des filières criminelles. Dans le cas du travail au noir, c'est plutôt le souci d'échapper aux taxes et aux réglementations sociales qui l'emporte sur le désir de contrevenir à la loi.

Enfin, il nous faut revenir sur un problème de frontières qu'il est difficile d'appréhender parce que le plus souvent insaisissable. Il concerne la distinction

---

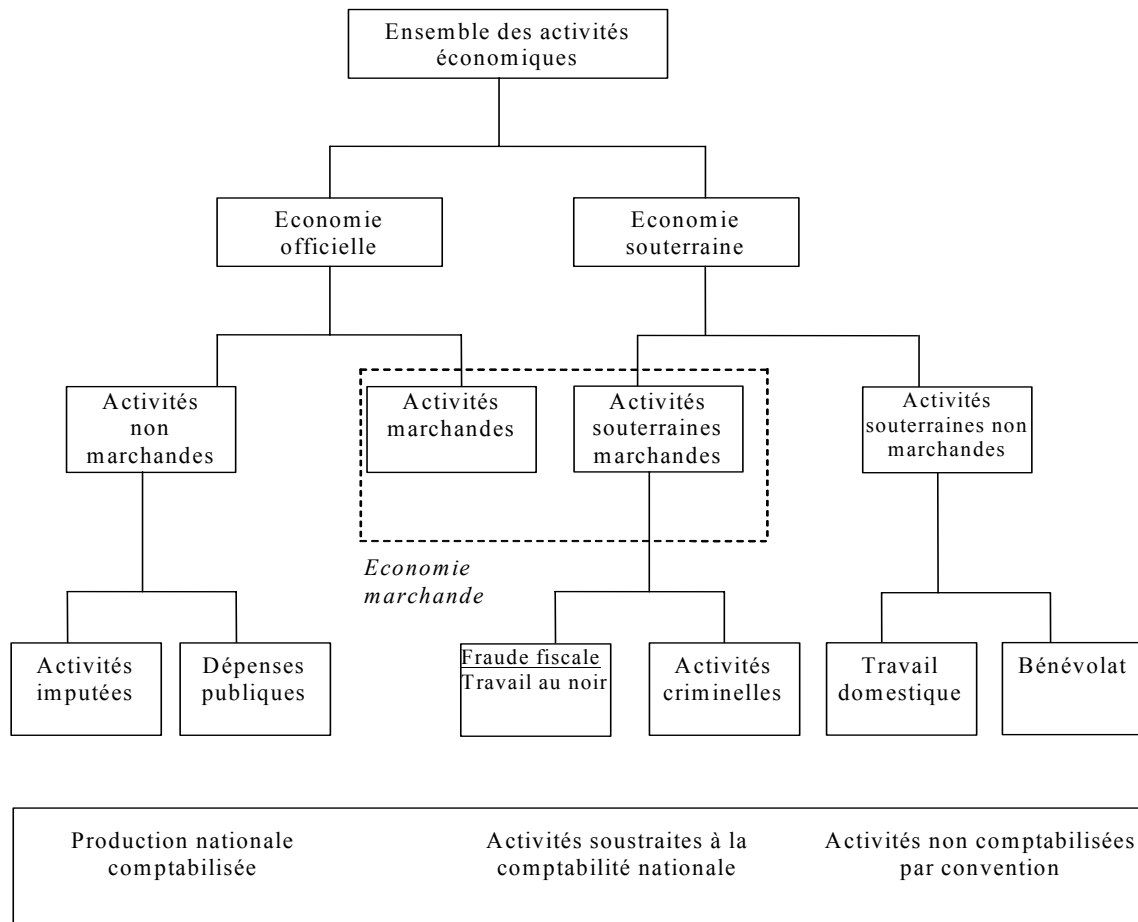
4 Par famille étendue, on veut dire que les relations d'assistance mutuelle ne se limitent pas aux conjoints, à leurs enfants et à leurs parents.

entre activités marchandes et activités non marchandes. Disons simplement que les activités non marchandes ne passent pas par le marché et n'impliquent aucune rémunération monétaire. Une façon courante et ancienne de se soustraire en toute sécurité aux taxes et aux règlements est de transférer certaines activités de la sphère marchande à la sphère non marchande. Trois exemples. Telle personne demandera à être mutée vers un poste à temps partiel pour s'occuper davantage de son ménage, avec pour conséquence le licenciement d'une femme de ménage dûment déclarée. Ou encore, telle autre personne demande à son voisin plombier de lui installer une nouvelle salle d'eau; en échange, il donnera des leçons particulières d'anglais à sa fille. Enfin, tel permanent syndical renonce à son poste tout en continuant les mêmes activités à titre bénévole; l'allocation de chômage qu'il touchera plus quelques avantages en nature lui assurent un niveau de vie inchangé. Son syndicat s'en trouve financièrement plus à l'aise.

Ces exemples illustrent les deux raisons de rattacher le travail domestique et le bénévolat à l'économie souterraine. D'une part, ils rassemblent des activités qui devraient être ajoutées à la production nationale si on voulait la mesurer correctement. D'autre part, dans de nombreux cas, ils sont motivés plus ou moins consciemment par un calcul économique dans lequel la volonté d'échapper à toute imposition et à toute réglementation joue un rôle considérable.

Sur le tableau ci-après, on trouvera une nomenclature des différentes activités économiques, formelles et souterraines, qui donnent lieu à la production de biens et de services. Il devrait être possible d'y retrouver toute activité à finalité économique. A titre d'exemple, allant de gauche à droite, on placerait certains types d'autoconsommation repris dans la comptabilité nationale dans les revenus imputés, l'éducation nationale dans les dépenses publiques, la non-déclaration d'une partie des revenus des professions libérales dans la fraude fiscale, les travailleurs étrangers sans papiers dans le travail au noir, le trafic de drogue dans les activités criminelles, les activités de la ménagère dans le travail domestique et les volontaires de la Croix-Rouge dans le bénévolat.

Chaque auteur adopte sa propre nomenclature et son propre jargon. Ainsi, pour distinguer au sein de l'économie souterraine les activités marchandes et les activités non marchandes, d'aucuns utilisent les termes d'économie occulte (travail au noir, fraude fiscale, criminalité) et d'économie autonome (travail domestique, bénévolat). Ces deux types d'activité souterraine s'effectueraient en marge des contrôles de l'Etat selon deux modes distincts: la dissimulation (économie occulte) et l'autonomie (économie autonome).

3. Evaluation macroéconomique de l'économie souterraine

Dans cette section, il sera question des mesures globales de l'économie souterraine.

Il existe diverses façons de mesurer l'économie souterraine. On les classe généralement en deux groupes: le premier, de type conjectural ou spéculatif, comprend toutes les estimations que peuvent faire praticiens et chercheurs sur la base d'une connaissance plus ou moins fine de la réalité économique et sociale d'un secteur, d'une catégorie socioprofessionnelle ou d'un pays. Le second groupe rassemble différentes techniques d'évaluation qui prétendent s'appuyer sur des hypothèses et une méthodologie scientifiques.

Nous pensons que plusieurs de ces techniques n'ont de scientifique que le nom et le jargon, et qu'à choisir une estimation basée sur une connaissance de première main leur est préférable. On connaît la réticence des médecins et des notaires à discuter avec le profane de fautes professionnelles et de collègues, si bénignes soient-elles. Cet esprit de corps n'anime pas les économistes et pourtant, c'est avec

hésitation que nous portons ces critiques. D'abord, elles n'échappent pas à une certaine subjectivité, celle de notre conception de ce qui est scientifique et rigoureux. Ensuite, elles donnent raison à ceux qui se gaussent des querelles d'économistes plus apothicaires que distingués et raillent leur incapacité à correctement diagnostiquer la crise de l'emploi et à y remédier.

L'économie est comme la langue d'Esopé. Bien utilisée, elle permet de mieux comprendre le comportement, d'éclairer les politiques et d'assurer une croissance stable. Mais elle peut aussi être mal utilisée; pour des raisons d'opportunité ou de convenance, elle peut être détournée de son champ de validité et servir de caution à des assertions sans fondement.

Il existe deux grandes catégories de méthodes de quantification de l'économie souterraine. Les premières sont de nature sectorielle; elles concernent des activités particulières, des secteurs économiques spécifiques. Elles procèdent souvent directement par des enquêtes ou des études de cas. Pour obtenir une évaluation globale de l'économie souterraine, il faut alors agréger les résultats parcellaires ainsi obtenus. Ces méthodes seront abordées dans les sections suivantes.

La seconde catégorie regroupe les méthodes qui tentent d'appréhender en un seul chiffre l'importance relative de toute l'économie souterraine. Ces méthodes que l'on peut qualifier de globales et d'indirectes reposent sur une idée à première vue séduisante; les activités souterraines laissent des traces: il suffit de détecter ces traces et elles nous mèneront inéluctablement au phénomène que l'on veut mesurer.

Mais quelles sont ces traces que laissent derrière elles la plupart des activités souterraines? D'abord, de nombreuses transactions souterraines sont payées au comptant et avec des coupures élevées. Ensuite, si les revenus peuvent être dissimulés, les dépenses que ces revenus permettent sont souvent visibles. Le fisc n'agit pas différemment lorsqu'il tâche d'appréhender le train de vie d'un contribuable à partir des signes extérieurs de richesse. Enfin, si l'on postule que l'économie souterraine est causée par un ensemble d'indicateurs mesurables, il est possible de reconstruire à partir de ces indicateurs une mesure de son importance.

Nous venons ainsi d'introduire les trois approches globales les plus courantes qui sont respectivement fondées sur les agrégats monétaires (le mode de règlement), sur les données de la comptabilité nationale (les dépenses) et sur des indicateurs de présence d'activités souterraines.

3.1 L'approche monétaire

Ce n'est pas uniquement dans les films que les paiements de rançon, les versements de pot-de-vin, la vente de bijoux volés ou de drogue se règlent avec

l'éternel attaché-case rempli de liasses de billets soigneusement rangées. Toutes les enquêtes sur le travail au noir, le trafic de drogue, la fraude fiscale indiquent que les règlements, petits et grands, risqués ou sans danger, s'effectuent en billets de banque. Aux Etats-Unis, on songe d'ailleurs sérieusement à supprimer toute coupure de plus de cinquante dollars; ceci, pensent les autorités, permettrait d'agir avec une certaine efficacité contre la criminalité. Les autorités de Francfort ont longtemps hésité avant d'introduire une coupure de 1000 euros pour les mêmes raisons.

Cette constatation est à la base de l'approche monétaire qui est sans nul doute la plus répandue des méthodes de quantification de l'économie souterraine, tant par le nombre d'études publiées que par le degré de sophistication des techniques statistiques qu'elle utilise.

Testées, dans un très grand nombre de pays, ces approches font état d'évaluations de l'économie souterraine qui s'échelonnent entre 6 et 23% du PNB. Dans l'annexe statistique, on trouvera une liste de telles études. Les écarts importants que l'on observe entre pays (et surtout dans un même pays) sont dus à des modes de calculs très différents selon les auteurs, à la variété des années considérées, mais surtout à l'instabilité de ces méthodes. Certains auteurs ont d'ailleurs la franchise de l'admettre, parfois dans leurs travaux, mais le plus souvent *off records*.

Il y a deux types de méthode monétaire. Le premier type s'appuie sur l'évolution du rapport entre les encaisses monétaires et les dépôts bancaires à vue. Une poussée de l'économie souterraine devrait entraîner un changement de ce rapport. En effet, les transactions souterraines se réglant souvent en billets pour échapper à toute forme de contrôle, ce rapport devrait s'accroître. Simultanément, le développement normal de l'économie passe par un usage croissant de chèques et des cartes de crédit, qui impliquent au contraire une diminution de ce rapport. La difficulté méthodologique est de distinguer l'incidence de ces deux évolutions: croissance postulée de l'économie souterraine et développement réel des techniques monétaires et particulièrement de la monnaie électronique. Pratiquement, on choisit une période de référence pendant laquelle la taille de l'économie souterraine aurait été négligeable (1937-1941 aux Etats-Unis). Le rapport entre monnaie et dépôts à vue observé à cette époque est pris comme étalon et permet par une simple règle de trois de calculer le PNB souterrain. Supposons que le rapport de référence soit égal à l'unité et qu'en 1988 il s'élève à 1,5. On en déduit que le tiers des encaisses monétaires de 1988 sont utilisées à des transactions occultes et à partir du rapport entre disponibilités monétaires et produit national, on évalue le PNB officiel et le PNB souterrain.

Cette méthode a été prolongée pour inclure des variables fiscales. L'hypothèse sous-jacente à cette démarche est que l'accroissement de la fiscalité constitue le

déterminant essentiel de l'économie souterraine. On essaie alors d'estimer le montant de monnaie qui serait utilisé si la pression fiscale n'avait pas augmenté.

Un deuxième type de méthode se fonde sur la constance de la relation entre la monnaie et le niveau total de transactions effectuées au sein de l'économie. Si l'on calcule pour une année de référence où l'économie souterraine aurait été nulle, la valeur de ce rapport (appelé parfois vitesse de circulation), on peut estimer à partir de la monnaie en circulation au cours des années ultérieures le niveau total de transactions, souterraines et officielles. Il suffit de soustraire de ce total la valeur des transactions attribuables à l'économie officielle pour obtenir celles qui concernent l'économie souterraine.

Le principal attrait de ces méthodes est de fournir, à partir de statistiques largement disponibles et de techniques statistiques usuelles, une série de chiffres sur l'importance de l'économie souterraine. Pour le profane, ces chiffres donnent parfois l'impression de sortir d'une boîte noire, ou plutôt du chapeau noir d'un prestidigitateur. Leur principale faiblesse est de supposer que les seuls facteurs pouvant avoir un effet sur la détention de la monnaie est la croissance des transactions, officielles et souterraines. Ce faisant, elles négligent des éléments tels que les changements dans l'utilisation relative des encaisses et des dépôts à vue, l'introduction de nouveaux procédés monétaires, les fluctuations de prix, de taux d'intérêt et l'évolution du risque attaché à la détention d'encaisses.

Entre ces différents facteurs et les encaisses monétaires, il existe évidemment une relation mais elle est extrêmement volatile. Ceci explique sans doute pourquoi les estimations de l'importance de l'économie souterraine basées sur des agrégats monétaires sont instables. Plus précisément, elles sont extrêmement sensibles aux choix de l'agrégat monétaire, de l'année de référence, de la période étudiée et des techniques statistiques employées. Pour les Etats-Unis par exemple, les estimations publiées oscillent entre 2,4 et 22% du PNB pour la seule année 1976.

En 1986, les ménages américains détenaient moins de 15% de l'ensemble de la monnaie fiduciaire, celle-ci étant utilisée par de nombreux individus à travers le monde. Cette situation ne se retrouve pas dans la plupart des autres pays. Il demeure que même si l'hypothèse de départ, selon laquelle les transactions souterraines se règlent le plus souvent en espèces, est empiriquement valide, la manière dont elle a été utilisée pour évaluer l'importance de l'économie souterraine pose autant de problèmes qu'elle n'en résout.

Notons enfin que ce qui serait ainsi évalué est l'ensemble des transactions irrégulières effectuées au moyen de monnaie fiduciaire. Sont du coup exclues toutes les activités non marchandes dont il a été question dans la section précédente, mais aussi tout échange en nature.

Un des attraits, et non des moindres, de la méthode monétaire est de fournir non pas une estimation ponctuelle mais une série temporelle d'évaluations de l'économie souterraine. En d'autres termes, elle peut nous dire quelle en est l'importance aujourd'hui et quelle a été son évolution au cours des décennies passées. Sur ce point tout particulièrement, la prudence s'impose. En effet, une telle évolution reflète bien plus l'augmentation de la pression fiscale ou de certains agrégats monétaires que le développement hypothétique de l'économie souterraine.

3.2 Divergence entre séries statistiques

En général, on observe beaucoup moins de réticence à faire état de ses dépenses qu'à révéler ses revenus. Peu de personnes, surtout parmi les indépendants, aiment révéler leurs revenus, un peu comme si tout un chacun, parent ou ami, était soupçonné d'être un agent secret du fisc. Par contre, rares sont les dépenses que l'on peut cacher à son entourage; elles sont d'ailleurs souvent une source de prestige. Cette différence de perception se retrouve dans la comptabilité nationale où les estimations du produit national dans l'optique des revenus sont généralement moins fiables et plus faibles que les estimations basées sur l'addition des dépenses (consommation, investissements, variations des stocks, solde de la balance des paiements). L'écart entre ces deux agrégats a servi de base à plusieurs essais de quantification de l'économie souterraine.

Une approche similaire consiste à comparer le produit national dans l'optique des dépenses, jugé comme un bon indicateur de l'ensemble des revenus réels au cours d'une année, et l'ensemble des revenus déclarés aux autorités fiscales. La différence entre ces deux agrégats donne une bonne indication de l'importance des activités dont les revenus sont traditionnellement soustraits à la comptabilité nationale et à l'impôt.

Il va sans dire que la validité de ces méthodes fondées sur les divergences entre différentes façons d'appréhender les revenus dépend du soin qui est apporté à interpréter de nombreuses rubriques de la comptabilité nationale. Une autre condition de validité, qui n'est pas souvent remplie, est l'indépendance entre les modes de collecte d'information. Très souvent en effet, pour des rubriques sensibles, tant l'optique des dépenses que l'optique des revenus utilisent les mêmes sources fiscales. Pour assurer cette indépendance, il faudrait procéder à des enquêtes régulières auprès des ménages.

Prenons comme exemple les honoraires d'avocats. De nombreuses comptabilités nationales se contentent d'utiliser les revenus que les avocats déclarent au fisc pour appréhender la rubrique "revenu des avocats" dans l'optique des revenus et la rubrique "frais légaux" dans l'optique des dépenses. Dans ce cas, on ne peut tirer de ces chiffres aucune information sur les activités non déclarées des avocats. Il

faudrait, pour cela, une enquête auprès des clients des avocats, que ce soient des ménages ou des entreprises, afin d'obtenir une estimation fiable du volume réel de leurs revenus.

3.3 Les indices présumés de présence d'activités souterraines

La méthode d'évaluation basée sur des indicateurs de présence d'activités souterraines est révélatrice de certaines pratiques en sciences sociales qui donnent à penser que la fin justifie les moyens. La fin, c'est de fournir un classement international de l'importance de l'économie souterraine, classement dont on devine l'utilisation médiatique et politique. Les moyens, une méthodologie discutable qui postule ce qu'elle est censée démontrer. L'idée est simple. On suppose que l'économie souterraine est causée par un certain nombre de variables quantifiables telles que le poids de la fiscalité directe, l'importance de la réglementation, le taux de chômage et le niveau de moralité fiscale. Cette dernière variable est obtenue dans des enquêtes d'opinion. En agrégeant les valeurs de ces variables, on obtient pour chaque pays un indicateur de l'importance de son économie souterraine. Enfin, pour donner une certaine crédibilité à ces chiffres, on prend comme point de repère les estimations réalisées pour deux pays sur la base de l'approche monétaire. C'est la méthode utilisée pour déterminer l'échelle centigrade des températures.

A titre d'exemple et avec les réserves que nous n'avons pas cachées, nous présentons en annexe un classement récent⁵ auquel donne lieu cette méthode qui porte le nom de méthode des variables latentes. Pour le profane, un tel classement est on ne peut plus plausible. Il rassure et surprend. Ne s'attend-on pas à trouver la Suisse et le Japon, ces parangons de vertu, en queue de la liste, et la Belgique et l'Italie en tête? Il a d'ailleurs été reproduit dès sa parution dans de nombreux magazines dont le respectable *The Economist*. Nous-mêmes n'y avons pas résisté. La validité de ce classement repose sur celle des hypothèses qui fondent sa construction: des corrélations positives entre l'importance de l'économie souterraine d'une part et la pression fiscale, le chômage, le poids des règlements d'autre part. Or aucune des hypothèses n'a pu être solidement vérifiée. Seule est plausible la relation entre économie souterraine et moralité fiscale bien que dans ce dernier cas la vraie difficulté est de mesurer cette variable on ne peut plus subjective. Parlant des auteurs de cette étude, deux économistes allemands observent qu'ils "n'ont même pas la garantie que ce qu'ils ont exploré est vraiment l'économie souterraine. La variable latente [qu'ils estiment] pourrait tout aussi bien être interprétée différemment. Il serait possible, par exemple, qu'ils aient mesuré le développement de l'Etat-providence."⁶

---

5 Schneider (2006).

6 Helberger et Knepel (1988).

Certains auteurs moins ambitieux se concentrent sur certaines variables observables qu'ils jugent associer à la croissance de la production. Ainsi utilise-t-on la production d'électricité. Moins ambitieux mais tout autant discutables.

Qui trop embrasse...

Tant dans les quantifications que dans l'explication de l'économie souterraine, les méthodes globales dont il vient d'être question veulent embrasser une réalité trop complexe et trop multiforme. C'est sans doute là leur principal défaut. Seule la méthode basée sur une éventuelle divergence entre séries statistiques, si elle est utilisée avec soin, peut sans doute échapper à ce reproche.

Comment peut-on espérer mesurer, même approximativement, un ensemble aussi hétéroclite que celui qui comprend l'autoconsommation des agriculteurs, la fraude fiscale des professions libérales, les divers trafics de drogue, l'immigration clandestine, les petits boulots au noir et le travail clandestin organisé? C'est là une gageure difficile à soutenir. D'autant plus difficile que l'on veut expliquer un tel amalgame au moyen de quelques facteurs tels que la pression fiscale, la moralité fiscale, le degré de réglementation, la préférence pour les paiements en espèces.

Qu'y a-t-il de commun dans les motivations du petit voleur à la tire et du gros trafiquant de devises, de l'immigré clandestin et du magnat de la drogue? Certes, ils appartiennent tous au monde de l'économie souterraine. Mais c'est sans doute là leur seul point commun. C'est pourquoi nous pensons que pour évaluer et expliquer les différentes activités souterraines, il vaut mieux les étudier tout à tour, quitte à les agréger *in fine* afin de se faire une idée de l'importance globale du phénomène.

4. La fraude fiscale

On vient de le voir, il est difficile de prendre au sérieux les évaluations de l'économie souterraine. Elles continuent de faire la une des journaux non pas pour leurs fondements méthodologiques, mais parce que nos sociétés adorent les classements. De toute façon le concept d'économie souterraine est trop large pour être utile. Il nous faut nous rabattre sur des concepts plus étroits, ceux de fraude fiscale et de travail au noir. Ce sont des concepts distincts bien qu'ils coïncident partiellement. La fraude fiscale sur les droits de succession n'entraîne aucun travail au noir. Inversement, le travail au noir n'implique pas nécessairement une fraude fiscale. Nous commençons par résumer les études portant sur l'évaluation de la fraude fiscale.

La méthode la plus sûre à notre avis est celle qui s'appuie sur les données de l'administration fiscale en matière de vérifications. Ces données sont extrapolées à

l'ensemble de la population imposable et complétées par des études ponctuelles pour les revenus qui échappent à toute vérification. Cette méthode est appliquée dans quelques rares pays dont les Etats-Unis. En France, les rapports périodiques du Conseil des Impôts fournissent des statistiques sur les vérifications et les rendements fiscaux. On sait par exemple que ces dernières années la contribution des contrôles aux recettes fiscales représente environ 5% des émissions d'impôt sur le revenu et 7,9% du produit de l'impôt sur les sociétés. Mais ce type de renseignement ne nous apprend rien sur l'importance effective de la fraude. En 1978, une enquête auprès d'un échantillon aléatoire de quarante mille foyers fiscaux a été effectuée sur la base de leurs revenus de 1971. Malheureusement, cette étude ne peut tenir compte des personnes qui ne font aucune déclaration. Il demeure que pour la France, c'est la meilleure information dont on dispose sur le sujet. De temps en temps, les ministres des Finances, du Budget ou de la Justice donnent leur propre évaluation, mais sans en citer la source ou la méthode de calcul. Les chiffres qui circulent sont relativement bas; ils oscillent autour de 3%.

En général, les sources non officielles donnent des estimations plus élevées. Selon Godefroy et Laffargue (1984), en 1979 la fraude représentait 17% des recettes fiscales françaises. Selon Frank (1998), ce chiffre était en Belgique de 18%. Le taux de fraude varie selon la nature des impôts. Ce sont les contribuables dont la source de revenus dominante est constituée de traitements, salaires, pensions et rentes viagères, qui ont les taux de fraude les plus faibles. A l'inverse, les titulaires de revenus mobiliers et les indépendants (professions libérales, commerçants, entrepreneurs) ont une propension à frauder beaucoup plus importante.

Les montants fraudés (et pas nécessairement les taux de fraude) augmentent avec les revenus. Dans certaines estimations qui intègrent le travail au noir, on remarque cependant qu'au bas de l'échelle des revenus, le taux de fraude peut être aussi élevé. L'exemple typique est celui des gens de maison dont les revenus faibles sont rarement déclarés.

Une autre méthode, sans doute moins satisfaisante que l'enquête auprès des contribuables, est celle qu'utilise Max Frank pour évaluer périodiquement le montant de la fraude fiscale en Belgique. Elle consiste à comparer la matière imposable de chaque taxe avec les données correspondantes de la comptabilité nationale. Il en a déjà été question. Cette comparaison se fait par catégorie socio-professionnelle de contribuable et par type d'impôt. Elle serait moins discutable si les données sur les revenus et les dépenses ne provenaient pas de sources identiques dans certains cas. On notera cependant que les résultats de Max Frank sont corroborés par une enquête sur le terrain (Geeroms et Wilmots (1984)).

Les estimations de la fraude fiscale qui sont basées sur l'évaluation monétaire de l'économie souterraine ne nous paraissent pas crédibles. Elles reposent sur un syllogisme hautement discutable auquel il a déjà été fait allusion:

1. le taux d'imposition a un effet positif sur les avoirs en monnaie,
2. la croissance de la monnaie est étroitement liée à celle de l'économie souterraine,
3. donc, le taux d'imposition est un facteur explicatif déterminant de l'économie souterraine.

La part de cette économie qui est imputable à la taxation est alors définie comme le montant des revenus faisant l'objet de fraude fiscale. Des évaluations basées sur cette méthode sont citées çà et là; elles donnent à la fraude fiscale une importance beaucoup plus grande que les méthodes directes.

4.1 Les impôts les plus fraudés

La fraude fiscale ne se limite pas aux seuls impôts sur les revenus. Elle est d'autant plus élevée que le risque est réduit et l'enjeu important. La fraude sur les successions est souvent très importante. La fortune mobilière peut être facilement cachée à l'attention du fisc, et ce d'autant plus que le décès n'est pas inopiné. En outre, les petits patrimoines échappent à toute fiscalité en se plaçant opportunément en dessous de la barre du montant déductible. A moins de renforcer les contrôles de façon intolérable ou de changer les mentalités, il ne sera jamais facile de recouvrer la totalité des droits de succession. Cela est d'autant plus regrettable que cet impôt est considéré comme idéal par de nombreux réformistes de droite comme de gauche car il permettrait de remettre tous les membres d'une même génération sur un pied d'égalité. Son mode de recouvrement actuel, par contre, engendre de sérieuses inéquités puisqu'il pénalise les héritiers de détenteurs de patrimoine visible et de parents décédés soudainement.

Plus généralement, l'imposition des capitaux mobiliers se prête dans la plupart des pays à la fraude ou à la non-déclaration. On peut distinguer trois procédures de contrôle fiscal: le relevé des coupons qui précise le montant des revenus de capitaux encaissés dans l'année et qui est remis à l'administration; la déclaration spontanée et obligatoire en cas de succession des titres déposés chez les intermédiaires agréés; et enfin, le droit pour l'administration de se faire communiquer les extraits de compte et la composition du patrimoine du contribuable.

Dans la plupart des pays la fraude ou la non-déclaration ne sont pas vraiment découragées. Avec des taux de fraude supérieurs aux trois-quarts, la taxation des revenus mobiliers perd une bonne partie de sa signification. Il n'est du coup pas étonnant que se dessine une tendance à une réduction des taux et à l'établissement d'une retenue à la source identique pour tous les pays.

4.2 La TVA et les comptes taxis

La fraude sur la TVA est à première vue inaccessible à la plupart des citoyens. Il existe pourtant plusieurs filières qui permettent d'éviter cette taxe particulièrement élevée sur certains produits. D'abord, elle n'est pas payée pour tous les services au noir. Dans de nombreux pays, l'homme de métier que vous aurez appelé d'urgence vous dira, la réparation effectuée: "Sans facture (lisez sans TVA), c'est tant; avec facture, c'est 20% de plus". Ce rabais de 20% représente d'ailleurs moins que le montant de la TVA qu'il élude, plus l'ensemble des autres prélèvements auxquels il serait normalement soumis.

A côté de cette fraude sur les services, il existe une filière de fraude sur la TVA à l'exportation. Profitant d'exonérations accordées aux exportations, on observe toute une gamme de possibilités d'échapper à la TVA au travers de fausses sorties de marchandises. Plus généralement, il y a les multiples formes de fraude par opérations fictives, connues du public sous le nom de fausses factures. Elle repose généralement sur l'institution de "sociétés taxis".

Le mécanisme de la fraude des "sociétés taxis" peut se présenter ainsi: une société fictive, mais régulièrement constituée, le "taxi" procure à un négociant une marchandise fabriquée "au noir" qu'elle lui facture avec la TVA correspondante (cette taxe sera "récupérée" par le commerçant qui la déduira des sommes dues au Trésor au titre des ventes qu'il réalisera ensuite). Le négociant règle cette facture par chèque à l'ordre de la "société taxi" qui l'encaisse auprès des banques et en retire le montant en espèces afin de régler les marchandises fabriquées "au noir" (on notera à ce propos qu'il y a également aux cotisations sociales ainsi que diverses infractions aux règles relatives aux conditions de travail). Le montant de la TVA facturée, qui ne sera pas payée puisque la "société taxi" aura disparu avant d'être découverte par le Trésor, constitue le bénéfice de l'opération. Ce bénéfice sert d'abord à régler les commissions aux différents complices: le "taxi" bien sûr, mais aussi les divers intermédiaires au nombre desquels peuvent figurer des salariés de banques (voire des responsables d'agences) complaisants ou complices. Le solde va à l'organisateur de la fraude qui peut être l'un ou l'autre des acteurs de la fraude ou un tiers, bien protégé par l'écran de tous ces intermédiaires.

De nombreuses variantes de ce mécanisme sont possibles, tant en ce qui concerne l'objet de la fraude (vente de marchandises fictives, exploitation de faux brevets) que les circuits qu'elle emprunte.

Un point, toutefois, apparaît comme constant: pour pouvoir opérer, les "sociétés taxis" doivent nécessairement disposer d'un compte bancaire (en règle générale, il s'agit de comptes d'entreprise) dont le fonctionnement peut se réduire à un nombre limité de types d'opération: remises de chèques, suivies d'un retrait en espèces d'un même montant, soit après encaissement (paiement sur indisponible).

Cela étant, les comptes des sociétés taxis¹¹ peuvent aussi être utilisés pour des opérations se rapportant à la fois à des activités licites et à des activités frauduleuses.

Dans tous les cas, chaque opération est formellement régulière sur le plan bancaire et le banquier, n'ayant habituellement à sa disposition que les états d'une journée comptable à la fois, n'est pas directement en mesure de déceler si l'enchaînement des opérations pourrait correspondre à une activité délictuelle.

Il n'est donc pas étonnant que les banques soient régulièrement mises en cause puisqu'elles sont un passage obligé pour ces filières de fraude. D'ailleurs, dans de nombreuses affaires judiciaires, des cadres de banque sont régulièrement condamnés pour avoir sciemment favorisé la fraude.

Selon certaines estimations, la fraude à la TVA conduirait à une perte de recettes de 10% dans de nombreux pays.

5. Le travail au noir

Mesurer l'ampleur du travail au noir n'est pas une préoccupation uniquement académique. La taille, donnée le plus souvent en nombre de travailleurs à temps plein ou en pourcentage de la main-d'œuvre totale, se prête à de nombreuses interprétations et utilisations souvent abusives. Si le chiffre est important, il permet de minimiser l'éventuelle gravité d'une récession. De l'équation sans cesse répétée et rarement vérifiée selon laquelle la majorité des travailleurs au noir sont des chômeurs indemnisés, il n'y a qu'un pas à franchir pour résoudre tout à la fois les problèmes que posent le chômage et le déficit de la Sécurité sociale. Ceci pour dire qu'il est intéressant d'appréhender l'importance du travail au noir et de dresser le portrait de ceux qui le pratiquent.

Il existe plusieurs méthodes d'évaluation de ce phénomène. Il y a d'abord une méthode indirecte surtout utilisée en Italie, qui repose sur une comparaison des taux d'activité en vigueur à un moment donné avec ceux que l'on peut observer dans d'autres pays ou à d'autres époques. Cette comparaison est parfois complétée par les résultats d'enquêtes visant à vérifier si les cas d'inactivité enregistrés par les statistiques officielles correspondent vraiment à de l'inactivité réelle et non à une inactivité occulte. Cette méthode suppose qu'il existe un taux d'activité de référence, dit normal, que l'on puisse estimer avec suffisamment de précision. Selon cette méthode, environ un Italien sur six travaillerait clandestinement.

A côté de ces études nationales, des enquêtes locales et régionales sont effectuées dans certains points chauds: le Piémont et l'Emilie-Romagne en Italie, la région de Valence en Espagne, le Sud de la France. Ces enquêtes sont souvent très précises;

elles apportent une foule de renseignements sur le taux de participation, les branches d'activité, les conditions de travail et les motivations. Malheureusement, elles ne permettent pas d'extrapolations au niveau national.

A titre d'illustration, citons une étude (Ybarra (1989)) consacrée à la fabrication de chaussures, de vêtements et de jouets dans la province d'Alicante. L'économie souterraine contribue respectivement à 33, 43 et 37% de l'ensemble de la production de ces trois biens. En termes d'emploi, sa contribution est plus importante encore; elle est de 55, 39 et 45% de la main-d'œuvre totale utilisée. Ce sont surtout des femmes qui sont employées dans ces trois branches et elles travaillent à domicile. Les conditions de travail sont médiocres et s'expliquent par l'absence d'alternative. Le revenu au noir ainsi gagné représente près d'un tiers de l'ensemble des ressources des ménages.

Une troisième méthode d'évaluation consiste à déterminer le taux de participation de travail au noir à l'aide de sondages effectués à l'échelon national. Cette méthode permet d'établir l'ampleur du travail au noir en pourcentage de la main-d'œuvre totale et de dresser le portrait du travailleur au noir.

En Norvège, on s'est servi de cette méthode auprès d'un échantillon de neuf cents individus représentatifs de la population.⁷ 20% des répondants ont admis avoir travaillé au noir alors que 29% ont avoué avoir acheté des services au noir. En Espagne, le ministre de l'Economie et des Finances a fait effectuer un sondage auprès de 65 000 personnes en 1985. Il en ressort que 22% de la main-d'œuvre est clandestine, 31% dans l'agriculture, 16% dans l'industrie et 23% dans les services. En Belgique enfin, une étude basée sur une enquête auprès d'un échantillon aléatoire de 1200 personnes donne un taux de participation de 26%. Par ailleurs, 28% des personnes interrogées reconnaissent avoir recouru à du travail au noir (Ginsburgh *et al.* (1987)).

Une analyse détaillée de cette enquête indique que ce chiffre de 26% doit être interprété avec prudence. En fait, il regroupe toute une série de situations allant du travailleur au noir à temps plein (assez rare) à l'étudiant qui effectue quelques heures de petits boulots de temps à autre. En moyenne, les personnes qui reconnaissent faire du travail au noir le font à raison de quatre heures par semaine, ce qui implique moins de 6% du travail régulier. Ces 6% représentent environ 300 000 travailleurs à temps plein, qui est un chiffre souvent avancé dans la presse belge. Cette coïncidence ne devrait pas nous induire à penser qu'il y aurait en Belgique 300 000 professionnels du travail au noir. La même remarque s'applique à la Norvège mais pas à l'Espagne où un plus grand nombre de personnes n'ont pas d'autre choix.

---

7 Isachsen *et al.* (1982).

Il faut donc distinguer deux types de travailleurs au noir. Il y a d'abord le "cumulard" qui cumule un emploi non déclaré avec autre chose: un emploi déclaré, une situation de chômeur ou de retraité, une occupation d'étudiant voire de ménagère. Ces cumulards ne participent au travail au noir qu'à temps partiel. En outre, ils bénéficient de la protection sociale que leur donne leur autre occupation. A côté des cumulards, il y a les travailleurs au noir à temps plein qui ne bénéficient généralement d'aucune protection sociale. Tel est le cas des travailleurs immigrés séjournant illégalement dans un pays ou de marginaux qui ne peuvent ou ne veulent pas s'intégrer dans une structure de travail ou de protection sociale donnée. On retrouve ces travailleurs sur des chantiers ou dans des ateliers clandestins. Dans les pays nordiques, la proportion de cumulards est très élevée alors qu'en Italie, en Espagne et dans une moindre mesure en France, le travail au noir organisé est fréquent.

Autre méthode, celle qui s'appuie sur des données administratives. Comme pour la fraude fiscale, les statistiques de contrôle des services d'inspection sociale et de l'administration fiscale peuvent permettre d'appréhender une partie du travail au noir. Le principe est simple; il consiste à extrapoler les chiffres des contrôles à l'ensemble de l'économie. La question délicate est celle de la représentativité des activités qui font l'objet de contrôle. Dans une étude récente consacrée à la Belgique, Pacolet et Marchal (2003) estiment qu'en 1995 la fraude sociale s'élève à au moins 6,8%.

Finalement, on citera une méthode basée sur les dépenses de ménages. Cette méthode est parfois utilisée là où les données sur les budgets des ménages sont de bonne qualité. Elle consiste à expliquer le revenu déclaré à partir des dépenses de consommation. Si une catégorie de ménages, par exemple les ménages d'indépendants, déclarent un revenu inférieur à la réalité, cela pourra être révélé par leur niveau de consommation. Cette méthode a été utilisée au Royaume-Uni, en Suède, en Finlande et conduit les différents auteurs [Pissarides et Weber (1989), Johanssen (2000), Ergstrom et Holmlund (2006)] à des taux de fraude chez les indépendants assez importants. Par exemple, pour Ergstrom et Holmlund les indépendants suédois ne déclarent que 70% de leurs revenus. Faye (2006)⁸ a appliqué cette méthode à la Belgique et n'obtient aucun résultat significatif. Cela peut s'expliquer par deux raisons. D'abord, il se peut que les salariés fraudent autant que les indépendants. Il faut en effet se rappeler que cette méthode est comparative. Ensuite, il est vraisemblable que dans les enquêtes sur les budgets des ménages, les Belges donnent un revenu qui soit plus proche de leur revenu réel que du revenu qu'ils déclarent au fisc.

---

8 Voir Appendice

6. Que faire?

Nous venons de le voir. Il n'existe pas de bonnes façons de mesurer l'importance relative de l'économie souterraine. Si l'on se focalise sur la fraude fiscale ou le travail au noir, il est possible de se faire une certaine opinion de l'une ou de l'autre en recourant aux données administratives de contrôle ou à des enquêtes ponctuelles. Pourrait-on faire mieux et veut-on faire mieux?

A la première question, on ne peut que répondre affirmativement. Des enquêtes globales ou sectorielles sur le travail au noir sont possibles. Elles sont coûteuses mais pas plus que beaucoup d'autres enquêtes. Elles ne peuvent être continues; l'élément de surprise et d'unicité est important pour obtenir des réponses qui ne soient pas totalement stratégiques. Et pourtant, de telles enquêtes font défaut en Belgique. La raison se trouve dans la réponse à la question de la volonté des autorités publiques de lutter contre le travail au noir et la fraude fiscale. On a souvent l'impression que l'effort financier et humain qui est investi dans cette lutte est inférieur à ce qu'il devrait être.

Plusieurs raisons peuvent être avancées pour expliquer cette retenue que l'on observe en Belgique comme ailleurs. Ces raisons sont d'ordre moral, psychologique, politique et économique. Nous vivons dans une société où la majorité ne s'offusque pas – et c'est un euphémisme – de recourir au travail au noir et d'éviter de payer des taxes. Témoin la façon dont certains hommes politiques convaincus d'abus de biens sociaux ne sont pas sanctionnés par l'électeur.

Il y a aussi l'idée à tout le moins discutable que notre système économique a besoin de souplesse et de flexibilité, lesquelles sont assurées par la fraude. Bien qu'erronée selon nous, cette idée est parfois évoquée. Dans le même ordre d'idée, la fraude est parfois présentée par ceux qui la pratiquent comme un moyen légitime de lutter contre des prélèvements jugés illégitimes, ou en tout cas inefficaces.

Finalement, il peut exister dans certains secteurs une collusion entre les différents acteurs – travailleurs, employeurs et pouvoirs publics – pour tolérer un certain degré de fraude pour des raisons macroéconomiques. Cette collusion se retrouve dans d'autres domaines. Certaines réglementations écologiques sont sciemment violées au nom de l'emploi. Le recours à l'assurance chômage afin de mettre à la retraite des travailleurs jugés trop coûteux, qui est connu sous le nom de "pensions Canada dry", est encore aujourd'hui pratiqué.

En clair, pour lutter contre le travail au noir et la fraude fiscale, il faut une volonté politique claire et le soutien sans ambiguïté des syndicats et du patronat. Si cette volonté existait et si ce soutien était déterminé, non seulement nous disposerions

d'une meilleure connaissance de cette réalité cachée mais aussi nous observerions un contrôle plus efficace.

7. Références utilisées dans ce travail

- Bajada C., (2002b), "How Reliable are the Estimates of the Underground Economy?", *Economics Bulletin*, Vol. 3, 14, 1-11.
- Bhattacharyya D.K., (1990), "An econometric method of estimating the hidden economy, United Kingdom (1960-1984): estimates and tests", *The Economic Journal*, 100, 703-717.
- Dell'Anno R., (2003), *Estimating the shadow economy in Italy: A structural equation approach*, Working Paper, Department of Economics, University of Aarhus.
- Engström, P. and B. Holmlund (2006), "Tax evasion and self-employment in a high-tax country: Evidence from Sweden", *CESIFO Working Paper No. 1736*, Category 1: Public Finance.
- Feige E.L., (1979), "How Big is the Irregular Economy?", *Challenge*, 22 (Novembre/Décembre), 5-13.
- Feld L.P. and Larsen C., (2005), *Black Activities in Germany in 2001 and in 2004. A Comparison Based on Survey Data*, Study No.12, The Rockwool Foundation Research Unit, Copenhagen.
- Frank M., (1998), "Au-delà des aspects budgétaires de la fraude et de la sous-estimation fiscales", *Courrier hebdomadaire*, vol. 1620-1621, 1-56.
- Gadea M.D. and Serrano-Sanz J.M., (2002), "The Hidden Economy in Spain - A Monetary Estimation 1964-1998", *Empirical Economics*, 27, 499-527.
- Geeroms H. et H. Wilmots, (1984), "Poging tot multidisciplinaire benadering van de fiscale fraude", *Tijdschrift voor Sociologie*, 3, 409-441.
- Giles D.E.A., (1999a), "Measuring the hidden economy: Implications for econometric modelling", *The Economic Journal*, 109/456, 370-380.
- Giles D.E.A., and Tedds L.M., (2002), "Taxes and the Canadian Underground Economy", *Canadian Tax Paper*, No. 106, Canadian Tax Foundation, Toronto/Ontario.
- Ginsburgh V., Perelman S. and Pestieau P., (1987), "Le travail au noir", in V. Ginsburgh and P.Pestieau (eds), *L'économie informelle*, Labor, Bruxelles, 71-83.
- Ginsburgh V., Pestieau P., (1987), *L'économie informelle*, Labor, Bruxelles.

- Godefroy, B., Laffargue, B., (1984), "Les coûts du crime en France: données 1980, 1981 et 1982", *Etudes et Données Pénales*, n° 47, CESDIP, Paris.
- Gutmann P. M., (1977), "The Subterranean Economy", *Financial Analysts Journal*, 33, 26-34.
- Helberger C., Knepel H., (1988), "How big is the Shadow Economy? A Re-Analysis of the Unobserved-Variable Approach of B.S. Frey and H. Weck-Hannemann", *European Economic Review*, 32, 965-976.
- IRS, (1996), *Federal Tax Compliance Research: Individual Income Tax Gap Estimates for 1985, 1988 and 1992*, publication 1415 (Rév. avril), Washington, DC.
- Isachsen A.J. and Strom S., (1980), "The Hidden Economy; the Labor Market and Tax Evasion," *Scandinavian Journal of Economics*, 82, 304-11.
- Isachsen A. J. and Strom S., (1985), "The Size and Growth of the Hidden Economy in Norway," *Review of Income and Wealth*, 31:1, 21-38.
- Isachsen A. J., Klovland J. and Strom S., (1982), "The Hidden Economy in Norway," in Vito Tanzi (ed.): *The Underground Economy in the United States and Abroad*, Lexington, D.C. Heath, 209-231.
- Johansson, E. (2000), "An expenditure-based estimation of self-employment income underreporting in Finland", Working Paper 433, Swedish School of Economics and Business Administration, Helsinki.
- Klovland J.T., (1980), *In search of the Hidden Economy: Tax Evasion and the demand for currency in Norway and Sweden*, Discussion paper, Norwegian School of Economics and Business Administration, Bergen.
- Lacko, M. (2000). "Hidden Economy - an Unknown Quantity? Comparative analysis of hidden economies in transition countries, 1989-95", *Economics of Transition*, 8 (1), 117-149.
- Mirus R., Smith R.S. and Karoleff V., (1994), "Canada's Underground Economy Revisited: Update and Critique", *Analyse de Politiques*, 20:3, 235-52.
- Mirus R., Smith R.S. and Karoleff V., (1995), "Canada's Underground Economy Revisited: Update and Critique: Erratum", *Analyse de Politiques*, 21:4, 467.
- Mogensen G.V., Kvist H.K., Körmendi E. and Pedersen S., (1995), *The shadow economy in Denmark 1994: Measurement and results*, Study n°3, Copenhagen, The Rockwool Foundation Research Unit.

- O'Higgins M., (1981), "Aggregate Measures of Tax Evasion: An Assessment." *British Tax Review*, 5, 286-302.
- Pacolet J., and Marchal A., (2003), "Fraude sociale et travail au noir en Belgique: quête de l'indéfinissable?", *Revue Belge de Sécurité Sociale*, 3rd quarter, 689-724.
- Park T., (1981), "Reconciliation between Personal Income and Taxable Income, 1947-78" *Survey of Current Business*, 61:11, 24-28, 46.
- Pedersen S., (1998), *The Shadow Economy in Western Europe: Measurement and Results for Selected Countries*, Rockwool Foundation Research Unit Study, No. 5, Copenhagen.
- Pedersen S., (2003), *The Shadow Economy in Germany, Great Britain and Scandinavia: A Measurement based on Questionnaire Surveys*, Rockwool Foundation Research Unit Study, No. 10, Copenhagen.
- Pestieau P., (1989), *L'économie souterraine*, Hachette.
- Petersen H.-G., (1982), "Size of the Public Sector, Economic Growth and the Informal Economy: Development Trends in the Federal Republic of Germany," *Review of Income and Wealth*, 28:2, 191-215.
- Pissarides C.A. and Weber G., (1989), "An Expenditure-Based Estimate of Britain's Black Economy", *Journal of Public Economics*, 39:1, 17-32.
- Pozo S. (ed), (1996), *Exploring the Underground Economy: Studies of Illegal and Unreported Activity*, Michigan, W.E. Upjohn, Institute for Employment Research.
- Schneider F., (2006), *Shadow Economies of 145 Countries all over the World: Estimation Results over the Period 1999 to 2003*, Research Paper.
- United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), (2003), *Non-observed economy in national accounts: survey of national practices*, United Nations, Geneva.
- Ybarra, J.A., (1989), "Industrial informatization in the Valencian economy: a model for underdevelopment, in A. Portes, J. Dewey et M. Castello (eds), *The informal economy: studies in advanced and less developed countries*, The John Hopkins University Press, Baltimore, Md.

HOOFDSTUK 3

ADMINISTRATIEVE INFORMATIE BIJ DE CONTROLE- INSTANTIES

Jozef Pacolet en Katleen Baeyens, HIVA - KUL

'Dikwijls geeft men de voorkeur aan nieuwe belastingen als bron van inkomsten boven een efficiënte bestrijding van de fraude, zodat de ontstane ongelijkheden tussen correcte belastingbetalers en ontduikers van belastingen nog worden vergroot' (Verslaggever studiedagen 19 mei en 2 juni 1993 over de bestrijding van de fiscale fraude).

Voorheen hebben wij reeds (Pacolet, Marchal, 2002 en 2003) een eerste inschatting gemaakt van de administratieve informatie (en expert opinie) beschikbaar bij de administraties van de Inspectie van sociale wetten, de sociale inspectie, de RSZ-inspectie, om een raming te maken van de niet aangegeven gesalarieerde tewerkstelling. Een update en verdere sectoriele verfijning is mogelijk. Op basis van de in onze ogen voorzichtige raming kwamen wij uit bij een ontdoken loonmassa van ongeveer 6 %, terwijl de nationale rekenaars een inschatting maakten van 1% van de loonmassa. Een belangrijke ander segment van niet aangegeven inkomsten was bij de zelfstandige arbeid, en dit in diverse sectoren. Het verruimen van deze methodiek tot de informatie beschikbaar bij de inspectie van de RSVZ kan een inschatting maken van het zwartwerk in dit segment. Tenslotte is ook een confrontatie van de informatie met de fiscale administraties noodzakelijk, ondermeer naar beroepsgroepen.

In dit hoofdstuk gaan wij dieper in op de recente informatie beschikbaar bij de administraties van de sociale inspectiediensten en proberen wij een zicht te krijgen op de evolutie over een iets langere termijn. Tevens verruimen wij de analyse tot de RSVZ en de fiscale administratie. Tot slot geven wij een aantal conclusies, ook naar het controlebeleid toe.

1. Sociale inspectiediensten

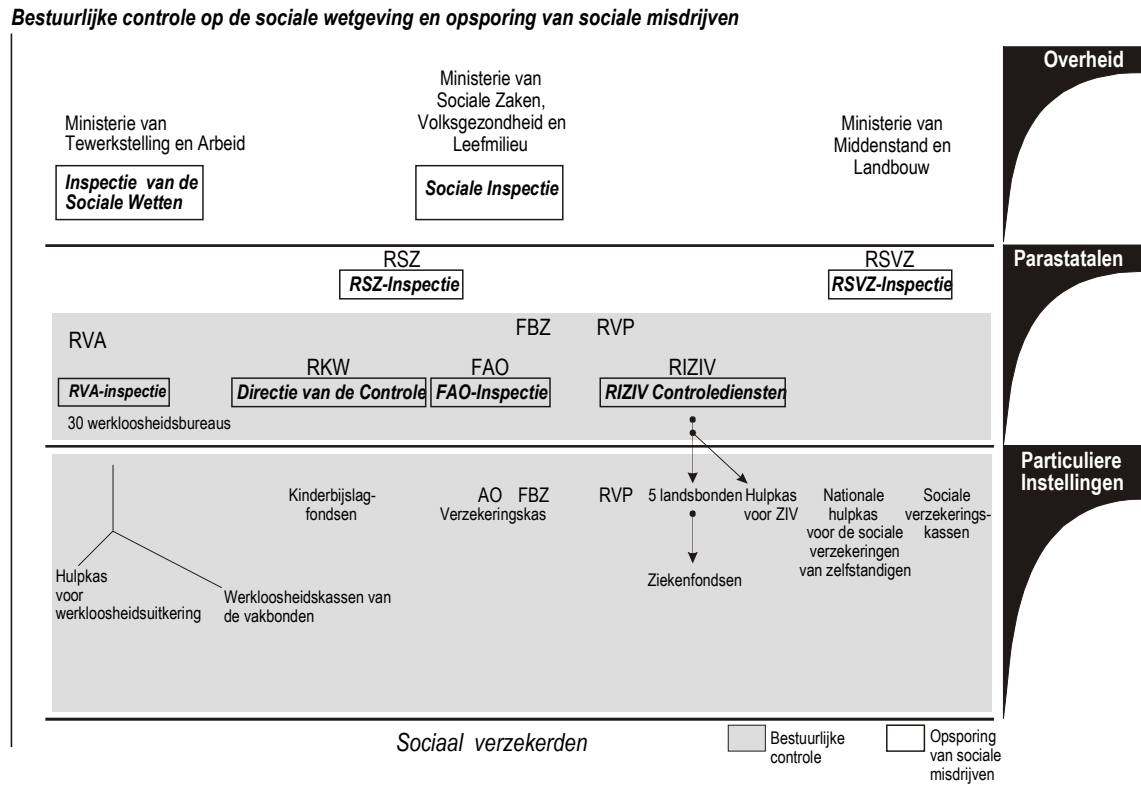
Bij voorgaande analyse van het fenomeen van sociale fraude en zwartwerk hebben wij in het verleden aanzienlijk gebruik gemaakt van administratief beschikbare informatie. Wij denken dat dit in de toekomst verder essentieel zal blijven, zowel omdat een veelvoud van informatiebronnen nodig is, als omwille van het feit dat de visibiliteit van de controle instanties en hun strijd tegen fraude een preventief effect kan hebben. Daarenboven zal een verdere exploitatie van deze gegevens mogelijks ook kunnen bijdragen tot een verbeterde effectiviteit en efficiëntie van de fraudebestrijding. Wij worden hierin bevestigd door de toegenomen rapporteringinspanningen bij de controle instanties zelf, bijvoorbeeld in het kader van de SIOD (zie jaarverslag SIOD). Wij rapporteren hier de voornaamste reeksen die wij lieten aansluiten bij ons vroeger rapport over sociale fraude (Pacolet, Marchal, 2001), waar een aantal reeksen van in 1992 worden gestart. Het voordeel is dat een langer termijn perspectief wordt gegeven. Het nadeel is dat reeksen, of administratieve geplogenheden over de tijd kunnen wijzigen zodat de interpretatie bemoeilijkt wordt. Ook de regelgeving wijzigt zodat legaliteit van een aantal constructies kan wijzigen. In tal van tabellen komen dan ook breuken in de reeksen voor, terwijl ook daar waar de reeks doorloopt een wijzigende inhoud kan voorkomen. Maximaal hebben wij de informatie daarover in de tabellen zelf opgenomen. Wij geven de voornaamste tabellen per sociale inspectiedienst en in bijlage worden een aantal bijkomende tabellen opgenomen. Een groter sectoraal detail is soms beschikbaar voor sommige van deze tabellen bij de SIOD, en er is daar ook een aparte rapportering voor de gezamenlijk controles binnen de arrondissementele cellen, en de 'solitaire' (die men alleen aflegt) controles. Voor de rol van de sociale inspectiediensten verwijzen wij naar het rapport over sociale fraude (Pacolet, Marchal, 2001).

Hieronder situeren wij in één schema de inspectiediensten op federaal niveau. De opdrachten van de federale diensten worden beschreven in Pacolet, Marchal. In de context van deze opdracht hebben wij ook nagegaan welke bruikbare informatie over zwartwerk beschikbaar is bij de RSVZ. Daarom schetsen wij hier ook kort zijn opdracht. Ook het ontstaan en de opdracht van het Federaal Coördinatie Comité voor de strijd tegen de illegale arbeid en de sociale fraude (COLUTRIL, later SIOD) wordt kort omschreven. Ten slotte dienen ook de gewestelijke inspectiediensten in beeld gebracht te worden. Hiervoor verwijzen wij naar het jaarrapport van de RSVZ.

Wij brengen hierna de informatie samen over de controleactiviteiten, en de mate dat dit ook een inschatting inhoudt van de omvang van gepleegde fraude en geregulariseerde bedragen. Voor een gedetailleerde beschrijving van de opdrachten van deze diensten verwijzen wij naar onze vroegere studie omtrent de sociale fraude.

Tevens harnemen wij hieronder ook het schema van het handhavingsbeleid en geven wij bij een aantal diensten ook de sancties weer. Want het spreekt voor zich dat een controlebeleid zonder afdoend handhavingsbeleid geen impact heeft (voor een evaluatie hiervan verwijzen wij ook naar de studie over sociale fraude).

Wij gaan hier wel in op twee bijkomende dimensies, aangezien het eerste rapport vooral geconcentreerd was op fraude bij gesalarieerde arbeid. M.n. belichten wij ook de RSVZ voor de zelfstandige arbeid en de rol van de fiscale inspecties.

Bron: Pacolet J. en Marchal A. (2001), Sociale fraude in België. Controle- en bestrijdingsmechanismen en omvang, HIVA-K.U.Leuven, Leuven

Figuur 3.1 De sociale inspectiediensten gesitueerd in de sociale zekerheid

RSVZ

De controle op de verzekeringsplicht van de zelfstandigen gebeurt voornamelijk door de dienst 'Verplichtingen' van het RSVZ. De dienst 'Inspectie' is een ondersteunende dienst. De taak van de dienst 'Inspectie' van de RSVZ wordt in het jaarverslag als volgt omschreven: "De voornaamste taak van de Inspectie is de verzekerings- en bijdrageplicht van de zelfstandigen en de vennootschappen te onderzoeken en hen te informeren over hun rechten en plichten. Het is een ondersteunende dienst die diverse informatie en bewijsstukken verzamelt voor de operationele diensten zodat zij de nodige beslissingen kunnen nemen." (RSVZ, Jaarverslag 2004, pag. 21). Uit een interview met de RSVZ (interview RSVZ, 04/07/2006) blijkt dat de Inspectiedienst⁹ eerder het sociale aspect van de opdracht (adviserende en beschermende rol) dan het controlerende aspect van de opdracht benadrukt.

Men zou misschien verwachten dat de Inspectiedienst van het RSVZ een belangrijke rol speelt in het opsporen van de door het INR hoog ingeschatte fraude bij zelfstandigen. Dit is echter niet het geval, noch wat betreft de kwalificatie die de kandidaat-zelfstandige zelf geeft van zijn statuut, noch wat betreft het aangegeven bedrag. Ten eerste, de controles die door de RSVZ worden uitgevoerd in het kader van de schijnzelfstandigheid zijn erg beperkt. Enkel wanneer aansluiting wordt gevraagd voor een activiteit die voordien bij dezelfde werkgever werd uitgevoerd onder het statuut van werknemer, wordt er een controle uitgevoerd door de dienst 'Verplichtingen', de zogenaamde 'knipperlichtprocedure'. Deze procedure bestaat erin dat de RSVZ een kopie van de aansluitingsverklaring doorstuurt naar de RSZ die onderzoekt of de aanvraag gerechtvaardigd is en hieromtrent aan de RSVZ een advies geeft. Zonder gebonden te zijn door het advies van de RSZ, neemt de RSVZ vervolgens een standpunt in (Rekenhof, 2004). Daarnaast gebeurt door de RSVZ weinig toetsing van de kwalificatie. Ten tweede, bij het opsporen van zelfstandigen baseert de RSVZ zich voornamelijk op de informatie die het van de Administratie van de Belastingen (FOD Financiën) krijgt. Bij het vaststellen van de verzekeringsplicht en de berekening van de bijdrage mag alleen dat inkomen in aanmerking genomen worden dat van de fiscus wordt verkregen. Het opsporen van fiscale fraude behoort niet tot het takenpakket van de RSVZ. Evenmin beschikt de RSVZ over de bevoegdheden om hieromtrent iets te ondernemen. Zelfs wanneer men zou vermoeden dat inkomsten door een zelfstandige niet correct werden aangegeven, wordt dit niet aan de fiscus meegedeeld (interview RSVZ, 04/07/2006). Gegeven de potentiële omvang van fraude bij zelfstandige arbeid en de belangrijke controletaak van de Administratie van de Belastingen hieromtrent, is het

---

⁹ Inspectiedienst doelt verder in deze tekst op de dienst 'Verzekeringplicht', of de dienst 'Inspectie' of op beiden.

belangrijk de activiteiten en resultaten te kennen van de fiscale inspectiediensten (cfr. infra).

Federaal coördinatiecomité voor de strijd tegen de illegale arbeid en de sociale fraude (in 2006 omgevormd tot Sociale Inlichtingen en Opsporingsdienst (SIOD))

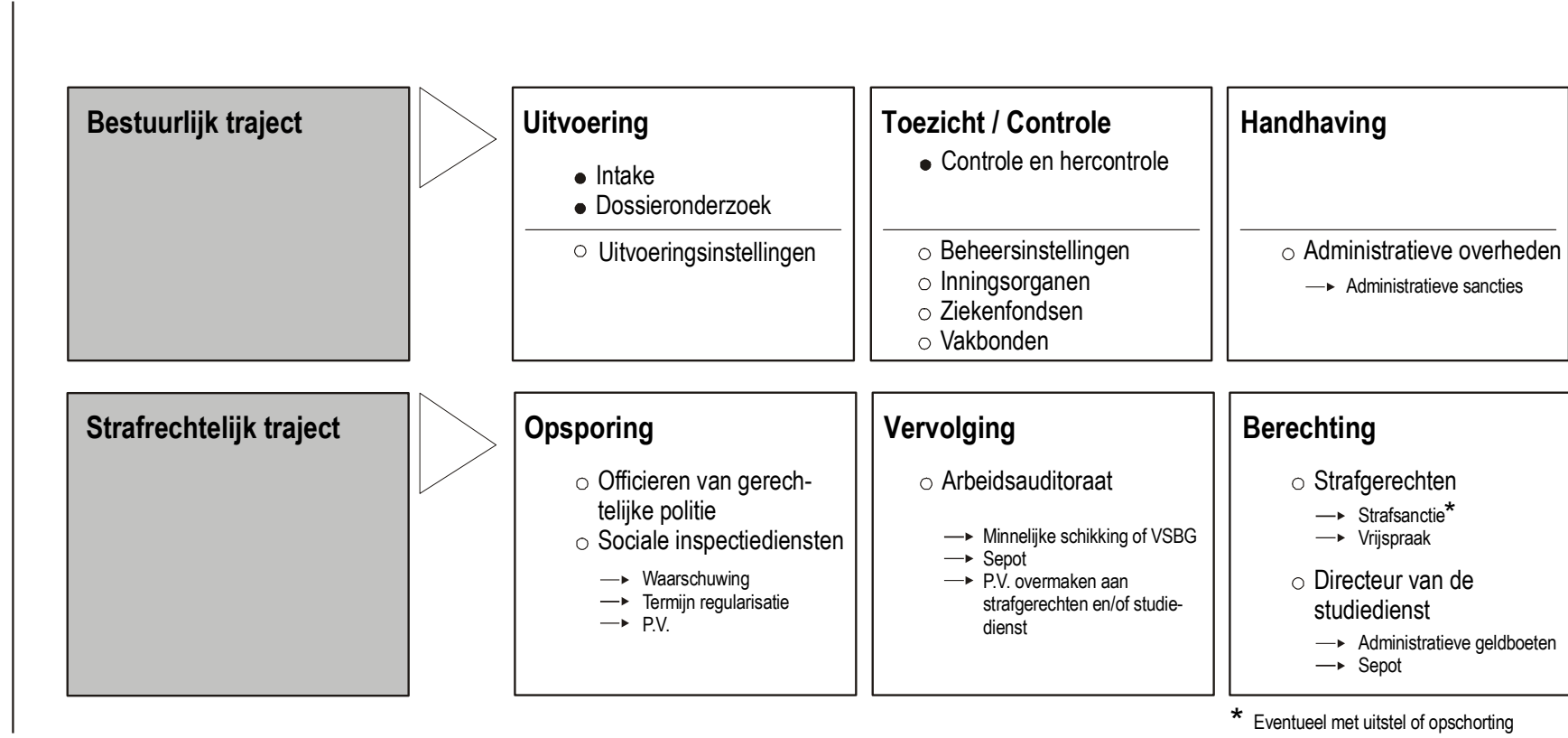
In 2003 werd de Federale Raad voor de strijd tegen de illegale arbeid en de sociale fraude, het Federale Coördinatiecomité en de arrondissementscellen opgericht. De Federale Raad zorgt voor het uitvoeren van het beleid zoals dit door de Ministerraad wordt vastgesteld, met bijzondere aandacht voor de coördinatie van de acties van verschillende administraties bevoegd voor de strijd tegen illegale arbeid en sociale fraude. De Raad formuleert adviezen en aanbevelingen en stelt aanpassingen voor van de wetgeving die van toepassing is op de strijd tegen de illegale arbeid en sociale fraude. Het Federale Coördinatiecomité heeft o.a. als opdrachten: het uitvoeren van oriënteringen gegeven door de Raad en door de partnerschapsovereenkomsten en het communiceren van de richtlijnen voor de arrondissementscellen en het coördineren van de acties van inspecties binnen deze cellen. Daarnaast zorgt het Comité ook voor de coördinatie van de informatie en het uitvoeren van studies inzake deze problematiek. De arrondissementscellen, tenslotte, houden zich bezig met de organisatie en coördinatie van de controles, het aanleggen van informatie, het opstellen van een balans van de gezamenlijke acties en het opstellen van een jaarlijks activiteitenverslag voor het Comité. In 2006 werden de structuren van de Raad en het Comité fundamenteel hervormd om de acties, de coördinatie ervan en de rapportering van het beleid te verbeteren. Met deze hervormingen ging een naamswijziging gepaard: de naam van de Raad en het Comité verandert in Sociale Inlichtingen en Opsporingsdienst (SIOD).¹⁰

Het sanctiebeleid van de sociale inspectie kan variëren van informatieverstrekking en adviesverlening, waarschuwingen, regularisaties, processen-verbaal, administratieve geldboetes,

---

¹⁰ Bronnen: <http://www.werk.belgie.be>; <http://www.belgium.be>.

Handhaving van sociaal recht

Figuur 3.2 Handhaving van sociaal recht

1.1 Beschikbare informatie bij de sociale inspectiediensten

1.1.1 Het Toezicht op de Sociale Wetten (FOD WASO)

Het aantal inspecteurs voor het toezicht op de sociale wetten is sinds 1990 tot 2004 met 1/3 toegenomen terwijl het aantal gecontroleerde ondernemingen in mindere mate stegen, maar dit kan wel van jaar tot jaar verschillen. Ook het aantal inrichtingen gecontroleerd op zwartwerk bleef stabiel. Er is een dalend aantal controles op basis van klachten, terwijl er meer onderzoeken op eigen initiatief worden genomen, weliswaar met een stagnerende controle in het kader van de sociale fraude. Vanaf 2001 zijn een groeiend aantal controles op verzoek van andere diensten. Hieromtrent moet opgemerkt worden dat andere diensten steeds meer beroep doen op het Toezicht van de Sociale Wetten in het kader van de verschillende samenwerkingsprotocollen (TSW, Jaarverslag 2001, p. 56). Deze bezoeken in het kader van de sociale fraude zijn sterk geconcentreerd in bepaalde sectoren, als bouw, horeca, vervoer, overige maatschappelijke dienstverlening. Het aantal inrichtingen gecontroleerd op zwartwerk steeg niet aanzienlijk.

Er wordt bijna steeds een onregelmatigheid vastgesteld als er bezoeken zijn, maar die worden meestal afgesloten met een advies. Wat de controles op zwartwerk betreft, deze heeft in dalende mate (minder dan in het begin van de jaren negentig) te maken met vreemde arbeiders, maar wel met onregelmatigheden in sociale documenten en met deeltijdse arbeid. Al deze inbreuken betreffen ongeveer de helft van de op zwartwerk gecontroleerde bedrijven, maar de vraag is natuurlijk: hoe gericht zijn deze controles? Dit aantal blijft wel ongeveer constant, terwijl ook het rendement ongeveer constant blijft (ongeveer $\frac{1}{2}$ wordt betrapt op onregelmatigheden). Bij de gevolgen die aan deze controles gegeven worden is een redelijk groot deel aanleiding tot regularisaties (bijna 60 %) , maar al bij al betreft dit een beperkt klein bedrag, per geval en in totaal (jongste jaren ongeveer 25 miljoen euro). Ongeveer 1/10 van deze regularisaties in aantal betreffen fraudedossiers. Wanneer PV's worden opgesteld heeft nog een groter deel daarvan betrekking met fraude. Ten slotte moet genoteerd dat een deel van het geregulariseerd bedrag is ook in de RSZ regularisaties terug te vinden zijn.

Ook de controles in hoofde van de ISW zijn rendabel, als we het aantal vastgestelde onregelmatigheden in relatie tot het totaal aantal gecontroleerde inrichtingen beschouwen.

Tabel 3.1 Vaststellingen tijdens controles, uitgevoerd op initiatief van het TSW, 1993 - 2005

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Aantal gecontroleerde inrichtingen	37 976	39 770	40 215	46 143	44 143	36 579	34 101	34 124	35 694	39 202	40 417	38 144	38 094
Onregelmatigheden	32 549	37 080	34 422	42 606	47 121	40 046	33 097	29 944	31 005	34 599	31 940	30 120	31 932
In verhouding tot het aantal gecontroleerde inrichtingen	86	93	86	92	107	109	97	88	87	88	79	79	84
<i>Vastgestelde onregelmatigheden inzake zwartwerk</i>													
Aantal instellingen gecontroleerd op zwartwerk	14 114	17 354	17 055	21 665	21 335	16 546	14 028	12 028	12 894	14 611	14 547	14 500	14 397
Onregelmatigheden:													
- Vreemde arbeiders	1 419	1 142	720	679	665	496	367	326	510	563	586	526	554
- Sociale documenten *	4 955	6 315	3 846	4 190	4 573	3 478	2 803	2 463	2 857	3 288	3 342	3 337	5 399
- Deeltijdse arbeid	2 377	3 434	3 072	3 911	3 139	3 053	2 275	1 904	2 075	2 339	2 290	2 252	2 105
Totaal onregelmatigheden	8 751	10 891	7 638	8 780	8 377	7 027	5 445	4 693	5 442	6 190	6 218	6 115	8 058
In verhouding tot het aantal gecontroleerde inrichtingen	62,00	62,76	44,78	40,53	39,26	42,47	38,82	39,02	42,21	42,37	42,74	42,17	55,97

* Beperkt tot het niet inschrijven in de sociale documenten en tot het niet aangeven van de lonen (= indicator van inbreuken op zwartwerk).

Bron: ILS, Rapport d'activité 1994-1995, p. 28; Rapport d'activité 1996, p. 29; Aperçu des activités pendant les années 1993-1996, Rapports annuels 1998-2005

In verhouding tot het totaal aantal gecontroleerde inrichtingen stellen we een erg hoog aantal onregelmatigheden vast, dat in 1997 een maximum bereikt van 47 121. Het totaal aantal uitgevoerde controles kent een stijgend verloop tot 1997 om nadien opnieuw af te nemen. Wanneer we de controles in de strijd tegen de sociale fraude er afzonderlijk uitlichten, is dit beeld nog veel meer uitgesproken. Deze cijfers weerspiegelen enigszins een verandering in beleidskeuze. Met name heeft de ISW tot 1997 haar krachten gebundeld in de strijd tegen sociale fraude, terwijl voor de jaren 1998 en 1999 een bijkomende doelstelling werd opgelegd, meer bijzonder controles inzake naleving van de arbeidsduur (deze onderzoeken nemen meer tijd in beslag). De dalende trend inzake sociale fraude wordt ook verantwoord doordat er vanaf 1998 minder klachten zouden zijn inzake sociale fraude (ISW, Jaarverslag 1999). Opvallend is in elk geval de daling van het aantal geconstateerde onregelmatigheden inzake 'sociale fraude misdrijven' in verhouding tot het aantal uitgevoerde controles (39% in 2000 t.o.v. 62% in 1993). Dit is vermoedelijk te wijten aan de harde aanpak van en de hoge sancties op dit soort van misdrijven.

Tabel 3.2 Overzicht ingebrachte dossiers bij de studiedienst tot en met 30 juni 1998 en april 2003

	Aantal inbreuken (1)	Strafvorde- ringen in % (2)	Hangend bij AA in % (3)	Admini- stratieve geldboete % (4)	Admini- stratief sepot in % (5)	Hangend bij studiedienst in % (6)	Totaal door Studiedienst behandeld in % (7)
Ingebrachte dossiers tot en met juni 1998							
1981	4 875	59,3		14,1	26,6		40,7
1990	7 758	57,1		19,0	23,9		43,0
1991	7 986	56,6		18,8	24,7		43,5
1992	9 578	54,9		18,1	26,5	0,5	45,0
1993	16 128	48,0	0,2	21,4	28,8	1,5	51,7
1994	18 018	35,0	0,8	21,3	36,6	6,3	64,2
1995	17 601	29,5	1,5	17,5	35,3	16,2	69,0
1996	19 425	28,2	5,7	9,1	22,4	34,6	66,1
1997	21 626	21,5	26,0	1,0	7,0	44,5	52,5
Ingebrachte dossiers tot en met april 2003							
1998	17 693	23,0	1,6	34,0	36,0	5,4	75,4
1999	14 516	24,0	4,3	29,9	23,8	17,9	71,7
2000	13 780	24,6	5,0	21,6	16,2	32,6	70,4
2001	14 841	26,8	11,0	10,1	8,5	43,6	62,2
2002	15 717	27,9	23,0	2,6	2,9	43,5	49,1

* Elke eenheid equivalent aan één inbreuk

- (1) Totaal aantal vastgestelde inbreuken op de wetgeving die ressorteert onder het toepassingsgebied van de wet op de administratieve geldboetes
- (2) Totaal aantal door het AA ingestelde strafvervolgingen (veroordelingen, vrijspraken, minnelijke schikkingen)
- (3) Totaal aantal inbreuken waarvoor het AA nog geen beslissing heeft genomen over het al dan niet instellen van een strafvervolging
- (4) Totaal aantal inbreuken waarvoor een administratieve geldboete werd opgelegd
- (5) Totaal aantal inbreuken die door de bevoegde ambtenaar zonder gevolg werden geklasseerd
- (6) Totaal aantal inbreuken die bij de bevoegde ambtenaar aanhangig zijn maar waarvoor nog geen beslissing tot administratieve geldboete of klassering werd genomen
- (7) Totaal aantal dossiers dat bij de studiedienst werd/wordt behandeld.

Bron: Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, 1997, ingebrachte dossiers tot en met 30 juni 1998, FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg (2003)

Tabel 3.3 Aantal administratieve geldboetes en bedrag waarop ze betrekking hebben

	Aantal opgelegde geldboetes	Totaal bedrag opgelegde geldboetes, euro	Gemiddeld bedrag opgelegde geldboetes, euro	Totaal bedrag ingevorderd aan geldboetes, euro	In %
1992	547	388 437	710	235 414	60,6
1993	749	616 871	824	324 265	52,6
1994	775	779 823	1 008	349 482	44,8
1995	1 584	1 880 471	1 187	824 399	43,8
1996	2 751	4 681 271	1 702	1 552 367	33,2
1997	2 689	6 181 473	2 299	2 500 782	40,5
1998	2 879	5 703 125	1 981	3 101 581	54,4
1999	2 244	4 051 113	1 805	niet gekend	
2000	1 667	2 834 780	1 701	1 660 149	58,6
2001	2 373	3 510 857	1 480	2 262 261	64,0
2002	2 703	4 220 664	1 561	1 789 527	42,4

Opm.: in één opgelegde geldboete wordt veelal beslist over meerdere inbreuken tegelijk

Bron: Oriëntatie, oktober 1996, 182; Studiedienst FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Vorming, 22 maart 1999, Studiedienst FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Vorming, 2003.

1.1.2 De Sociale Inspectie

Ten opzichte van het begin van de jaren negentig is het aantal inspecteurs en eeraanwezende inspecteurs verdubbeld. Deze verdubbeling is geleidelijk gerealiseerd van in het midden van de jaren negentig. In diezelfde periode zien wij ook een sterke toename van het aantal gecontroleerde werkgevers. Dit aantal daalt nadien tot een dieptepunt in 2003 en is in 2004 terug op het hoogste cijfer ooit. Met een cijfer van gecontroleerde bedrijven /inrichtingen van ongeveer 5 % van het totaal aantal bedrijven steeg dit einde jaren negentig tot meer dan 6 % en daalde nadien terug op 5 % om in 2004 op een hoogtepunt te belanden van 7%¹¹. Het lijken evenwel meer en meer gerichte onderzoeken te zijn. Wanneer in de periode 1992-1998 de onderzoeken vooral van de gerechtelijke overheid komt, en verder op initiatief van de dienst zelf en op vraag van Tewerkstelling, komen er einde van de jaren negentig een ruim kwart (28%) van de protocol- onderzoeken. In 2004 en de jaren voordien zijn de controles meer en meer op initiatief van de eigen dienst, maar hier zitten ook de controles in het kader van de verschillende protocols in.

Uit de controleactiviteiten blijkt een sterke concentratie op de activiteiten voor de registratiecommissie van de aannemers, en op het einde van de jaren negentig

11 De verdeling van gecontroleerde werkgevers per NACE-bedrijfssector is opgenomen in bijlage.

vooral bij de inspecties in het kader van het protocolakkoord tussen de diverse overheden¹².

Naar aard van de onderzoeken heeft een groot deel van de inspecties te maken met de naleving van de sociale zekerheidswetgeving, en artikel 30 (bis, ter)^{13 14}. Bij de afgehandelde opdrachten waarbij een onderzoek bij de werkgever werd verricht is dit nog meer geconcentreerd op de sociale zekerheid, alhoewel in de jongste jaren ook arbeidsongevallen een grote plaats (bijna 25%) innemen.

Bij het gevolg dat werd gegeven aan de vastgestelde inbreuken wordt meer en meer een waarschuwing gegeven, terwijl ook het aantal pv's toeneemt. Een substantieel deel (20%) heeft betrekking op regularisaties¹⁵.

---

12 De verdeling naar oorsprong van de door de Sociale Inspectie afgehandelde opdrachten (omvat naast opdrachten met een onderzoek bij de de werkgever, ook andere opdrachten, zoals advies aan de registratiecommissies waarbij vaak geen onderzoek bij de werkgever vereist is) is opgenomen in bijlage.

13 Verplichtingen aan de opdrachtgevers van bepaalde werken.

14 De verdeling naar inhoud van de door de Sociale Inspectie afgehandelde opdrachten (omvat naast opdrachten met een onderzoek bij de de werkgever, ook andere opdrachten) is opgenomen in bijlage.

15 De evolutie van het aantal loonregularisaties, het bedrag van bij de RSZ geregulariseerd lonen en daarbij betrokken werknemers ingevolge het optreden van de Sociale Inspectie is opgenomen in bijlage.

Tabel 3.4 Sociale inspectie: wettelijk voorzien aantal inspecteurs in de buitendiensten vergeleken met het aantal werkelijk tewerkgestelde inspecteurs*

	Wettelijk voorzien kader*	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Inspecteur of eerstaanwendend inspecteur (of sociaal inspecteur)	24 38 vanaf 1995	19	21	20	17	14	33	34	34	38	Ng.	Ng.	39	41	43
Adjunct-inspecteur 2°klasse of 1°klasse of eerstaanwendend adjunct-inspecteurs (of sociaal controleur)	129 177 vanaf 1995	91	80	114	127	130	155	163	170	172	Ng.	Ng.	163	179	173

* Bij KB van 4 februari 1998 werd het kader van de sociale inspectie opnieuw uitgebreid (tot 1 inspecteur-generaal, 10 sociaal inspecteurs-directeur, 38 sociaal inspecteurs en 177 sociaal controleurs) (Sociale inspectie, interne nota, 1998 geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, noot bij tabel 4,17, p. 137). Bij KB van 12 juli 2001 werden de buitendiensten uitgebreid met 10 sociaal inspecteurs en 20 sociaal controleurs. Aldus werden aan de SI in totaal 48 sociaal inspecteurs en 197 sociaal controleurs toegewezen. Om deze bijkomende 10 sociaal inspecteurs en 177 sociaal controleurs daadwerkelijk te kunnen affecteren naar de regio's van de SI was het noodzakelijk om het desbetreffende KB te voorzien van de nodige uitvoeringsbesluiten. Dit was op 31 december 2002 nog niet gebeurd (SI, Jaarverslag 2002, p. 20). Bijgevolg bestond het effectief kader van de SI op die datum nog steeds uit 38 sociaal inspecteurs en 177 sociaal controleurs verspreid over de verschillende regio's. Het MB van 28 maart 2003 houdende maatregelen van organisatie en werking van de SI, legt het aantal sociaal inspecteurs-directeurs, sociaal inspecteurs en sociaal controleurs vast (SI, Jaarverslag 2003, p. 25). In 2003 werd geen enkele aanwerving gedaan. De Ministerraad heeft naar aanleiding van het begrotingsconclaaf van oktober 2003 een reeks aanwervingen goedgekeurd, uitvoerbaar vanaf 1 januari 2004. Hierdoor zal de Sociale inspectie een dertigtal ambtenaren kunnen aanwerven (sociaal inspecteurs en controleurs) om de strijd tegen de sociale fraude te kunnen verscherpen. Deze aanwervingen gebeuren in het kader van een centrale sturing door het Federale Coördinatiecomité, inzake de toepassing van de sociale wetgeving en inzake de ontwikkeling van meer gerichte controles op basis van de analyse van de fraude (SI, Jaarverslag 2003, p. 28).

Tabel 3.5 Vergelijkende tabel tussen het aantal bij een instelling van sociale zekerheid ingeschreven werkgevers en het aantal door de SI gecontroleerde werkgevers, 1990 - 2004*

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Ingeschreven werkgevers	202 867	204 775	206 056	206 800	210 213	213 118	214 482	215 575	216 086	218 346	216 131	216 080	215 987	215 484	-
Gecontroleerde werkgevers	10 580	10 352	10 723	11 543	11 678	12 136	13 239	14 053	13 458	11 402	11 198	11 176	11 649	10 874	15 225
% gecontroleerde t.o.v. ingeschreven werkgevers	5,2	5,1	5,2	5,6	5,6	5,7	6,2	6,5	6,2	5,2	5,2	5,2	5,4	5,0	-

* Bepaalde werkgevers moeten niet bij een instelling van sociale zekerheid worden ingeschreven, vermits zij de werknemers die ze tewerkstellen niet moeten aangeven (bv. sommige dienstboden, bepaalde studenten, bepaalde werknemers die occasioneel tewerkgesteld worden door organisaties die zich bezighouden met socio-culturele activiteiten, buitenlandse werknemers in België tewerkgesteld en onderworpen aan de wetgeving van het land van herkomst). Deze werkgevers zijn dus niet opgenomen in de 'ingeschreven werkgevers'. Daarentegen zijn ze wel opgenomen in het aantal 'gecontroleerde werkgevers', vermits de reglementeringen inzake sociale documenten en arbeidsongevallen ook op hen van toepassing zijn.

Bron: 1990 - 1996: SI, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4,18, p. 138; 1997 - 2003: SI, Jaarverslagen; 2004: SI, Jaarverslag via Didier Verbeke

Tabel 3.6 Oorsprong van de door de SI afgehandelde/behandelde¹ opdrachten² met onderzoek bij een werkgever, 1990 - 2004³

A. Periode 1992 - 1998

	1992		1993		1994		1995 ⁴		1996		1997		1998	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Gerechtelijke overheden	1 858	13	2 091	14	2 111	14	-	-	2 232	14	2 913	17	2 761	17
Ministerie van Sociale Zaken & Opbare en meewerkende instellingen van sociale zekerheid	1 862	13	2 013	14	1 914	13	-	-	1 115	7	964	6	1 049	6
Op initiatief van de dienst	2 408	17	3 232	22	3 621	24	-	-	2 141	13	2 205	13	2 154	13
Ministerie van Tewerkstelling en arbeid	1 678	12	1 459	10	1 653	11			2 005	12	1 894	11	1 976	12
Ministerie van Financiën	600	4	697	5	505	3	-	-	586	4	515	3	488	3
Registratiecommissie voor aannemers	90	1	73	1	80	1	-	-	97	1	148	1	123	1
Verzekeringsmaatschappijen	463	3	499	3	356	2	-	-	244	2	161	1	48	0
Vakorganisaties	1 792	13	1 676	11	1 914	13	-	-	1 134	7	1 065	6	961	6
Particulieren	2 510	18	2 372	16	1 996	13	-	-	1 620	10	1 709	10	1 600	10
Andere administraties	214	2	287	2	276	2	-	-	350	2	378	2	282	2
Andere	588	4	571	4	538	4	-	-	487	3	451	2	424	2
Protocol					199	1	-	-	4 045	25	4 967	29	4 618	28
Aantal afgehandele opdrachten	14 063	100	14 970	100	15 163	100	14 922	100	16 056	100	17 370	100	16 484	100

B. Periode 1999 - 2004

	1999		2000		2001		2002		2003		2004 ³	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Auditoraat –generaal Arbeidsauditoraat	2 181	16	2 185	17	1 961	15	2 139	16	2 484	20	3 290	20
Andere gerechtelijke overheden	23	0	60	1	48	0	76	1	65	1	46	1
Ministerie van Sociale Zaken/FOD Sociale Zekerheid, waarvan:	4 922	37	5 022	38	4 446	35	4 806	36	4 908	39	7 943	47
- op initiatief van de Sociale Inspectie, waarvan:	3 416	26	4 924	38	3 264	26	4 783	36	4 890	39	7 934	47
* Protocol 1993	1 170	9	2 581	20	1 049	8	1 866	14	-	-	-	-
* Protocol Mensenhandel	0	0	2	0	193	2	345	3	-	-	-	-
* Protocol Transport	-	-	-	-	-	-	73	-	-	-	-	-
Publieke instellingen Sociale Zekerheid (vakantiekassen, kinderbijslag, RIZIV, RSVZ)	42	0	60	1	62	1	47	0	45	0	33	0
Coöperatieve instellingen Sociale Zekerheid (mutualiteit, sociaal secretariaat, verz. Arbeidsongeval)	31	0	17	0	24	0	64	0	85	1	34	0
Kabinet Sociale Zaken	28	0	8	0	15	0	17	0	20	0	2	0
RSZ	327	2	345	3	723	6	420	3	287	2	336	2
RVA	811	6	431	3	704	6	604	5	542	4	493	3
Ministerie van Tewerkstelling en arbeid / FOD WASO	1 362	10	1 227	9	1 280	10	1 887	14	1 197	10	1 334	8
Ministerie van Financiën/FOD Financiën	330	3	309	2	272	2	201	2	209	1	172	1
Registratiecommissie voor aannemers	922	7	884	7	910	7	872	6	326	3	180	1
Vakobonden	710	5	738	6	677	5	760	6	642	5	821	5
Particulieren en anderen	1 265	10	1 375	11	1 287	10	1 130	8	1 303	10	1 446	9
Andere administraties	201	2	172	1	135	1	152	1	187	2	175	1
Anoniem	259	2	253	2	246	2	272	2	278	2	352	2
Aantal afgehandelde opdrachten	13 414	100	13 086	100	12 790	100	13 447	100	12 578	100		
Aantal behandelde opdrachten											16 850	100

- 1 In 2004 wordt het aantal behandelde opdrachten, i.p.v. het aantal afgehandelde opdrachten weergegeven.
- 2 Eén opdracht kan meerdere controlebezoeken vergen
- 3 Verschillende rapportering voor de perioden 1992-1998 en 1999-2004
- 4 Gegevens niet beschikbaar voor 1995

Bron: 1990 - 1996: SI, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.20, p. 143; 1997 - 2003: SI, Jaarverslagen; 2004: SI, Jaarverslag via Didier Verbeke

Tabel 3.7 Sociale inspectie: Inhoud van de door de SI afgehandelde opdrachten waarvoor een onderzoek bij de werkgever verricht werd

Periode 1992 - 1998¹

	1992		1993		1994		1995		1996		1997		1998	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal I	%	Aantal	%	Aantal	%
Sociale zekerheid	9 134	65	9 815	66	10 651	70	11 930	80	13 630	85	15 260	88	14 952	91
Artikel 30 bis	781	6	817	5	716	5	646	4	408	3				
Artikel 30 ter	484	3	845	6	523	3	268	2	279	2				
Artikel 30 bis + 30 ter (wet van 27.06.69)											562	3	467	3
Jaarlijkse vakantie	1 164	8	949	6	674	5	536	4	556	3	552	3	407	2
ZIV	1 296	9	1 297	9	1 517	10	635	4	496	3	339	2	171	1
Kinderbijslagen	149	1	100	1	103	1	95	0	57	0	69	1	82	1
Sociale documenten	117	1	112	1	159	1	88	1	113	1	194	1	180	1
Arbeidsongevallen	127	1	80	0	56	0	50	0	46	0	188	1	69	0
Arbeidsongevallen (basisloon)	449	3	475	3	336	2	254	2	229	1				
Pensioenen	5	0	12	0	27	0	11	0	10	0	4	0	6	0
Andere	357	3	468	3	401	3	409	3	232	2	202	1	180	1
Totaal	14 063	100	14 970	100	15 163	100	14 922	100	16 056	100	17 370	100	16 484	100

Periode 1999 – 2004²

	1999		2000		2001		2002		2003		2004	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Sociale zekerheid	12 035	90	11 009	84	10 045	79	9 855	73	9 347	74	12 559	75
Artikel 30 bis	220	2	177	1	153	1	214	2	123	1	110	1
Artikel 17 - Socioculturele sector	15	0	74	1	78	1	132	1	83	1	77	1
Onmiddellijke aangifte tewerkstelling	4	0	4	0	17	0	21	0	450	4	2668	16
Sociale zekerheid vreemdelingen	18	0	64	0	50	0	111	1	–	–	78	0
Aansluiting sociaal secretariaat	17	0	7	0	5	0	16	0	9	0	5	0
Deeltijds werk	71	1	87	1	50	0	117	1	225	2	735	4
Illegalen - arbeidsvergunning	29	0	58	0	81	1	199	1	370	3	1350	8
Buitenlandse zelfstandigen - wet 1965											57	0
Voorlegging verweermiddelen - administratieve geldboete	32	0	17	0	10	0	12	0	18	0	22	0
Jaarlijkse vakantie	1 289	10	2 310	18	2 302	18	2 821	21	2 751	22	3 554	21
ZIV	260	2	270	2	351	3	337	3	266	2	436	3
Kinderbijslagen	261	2	196	2	88	1	85	1	65	1	89	1
Sociale documenten	1 383	10	2 306	18	2 293	18	2 811	21	2 957	24	5 268	31
Arbeidsongevallen	974	7	1 869	14	1 819	14	2 305	17	2 326	18	3967	24
Werking sociale inspectie	6	0	12	0	2	0	6	0	2	0	2	0
Divers (pensioen, gehandicapt, ...)	1	0	3	0	4	0	5	0	4	0	1475	9
Totaal	13 414		13 086		12 790		13 447		12 578		16 818	

- 1990 - 1998: In verband met de inhoud dient opgemerkt dat een klacht die gedeeltelijk betrekking heeft op de sociale zekerheid (voornamelijk het volledig of gedeeltelijk ontbreken van aangifte van prestaties) en gedeeltelijk op andere reglementeringen (zoals ziekte- en invaliditeitsverzekering, kinderbijslagen, enz., ...), enkel genoteerd wordt voor de sociale zekerheid, behalve indien deze ook over de reglementeringen jaarlijkse vakantie en arbeidsongevallen handelt.
- 1999 - 2004: De inhoud van een afgesloten dossier/opdracht wordt weergegeven. Een dossier/opdracht kan meerdere te onderzoeken items bevatten. Een klacht kan bijvoorbeeld gaan over het niet aangeven van prestaties bij de sociale zekerheid, het niet afgeven van sociale documenten, het niet betalen van vakantiegeld. Het percentagecijfer geeft weer in hoeveel procent van de dossiers een bepaald item voorkomt.

Bron: 1992-1996: SI, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.21, p. 146; 1997-2003: SI, Jaarverslagen; 2004: SI, Jaarverslag via Didier Verbeke

Tabel 3.8 SI: gevolg gegeven aan vastgestelde inbreuken

A. Periode 1990 - 1998

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Aantal afgehandelde opdrachten waarvoor een bezoek werkgever vereist is	14 321	14 143	14 063	14 970	15 163	14 922	16 056	17 370	16 484
Aantal waarschuwingen (1)	4 380	4 644	4 661	4 751	5 313	2 893	7 361	4 741	4 467
<i>In % t.o.v. aantal afgehandelde opdrachten</i>	31	33	33	32	35	20	46	27	27
Aantal PV's (2)	753	1 025	1 061	1 255	1 357	1 260	1 355	1 649	1 648
<i>In % t.o.v. aantal afgehandelde opdrachten</i>	5	7	8	8	9	8	8	10	10
Aantal geverbaliseerde inbreuken (3)	897	1 196	1 262	1 492	1 744	1 707	1 781	2 362	2 233
<i>In % t.o.v. aantal afgehandelde opdrachten</i>	6	9	9	10	12	11	11	14	14
Aantal regularisaties: verzoek tot aansluiting RSZ (4)	202	193	185	258	222	187	278	366	358
<i>In % t.o.v. aantal afgehandelde opdrachten</i>	1	1	1	2	2	1	2	2	2
Aantal Regularisaties: loonaangiften (incl. schijnzelfstandigen) (5)	1 963	1 969	2 032	2 462	2 472	2 138	2 821	3 501	3 379
<i>In % t.o.v. aantal afgehandelde opdrachten</i>	14	14	14	17	16	14	18	20	21

- (1) Een waarschuwing tijdens een controle kan betrekking hebben op een of meerdere reglementeringen tegelijk. Voor 1996 is het onduidelijk of deze manier van tellen werd gehanteerd.
- (2) Een PV tijdens een controle kan betrekking hebben op meerdere reglementeringen.
- (3) Meerdere inbreuken binnen dezelfde reglementering zijn mogelijk.
- (4) Wanneer de sociale inspectie stuit op een niet-ingeschreven 'werknemer' (zwartwerker, pseudo-zelfstandigen, onvolledig aangegeven premies of gratificaties) zal zij het dossier overmaken aan de RSZ. De meeste regularisaties die aanleiding geven tot de aansluiting van een werkgever bij de RSZ zijn het gevolg van een onderzoek ter voldoening van een klacht.
- (5) Wanneer de sociale inspectie stuit op niet of onvoldoende aangegeven en bijdrageplichtig loon/premies, maakt zij deze dossiers over aan de RSZ die het verschuldigd bedrag kan invorderen.

B. Periode 1999 - 2004

	1999 (5)	2000	2001	2002	2003	2004
Aantal afgehandelde opdrachten waarvoor een bezoek werkgever vereist is	13 141	13 086	12 790	13 447	12 578	16 818
Aantal waarschuwingen (1)	5 871	6 577	6 060	5 940	5 788	6 813
<i>In % t.o.v. aantal afgehandelde opdrachten</i>	41	47	43	40	38	41
Aantal PV's (2) (3)	2 413	2 737	2 545	2 794	2 961	5 187
<i>In % t.o.v. aantal afgehandelde opdrachten</i>	17	19	18	19	20	31
Aantal geverbaliseerde inbreuken (4)	2 852	3 250	3 047	3 485	3 361	5 946
<i>In % t.o.v. aantal afgehandelde opdrachten</i>	20	23	22	23	22	35
Aantal regularisaties: verzoek tot aansluiting RSZ	192	183	153	180	192	280
<i>In % t.o.v. aantal afgehandelde opdrachten</i>	2	1	1	1	2	2
Aantal Regularisaties: loonaangiften (incl. schijnzelfstandigen) (6)	3 012	3 373	2 902	2 780	2 782	2 943
<i>In % t.o.v. aantal afgehandelde opdrachten</i>	23	26	23	21	22	18

- (1) Een waarschuwing tijdens een controle heeft betrekking op één reglementering.
- (2) Onderzoeksverslagen zijn het gevolg van kantschriften vanwege een gerechtelijke overheid (onderzoeksrechter, auditeur, procureur) en omvatten inbreuken waarvoor de dienst bevoegd is. Het onderzoeksverslag kan worden vergeleken met het Pro Justitia. Het enige verschil bestaat erin dat geen kopie van het onderzoeksverslag wordt overhandigd aan de overtreder en dat de SI niet ingelicht wordt van het gevolg dat wordt gegeven aan het onderzoeksverslag, dit in tegenstelling met het Pro Justitia, waar de beslissing "veroordeling, klassement, buitenvervolgstelling, ..." wel wordt meegedeeld aan de SI. Bron: SI, Jaarverslag 1999 - 2001.
- (3) Een P.V. tijdens een controle heeft betrekking op één reglementering.
- (4) Meerdere inbreuken binnen dezelfde reglementering zijn mogelijk.
- (5) Wanneer de sociale inspectie stuit op een niet-ingeschreven 'werknemer' (zwartwerker, pseudo-zelfstandigen, onvolledig aangegeven premies of gratificaties) zal zij het dossier overmaken aan de RSZ. De meeste regularisaties die aanleiding geven tot de aansluiting van een werkgever bij de RSZ zijn het gevolg van een onderzoek ter voldoening van een klacht.
- (6) Wanneer de sociale inspectie stuit op niet of onvoldoende aangegeven en bijdrageplichtig loon/premies, maakt zij deze dossiers over aan de RSZ die het verschuldigd bedrag kan invorderen.

Bron: 1990 - 1996: SI, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.23 p. 150; 1997-2003: SI, Jaarverslagen; 2004: SI, Jaarverslag via Didier Verbeke

1.1.3 De inspectiediensten van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid

In een eerste reeks tabellen geven wij het stijgend aantal controles, wat niet noodzakelijk overeenkwam met een gestegen aantal ondernemingen die gecontroleerd waren. Dit is maar licht gestegen. Ook het gevolg lijkt minder ingrijpend. Er zijn verhoudingsgewijs minder aangiften opgesteld, en minder wijzigingen berichten in de periode tot 2005. De cijfers voor de geregulariseerde aangiften gaan nog minder ver, en gaven voor de jaren 1999-2000 een laag percentage van geregulariseerd loon (0,35 %) , cijfer dat nog kan dalen als wij de huidige controleactiviteiten bekijken. Het hoogtepunt van geregulariseerde lonen via de controles van de Sociale inspectie bij de RSZ lagen in de periode 1996-2001, maar die bedragen zijn sindsdien terug gedaald. Meer recente cijfers zijn nog niet beschikbaar, en er is een groeiende twijfel aan de relevantie ervan voor de detectie van zwartwerk. Bijvoorbeeld zitten hierin de bedragen voor administratieve problemen bij de aangifte en die dan effectief worden geregulariseerd, maar niet wijzen op zwartwerk. De RSZ probeert deze cijfers voor 2006 verder uit te klaren.

Tabel 3.9 Aantal onderzoeken uitgevoerd door de RSZ-inspectie en gevolg waartoe deze onderzoeken hebben geleid, België, 1993-1997, 1999-2002 en 2004-2005

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Behandelde onderzoeksaanvragen*	39 000	34 500	38 344	46 581	42 053		38 673	43 048	40 971	39 239			
Afgehandelde onderzoeksopdrachten			30 247	33 586	32 445		30 685	35 320	34 424	36 865		60 681	51 947
Afgehandelde onderzoeksopdrachten met betrekking tot werkgevers			22 845	24 925								26 578	25 995
Opstellen aangiften	12 087	12 181	10 958	13 381	10 064		14 435	16 100	13 157	14 107		9 289	7 807
Wijzigende berichten	5 373	7 677	7 227	7 315	4 080		2 346	4 892	4 189	5 718		3 516	2 493
Gegevens m.b.t inschrijving	4 449	5 672	5 369	5 494	3 184		4 981	4 683	4 219	4 380		4 562	4 392

* Bij benadering.

Bron: RSZ, Jaarverslagen 1993-2005

Tabel 3.10 Overzicht brutobezoldigingen die het voorwerp uitmaken van RSZ-regularisaties, België, in miljoen euro

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Totaal bedrag aan bruto bezoldigingen aan 100%	1 021,8	568,1	249,14	292,49	476,39	291,4	239,7	253,6	364,8	500,5	n.d.	2 438,7	607,3
Totaal lonen van de onder de RSZ res-sorterende werknemers	56 913,4	58 609,1	60 084,9	61 674,3	63 471,8	61 432,4	68 956,6	72 849,4	77 138,7	79 714,8	n.d.	83 533,2	n.d.
Geregulariseerd loon als % van totaal lonen RSZ werknemers	1,8	0,97	0,42	0,47	0,75	0,47	0,35	0,35	0,47	0,63	n.d.	2,92	n.d.

Bron: RSZ-Jaarverslagen 1993- 1997 en bijlagen, toelichting RSZ-Controledienst april 2003

De controles verricht door de sociale inspectiediensten kunnen op zijn minst productief worden genoemd. Volgende tabel geeft een overzicht van de gevolgen die werden gegeven aan de door de RSZ verrichte vaststellingen ingevolge hun onderzoeken voor de periode 1993-1997.

Opmerkelijk is dat over de jaren heen ongeveer één derde van de afgehandelde opdrachten resulteert in het opstellen van een (nieuwe) aangifte. Daarenboven leiden de vaststellingen tengevolge van de controles nog tot ongeveer even zoveel wijzigende berichten en bijkomende gegevens met betrekking tot de inschrijving, tenminste voor 1995 en 1996. In 1997 is dit aandeel afgenomen tot bijna een vierde.

Voor de RSZ vormden de regularisatie de basis van een eigen raming van de omvang van het zwartwerk. Het bedrag aan bruto-regularisaties halveert jaarlijks van 1993 tot 1995, en blijft nadien ongeveer op hetzelfde niveau hangen (met uitzondering van 1997). De totale bedragen liggen in absolute termen erg hoog, maar in relatie tot het totaal bedrag van bij de RSZ-aangegeven lonen gaat het slechts om 0,4 à 1,8%. Voor de jongste drie jaar is het geregulariseerde bedrag blijven schommelen tussen 250 en 500 miljoen euro, wat tussen 0,35 tot 0,63 % van de loonmassa uitmaakt.

1.1.4 De inspectiediensten van de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening

Het aantal controlebezoeken van de RVA zijn systematisch gedaald, om in 2005 op de helft te liggen van de cijfers in 1991-1992. Uit de cijfers die wij tot 2000 hadden was die daling zowel bezig bij de werkgevers als bij de werklozen. De controle van de RVA slaat zowel op zwartwerk als uitkeringsfraude. De specifieke controles op fraudegevoelig sectoren als horeca, bouw, tuinbouw, distributie, vervoer kenden hun hoogtepunt in 2001 maar in 2005 op het laagste niveau de laatste tien jaar. In de sectorale controles valt het groot aandeel op van de bouwsector, en de horeca, en valt ook op dat het aantal PV's stijgt in % van de controles, maar dat het aandeel van de betrokken werknemers daalt wat zou kunnen wijzen op een meer kleinere bedrijven betrokken bij deze PV's. De globale daling van het aantal betrokken werknemers bij de PV's kan wijzen op een wijzigende sectorale structuur, of een wijzigend gedrag van de grote versus de kleine ondernemingen of een wijzigende controle tactiek bij de RVA (meer kleine ondernemingen). Een zogenaamde 'shift-share' analyse zou hierover uitsluitsel kunnen geven. Opmerkelijke cijfers zijn ten slotte te zien bij de sancties, waar het aantal sancties, schorsing aanzienlijk is gedaald, maar dit volledig omwille van het gewijzigd beleid ten overstaan van de langdurig werkloosheid. Het artikel 80 wordt voor een aantal groepen geleidelijk aan afgeschaft sinds juli 2004, geleidelijk uitgebreid tot verschillende leeftijdsgroepen naarmate het beleid van activering ingang vond. Maar de daling van de schorsingen was reeds vroeger ingegaan. Ook wijzigingen in het aantal langdurig werklozen (daling, meer oudere

werknemers, kan invloed hebben op de daling van het aantal schorsingen via art. 80). Voor de RVA baseerden wij ons op het Jaarverslag. Binnen SIOD is voorlopig de informatie beperkt tot de activiteiten binnen het protocol-akkoord.

1.1.5 De inspectiediensten van het Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen RSVZ

Het INR situeert een belangrijk volume van de fraude bij de zelfstandige arbeid. Het lijkt daarom ook belangrijk om de informatie bij de RSVZ verder te analyseren (Pacolet en Marchal, 2003, p. 275). In deze sectie worden een aantal controlerende taken en bevoegdheden van de RSVZ omschreven. Daarnaast wordt nagegaan over welke informatie de RSVZ beschikt en op welke manier deze zou kunnen geïntegreerd worden bij het opstellen van een indicator 'zwartwerk'.

De jaarverslagen van de RSVZ vermelden enkel cijfers omtrent de algemene personeelsbezetting van de dienst, specifieke cijfers voor de inspectiedienst zijn niet gegeven. De voorbije jaren schommelde het aantal inspecteurs tussen 52 en 54 (1999, 2000, 2001: 53; 2001, 2002: 54; 2004: 52; Cijfers verschaft door dhr. Baudewijn Coeck, Dienst 'Inspectie' RSVZ).

Tabel 3.11 Personeel en werkingsgebied inspectiedienst RSVZ, 1999 - 2004

Jaar	# inspecteurs	# zelfstandigen onderworpen aan controle door inspectie RSVZ	# vennootschappen onderworpen aan controle door inspectie RSVZ
1999	53		
2000	53		
2001	53		
2002	54		
2003	54		
2004	52		

Bron: gegevens ontvangen van RSVZ

De jaarverslagen van de RSVZ omvatten wel gegevens omtrent de opdrachten van de inspectiedienst van de RSVZ. Zoals blijkt uit onderstaande tabel omvat de taak van de dienst 'Inspectie' diverse onderzoeksopdrachten. Onderzoeken in het kader van de ziekte- en invaliditeitsregeling, onderzoeken in opdracht van de Nationale Hulpkas en controle op de toegelaten bezigheden tijdens het pensioen beslaan in 2004 respectievelijk 13%, 9% en 6% van het totale takenpakket van de inspectie. De controle van de verzekerings- en bijdrageplicht van zelfstandigen beslaat echter het grootste percentage van de opdrachten van de inspectiedienst. In 2004, bijvoorbeeld, bedroeg dit soort opdrachten (onderzoek verzekerings- en

bijdrageplicht zelfstandigen en opzoeken ontbrekende inkomsten Belastingdienst) 68,3% van het totale takenpakket.

Uit onze communicatie met de RSVZ blijkt dat voor een goede interpretatie van de gerapporteerde cijfers een zekere "interne kennis van zaken" vereist is, d.w.z. dat bepaalde cijfers of evoluties moeten worden verklaard in het licht van bepaalde gebeurtenissen/veranderingen die vaak niet expliciet in het jaarverslag worden vermeld. Zo wordt bijvoorbeeld de toename in 2002 en 2003 van het aantal onderzoeken i.v.m. de verzekerings- en bijdrageplicht van vennootschappen door de RSVZ toegeschreven aan het feit dat in 2002 veel vennootschappen een deurwaardersaanmaning ontvingen (ter stuiting van de verjaring) voor de nog niet betaalde bijdragen. Heel wat dossiers (ondernemingen die melden niet meer actief te zijn, ondernemingen die niet meer bereikbaar zijn op het gekende adres, enz.) werden voor nader onderzoek doorgestuurd naar de inspectiedienst. Vanaf 2004 normaliseerde de toestand zich opnieuw.

Tabel 3.12 Verdeling van de opdrachten van de inspectiedienst RSVZ

Opdracht	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Onderzoek i.v.m. verzekerings- of bijdrageplicht zelfstandigen	19 618	17 277	19 721	18 853	16 027	15 464
Opzoeken van ontbrekende inkomsten bij de Belastingdienst	19 141	12 140	16 013	6 156	16 759	11 767
Onderzoek i.v.m. verzekerings- of bijdrageplicht vennootschappen	1 138	666	280	3 105	2 944	387
Onderzoek in opdracht van Nationale Hulpkas	4 654	4 593	4 292	4 180	3 387	3 631
Inningen van sociale bijdragen voor Nationale Hulpkas	559	641	580	514	535	528
Pensioenen: controle op toegelaten bezigheden	1 918	1 917	2 279	1 596	1 708	2 461
Verificatie van recht op kinderbijslag en kraamgeld	499	370	340	344	340	203
Onderzoek in kader van ziekte- en invaliditeitsregeling	10 515	10 701	4 190	5 097	4 990	5 346
Onderzoek i.v.m. matigingsbijdragen*	208	245	87	37	102	107
Totaal	58 250	48 550	47 782	39 882	46 792	39 894

* In uitdoving: in de jaren 1982 tot 1988 waren de zelfstandigen solidariteits-, matigings- en consolideringsbijdragen verschuldigd. Het RSVZ heeft de taak deze bijdragen in te vorderen.

Bron: Jaarverslagen RSVZ, 2002 - 2004; Cijfers 1999 - 2001 verschaft door dhr. Baudewijn Coeck, Dienst 'Inspectie' RSVZ)

Het opsporen van de zelfstandigen gebeurt voornamelijk op basis van inkomensgegevens die de Administratie van de Belastingen systematisch

doorstuurt. Verder werden de voorbije jaren ook bijkomende bronnen in gebruik genomen, zoals het BTW-bestand van de Federale Overheidsdienst Financiën (sinds 2002), de databank EURO DB met gedetailleerde gegevens over vennootschappen en hun mandatarissen (sinds eind 2002) en de Kruispuntbank van Ondernemingen waarin kan worden vastgesteld of fysieke personen zijn ingeschreven bij het Handelsregister, bij de BTW of als werkgever bij de RSZ (sinds 2003). Wanneer een natuurlijk persoon waarvan de RSVZ de verzekeringsplicht heeft vastgesteld zich, ondanks schriftelijke aanmaning, niet bij een sociaal verzekeringsfonds aansluit, dan volgt een ingebrekestelling. Hierna heeft deze persoon nog 30 dagen tijd om zich vrijwillig aan te sluiten bij een sociaal verzekeringsfonds. Gebeurt dit niet binnen de gestelde termijn, dan wordt hij bij de Nationale Hulpkas aangesloten (Jaarverslag RSVZ, 2004). De RSVZ controleert de categorie tot welke de zelfstandige behoort (hoofd- of bijberoep).

De berekening en de inning van de bijdragen behoort uitsluitend tot de bevoegdheid van de sociale verzekeringsfondsen¹⁶. Dit feit blijkt de controle op zwartwerk te bemoeilijken: in de praktijk stelt men regelmatig vast dat bepaalde personen zich aansluiten, doch geen bijdrage betalen en later (na één of twee jaar of langer) hun aansluiting als zelfstandige laten schrappen (of althans proberen dit te doen) omdat ze 'nooit zouden begonnen zijn' (interview RSVZ, 04/07/2006). Wanneer bijdragen te laat worden betaald, rekent het sociaal verzekeringsfonds verhogingen aan. Het RSVZ kan echter beslissen om hieraan te verzaken in geval van overmacht, goede trouw of in andere behartigenswaardige gevallen. Bij de Commissie voor Vrijstelling van Bijdragen kunnen behoeftige zelfstandigen of zelfstandigen die deze toestand benaderen een vrijstelling vragen van sociale zekerheidsbijdragen. In 2003 werden 17 332 dergelijke aanvragen ingediend. Voor 5 049 dossiers werd een volledige vrijstelling verleend, voor 6 051 dossiers werd een gedeeltelijke vrijstelling verleend (QRVA 51 086, Vraag nr. 78 van Bert Schoofs). De mensen op het terrein stellen zich de vraag of deze mogelijkheid tot het verkrijgen van vrijstelling van bijdragen ook niet kan leiden tot het misbruik maken van het sociaal statuut der zelfstandigen (interview RSVZ, 04/07/2006).

Uit onderstaande tabel blijkt dat het aantal verwerkte inkomensgegevens de voorbije jaren is gedaald. Uit een gesprek met de RSVZ (interview RSVZ, 04/07/2006) blijkt echter opnieuw dat een zekere "interne kennis van zaken" noodzakelijk is opdat de gerapporteerde cijfers goed zouden worden geïnterpreteerd. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de substantiële daling van het aantal opsporingsacties bij zelfstandigen in 2004 niet te wijten is aan een verandering in het gevoerde beleid, maar louter te verklaren valt door het laattijdig ontvangen van de fiscale administraties van de inkomensgegevens. Het aantal

---

16 De controle op de werking van de sociale verzekeringsfondsen gebeurt door de Fod Sociale Zekerheid - DG Zelfstandigen.

ingebrekestellingen daalt ongeveer proportioneel met het aantal opsporingsacties en schommelt tijdens de periode 1999 – 2004 tussen 2% en 3%.

Tabel 3.13 Controle van de verzekeringsplicht van zelfstandigen¹

Jaar	Ontvangen inkomsten-gegevens	Verwerkte inkomstengegevens (Opsporingsacties)	Aantal ingebrekestellingen	% Ingebrekestellingen (t.o.v. aantal verwerkte inkomstengegevens)
2000 ²	-	103 138	2 847	2,8
2001	-	99 306	2 368	2,4
2002	88 714	89 725	2 205	2,5
2003	104 705	87 357	1 864	2,1
2004	63 027	70 941	1 618	2,3

1 1999: geen exacte cijfers beschikbaar

2 Opsporingsacties (kolom 3: verwerkte inkomstengegevens) vinden plaats n.a.v. inkomstengegevens verstrekt door de fiscus. De afname van de voorbije jaren staat rechtstreeks in verband met minder ontvangen inkomstengegevens. De afname van het aantal opsporingsacties werkte ook een daling van het aantal ingebrekestellingen (kolom 4) in de hand (Jaarverslag RSVZ, 2000, p. 8).

Bron: RSVZ, Jaarverslagen, 1999 – 2004

Naast opsporingsacties omtrent de verzekerings- en bijdrageplicht van zelfstandigen, onderneemt de inspectiedienst ook controles m.b.t. de aansluitings- en bijdrageplicht van vennootschappen. Tijdens de voorbije jaren veranderde het beleid van de RSVZ m.b.t. het opsporen en in gebreke stellen van vennootschappen in het kader van de verzekeringsplicht. In 1998 vond een inhaalbeweging plaats om die vennootschappen in gebreke te stellen die in 1993 en 1994 waren opgericht en zich nog niet hadden aangesloten. Deze inhaalbeweging liep tot april 1999. Vennootschappen die werden opgericht vanaf januari 1995 kregen eerst een informatieve brief waarin zij aan hun verplichting werden herinnerd. Ook recent opgerichte vennootschappen die zich 3 maanden na hun oprichting nog niet hadden aangesloten, ontvingen eerst een informatieve brief. Omdat de RSVZ vaststelde dat de oprichters van vennootschappen vaak niet op de hoogte zijn de aansluitingsverplichting, gaat men vanaf november 2001 directer te werk: vennootschappen krijgen sindsdien onmiddellijk na de publicatie van de oprichtingsakte in het Belgische staatsblad een informatieve brief met toelichting van de aansluitingsprocedure. Wanneer vennootschappen zich binnen de 3 maanden na hun oprichting niet vrijwillig hebben aangesloten bij een sociaal verzekeringsfonds worden zij via een aangetekend schrijven door de RSVZ in gebreke gesteld. Ook wordt hen gevraagd zich binnen de 30 dagen aan te sluiten. Vennootschappen die zich na de ingebrekestelling niet vrijwillig aansluiten, worden ambtshalve bij de Nationale Hulpkas aangesloten. De veranderingen in het gevoerde beleid betreffende de verzekeringsplicht zijn duidelijk merkbaar in

onderstaande tabel. Het percentage vennootschappen dat na een informatieve brief wordt ingebreke gesteld daalt van 71% in 1999 naar 33% in 2004. Steeds minder vennootschappen worden van ambtshalve bij de Nationale Hulpkas aangesloten. Deze evoluties worden toegeschreven aan het gewijzigde beleid.

Tabel 3.14 Controle van de verzekeringsplicht van vennootschappen

Jaar	Aantal informatieve brieven	Aantal ingebrekestellingen	% Ingrekestelling en (t.o.v. aantal informatieve brieven)	Aantal vennootschappen van ambtshalve aangesloten bij de Nationale Hulpkas*
1999	18 182	12 983	71,4%	-
2000	13 820	8 178	59,2%	± 5 000
2001	15 639	8 485	54,3%	4 341
2002	19 713	8 246	41,8%	5 496
2003	20 158	7 803	38,7%	3 838
2004	19 613	6 476	33,0%	3 350

* Vennootschappen die binnen de opgelegde termijn geen ander sociaal verzekeringsfonds hebben gekozen, worden ambtshalve aangesloten bij de Nationale Hulpkas. Vennootschappen kunnen zich ook vrijwillig aansluiten.

Bron: RSVZ, Jaarverslagen, 1999 - 2004

Naast de informatie in verband met de activiteiten van de controlediensten, onderkennen wij nog een andere belangrijke informatiebron bij de RSVZ, namelijk de individuele gegevens van zelfstandigen. Dergelijke informatie kan helpen om bepaalde evoluties - die interessant kunnen zijn in het kader van een indicator 'zwartwerk' - in de niet-gesalarieerde arbeid te onderkennen. De RSVZ beschikt over informatie omtrent:

- a) Beroepencode
- b) Aard van de bezigheid van de verzekeringsplichtige:
  - I. Hoofdbezigheid
  - II. Nevenbezigheid
  - III. Actief na pensioen(leeftijd)
  - IV. (nog) niet gekend
- c) Hoedanigheid waarin de bezigheid van verzekeringsplichtige wordt uitgeoefend:
  - I. Zelfstandige
  - II. Help(st)er
- d) Leeftijdsklasse

- e) Geslacht
- f) Nationaliteit
- g) Voor zelfstandigen met Belgische nationaliteit: woonplaats voorgesteld per gewest
  - I. Vlaams Gewest
  - II. Waals Gewest
  - III. Brussels Gewest
- h) Aansluitingsdatum bij een sociaal verzekeringsfonds
- i) Niet geplafonneerde (en niet-geïndexeerde) beroepsinkomsten van de verzekeringsplichtige

In het licht van het belang dat het INR in het kader van fraude toekent aan zelfstandige arbeid, stellen wij dan ook voor dat deze informatie maximaal gevaloriseerd zou worden. Er werd getracht om voor één bepaalde beroepencode (nl. code 310: verzekeringsplichtigen tewerkgesteld in de bouwsector) na te gaan welke inzichten de beschikbare informatie oplevert. Er bleken echter belangrijke problemen te bestaan m.b.t. de gegevens die ons werden aangeleverd. Daarom worden de uitgevoerde analyses niet gerapporteerd. Dit neemt niet weg dat het beschikbare materiaal erg gedetailleerd is en diepgaand zou kunnen worden geanalyseerd. Aangezien gegevens beschikbaar zijn van de verschillende beroepencodes, bieden de data mogelijkheden om sectorale verschillen nader te bekijken.

1.1.6 Regionale inspectiediensten

1.1.7 Evaluatie van de bruikbaarheid van informatie beschikbaar in de jaar/activiteitenverslagen van de sociale inspectiediensten voor het opstellen van een indicator voor de omvang en de evolutie van zwartwerk in de Belgische economie

In voorgaande secties werd de informatie die aanwezig is bij de Belgische sociale inspectiediensten uitvoering belicht. Vanuit een streven naar het maximaal valoriseren van de bestaande informatie, lijkt het aangewezen en erg nuttig om dergelijke, soms erg rijke controle-informatie te integreren bij het opstellen van een indicator voor de omvang en de evolutie van zwartwerk in de Belgische economie. Echter, onze ervaringen met de gerapporteerde cijfers in jaar/activiteitenverslagen, leren ons dat er ruimte is voor een aantal verbeteringen. Een belangrijke tekortkoming van dergelijke informatiebron is het *gebrek aan een éénduidige registratie*. Pacolet en Marchal (2001, p. 237) stelden reeds vast dat voor de jaren 1990 - 1998 bij geen enkele inspectiedienst een éénduidige

registratie bestaat, laat staan dat dit het geval zou zijn over de inspectiediensten heen. Dit blijkt ook voor de daaropvolgende jaren nog steeds het geval. Zo vinden we, bijvoorbeeld, in de jaarverslagen van de Sociale Inspectie voor 1999 een andere rapportering in vergelijking met deze in de jaarverslagen vanaf 1999. De jaarverslagen van de SI voor 1999 laten toe de evolutie te bestuderen volgens oorsprong en inhoud van zowel het geheel van alle afgehandelde onderzoeken, als van de deelgroep van onderzoeken bij de werkgever. Vanaf 1999 is dit op basis van de gerapporteerde cijfers enkel nog mogelijk voor de onderzoeken bij de werkgever. Bovendien lijkt ook de manier waarop het aantal waarschuwingen en P.V.'s worden geteld te veranderen over de verschillende jaren. In sommige jaren kan één waarschuwing of P.V. betrekking hebben op meerdere reglementeringen, terwijl dit in andere jaren niet het geval is. Dit bemoeilijkt uiteraard een goed inzicht in de evolutie van het fenomeen dat men wenst te beschrijven. Een ander nadeel van het gebruik van deze controle-informatie is de aanwezigheid van *dubbeltellingen* die op basis van de informatie verschaft in de jaar/activiteitsverslagen niet kan worden vermeden. Deze dubbeltellingen vloeien voort uit gemeenschappelijke controles die door de inspectiediensten worden ondernomen in het kader van samenwerkingsakkoorden met andere inspectiediensten (bijvoorbeeld: het samenwerkingsakkoord van 30 juli 1993 betreffende de samenwerking tussen de verschillende inspectiediensten tot coördinatie van de controles bij inbreuk op de arbeids- en sociale wetgeving, het samenwerkingsakkoord van 31 maart 1995 betreffende de coördinatie van de controles inzake de tewerkstelling van buitenlandse arbeidskrachten, ...). Dergelijke dubbeltellingen zouden eventueel kunnen worden vermeden via de raadpleging van het "kadaster van onderzoeken" dat wordt geconstrueerd in het kader van het GENESIS-project (cfr. infra). Tenslotte, moet worden vermeld dat indien controle-informatie wordt verzameld via jaar/activiteitenverslagen van controle- en administratieve instanties rekening moet worden gehouden met belangrijke *vertragingen*. Om de evolutie van het fenomeen vlot te kunnen opvolgen en nieuwe vormen en tendensen snel te kunnen onderkennen, lijkt het ons aangewezen dat a) de tijdspanne die verloopt tussen het uitvoeren van opdrachten en het ingeven van informatie omtrent deze opdrachten wordt geminimaliseerd en b) de instantie verantwoordelijk voor het opstellen van de indicator onmiddellijke toegang heeft tot deze informatie. Afhankelijk van de mate waarin men de evolutie van het fenomeen van dichtbij wenst op te volgen en men de ervaringen van de controle-instanties wenst te benutten, zou men ook een korte bevraging op regelmatige tijdstippen van de inspecteurs op het terrein kunnen overwegen. Dit wordt ook in Italië gebruikt om zowel sectorale als regionale verschillen in het zwartwerk te identificeren en ondermeer konden wij daaruit concluderen dat een sector per definitie niet overal op dezelfde manier 'geteisterd' hoeft te zijn door zwartwerk. Zo waren er aanzienlijke verschillen tussen de omvang van zwartwerk in de bouwsector tussen het Noorden en het Zuiden. Een gepaste methode, schriftelijk of mondeling, bij welke

inspectiediensten, bij alle inspecteurs of bij een deelgroep, met welke periodiciteit dient nog verder bekeken. Dergelijke bevraging heeft als voordeel dat de ervaringen van de experten op het terrein beter worden benut. Daardoor kunnen nieuwe tendensen betreffende omvang en vormen van fraude en eventuele regionale verschillen hierin sneller worden onderkend. Dankzij een betere opvolging van veranderingen in de aard en de omvang van verschillende fraudevormen kunnen ook sneller maatregelen worden getroffen. Bovendien kan dergelijke bevraging wellicht helpen bij het oplossen van een probleem van vertekening in de administratieve cijfers (cfr. infra).

Het is belangrijk aan te stippen dat de integratie van controle-informatie in een indicator "zwartwerk" met de nodige omzichtigheid moet gebeuren. Tijdens verschillende gesprekken werd opgemerkt dat het louter gebruik van controle-informatie voor het opstellen van een indicator voor de verschillende vormen van fraude wellicht een aantal vertekeningen met zich zou meebrengen: de omvang en evolutie van bepaalde fenomenen zou worden onderschat, terwijl dit voor andere fenomenen overschat zou worden. Zo zal men, bijvoorbeeld, in de praktijk bij het vervolgen van inbreuken vaak een pragmatische keuze maken. Wanneer in een onderneming onregelmatigheden worden vastgesteld betreffende verschillende reglementeringen, opteert men er vaak voor om te vervolgen voor "gemakkelijke categorieën", dit zijn inbreuken die men relatief gemakkelijk kan aantonen, zoals het niet-bijhouden van sociale documenten of het niet-respecteren van loon- en arbeidsvoorwaarden. Dit betekent evenwel dat cijfers niet steeds correct het belang van bepaalde fenomenen weergeven. Ook controlecijfers i.v.m. schijnzelfstandigheid kunnen volgens inspectiediensten geen weerspiegeling zijn van het belang van het fenomeen omdat men hiertegen slechts weinig kan ondernemen, waardoor dit fenomeen niet wordt . Zoals hierboven reeds werd vermeld, kan een korte bevraging van de inspecteurs hiervoor een oplossing kunnen bieden.

Tabel 3.15 Samenvatting voor - en nadelen van het gebruik van cijfers van controle-instanties voor het opstellen van een indicator ‘

Voordelen	Nadelen en mogelijke oplossing	
Maximaal valoriseren van bestaande, soms erg gedetailleerde informatie	Gebrek aan éénduidige registratie Dubbeltellingen Vertraging Vertekening	Afspraken omtrent registratie, consistent over verschillende jaren en verschillende controlediensten Genesis? Onmiddellijke toegang tot de beschikbare informatie Bevraging van inspecteurs op terrein (experten)

1.1.8 Schijnzelfstandigheid

Zwartwerk en sociale fraude kennen zeer verschillende verschijningsvormen. Een goede indicator voor de omvang en evolutie van deze fenomenen vereist dat alle mogelijke verschijningsvormen zo correct mogelijk worden ingeschat en geïntegreerd. Dit is echter niet altijd eenvoudig. Neem bijvoorbeeld het fenomeen van de schijnzelfstandigheid. De omvang van dit fenomeen lijkt zeer moeilijk in te schatten. Zoals aangegeven door het Rekenhof (2004) beschikken de verschillende sociale inspectiediensten wel over uitgebreide statistische informatie, maar voorziet deze niet in een aparte rubriek m.b.t. het probleem van de schijnzelfstandigheid. Statistische informatie bestaat maar voor sommige beperkte deelgebieden (bijvoorbeeld: de dienst Verplichtingen van het RSVZ en de inspectiedienst van de RSZ verzamelen statistieken over schijnzelfstandigheid in het kader van de knipperlichtprocedure (Rekenhof, 2004, 39¹⁷)) wat een goed inzicht in de omvang en de aard van het fenomeen bemoeilijkt. Bij verschillende inspectiediensten (sociale inspectie, inspectie RSVZ) wordt daarenboven aangegeven dat, hoewel men vaak sterke vermoedens heeft dat er sprake is van schijnzelfstandigheid, men dit vaak niet kan aantonen (het weerleggen van een wilsverklaring van beide partijen is nagenoeg onmogelijk). Dit betekent dat de potentiële omvang van dit fenomeen, puur op basis van administratieve cijfers – als deze er al zijn –, een erg vertekend beeld kan geven. Toch wordt dit fenomeen gerekend bij de 3 meest belangrijke problemen van sociale fraude (interview Sociale Inspectie Antwerpen, 23/05/2006). Ondanks het potentiële belang van schijnzelfstandigheid is er blijkbaar geen eensgezindheid omtrent de sancties die hieraan moeten worden gekoppeld: niet iedereen lijkt het erover eens dat dergelijke vorm van sociale fraude met alle mogelijke middelen zou moeten worden opgespoord en gesanctioneerd. De inspectie van de RSVZ geeft toe dat er

17 Rekenhof, Voorkoming en bestrijding van schijnzelfstandigheid. Verslag van het Rekenhof aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers, Brussel, mei 2004

sprake is van sociale fraude en uitbuiting wanneer personen in een zelfstandigenstatuut worden gedwongen. Zij pleiten echter niet noodzakelijk voor een harde aanpak aangezien personen bij wie de aansluiting als zelfstandige vernietigd wordt, vaak terecht komen in het zwarte of illegale circuit. Dit lijkt vooral een vaak voorkomend probleem te zijn voor buitenlanders (interview RSVZ, 04/07/2006).

1.2 Recente en toekomstige informatiseringsinitiatieven m.b.t. de verzameling, uitwisseling en verwerking van informatie van de sociale inspectiediensten

Er worden een aantal initiatieven genomen die een verbetering beogen van de informatieverzameling door en de informatie-uitwisseling tussen de verschillende inspectiediensten. Bovendien tracht men de beschikbare informatie nu ook te valoriseren door de ontwikkeling van een systeem voor fraudedetectie. In de rest van deze sectie worden deze nieuwe initiatieven omschreven en wordt aangegeven op welke manier deze initiatieven (kunnen) bijdragen tot het opstellen van een indicator 'zwartwerk'.

1.2.1 Dimona

DIMONA (onmiddellijke aangifte van tewerkstelling) heeft als doel het begin en het einde van een arbeidsrelatie onmiddellijk aan te geven aan de openbare instanties die over deze gegevens moeten beschikken. Deze aangifte werd in 1999 geïntroduceerd in bepaalde sectoren (waaronder bijvoorbeeld de bouwsector) en in 2003 uitgebreid naar alle werknemers (behalve voor enkele bijzondere categorieën).

Sinds 2003 benut de RVA inlichtingen uit de elektronische DIMONA-gegevensbank. De doelstelling is de werklozen op te sporen die onrechtmatig werkloosheidsuitkeringen cumuleren met arbeid in loondienst. Een eerste steekproef van 315 dossiers waarin het kruisen van de gegevensbanken van de RVA en DIMONA een potentiële cumulatie aan het licht bracht, werd onderzocht. In 174 gevallen (55%) werd een uitsluiting uitgesproken en een terugvordering bevolen voor een totaal bedrag van 425.961 EUR. Uit een tweede onderzoek van 1.000 dossiers waarin een potentiële cumulatie ontdekt is door de vergelijking van gegevensbanken, blijkt dat in 45% van de onderzochte gevallen een effectieve cumulatie van werkloosheidsuitkeringen met een bezoldigde arbeid aan het licht kwam. De betrokken werklozen vormden het voorwerp van een uitsluiting van het recht op werkloosheidsuitkeringen en een terugvordering werd bevolen ten belope van 299.795 EUR. Het Beheerscomité van de RVA besliste op basis van de resultaten van dit tweede onderzoek dat de sociaal controleurs een belangrijk deel van hun arbeidstijd moeten besteden aan dit soort onderzoek. In 2004 ontvingen de werkloosheidsbureaus een lijst ontvangen van 24.747 dossiers waarin een

potentiële cumulatie ontdekt werd. Na onderzoek bedroeg het aantal dossiers waarin een cumul werd vastgesteld 4.556 (18%). Er werd een terugvordering bevolen ten belope van 9,477 miljoen EUR in totaal. In oktober 2005 werd een nieuwe lijst van 26.267 dossiers naar de diensten Handhaving van het systeem van de werkloosheidsbureaus gestuurd. De resultaten van dit onderzoek zullen in de loop van het jaar 2006 gekend zijn (RVA, Jaarverslag 2003, 2004, 2005).

1.2.2 Gotot-in en Gotot-out

Gotot IN (Gotot betekent "GrensOverschrijdende Tewerkstelling - Occupation Transfrontalière") registreert detachingsformulieren die de werknemer bij zich moet dragen gedurende zijn verblijf in het buitenland (in Europa: het zogenaamde 'E101' formulier). Een belangrijk voordeel van dit systeem is dat het de inspectiediensten de mogelijkheid biedt om een centrale databank te consulteren met alle beschikbare informatie omtrent de tijdelijke activiteiten van buitenlandse werknemers in België. Dit zou de inspectiediensten moeten in staat stellen om sneller een beeld te krijgen van de administratieve situatie van buitenlandse werknemers op Belgisch grondgebied en misbruiken sneller te detecteren¹⁸.

Er wordt nogal wat informatie verzameld met betrekking tot de tewerkstelling van werknemers vanuit het buitenland op Belgisch grondgebied. Tot nog toe is deze informatie echter vrijwel onbruikbaar voor het uitvoeren van inspecties omdat a) de beschikbare informatie enkel bestaat op papieren documenten, b) de documenten slechts gedurende beperkte tijd worden bijgehouden en c) de informatie fysisch verspreid zit over diverse instellingen en ver van eenduidig is. Het project "Gotot IN" wil deze problemen uit de weg ruimen door alle informatie te verzamelen in één centrale databank die kan geconsulteerd worden door de inspectiediensten van de RSZ, de FOD Sociale Zekerheid, de FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg en de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening. Geïnteresseerde inspectiediensten kunnen op het terrein onmiddellijk alle beschikbare informatie m.b.t. buitenlandse werknemers opvragen.¹⁹

GOTOT Out garandeert een onmiddellijke en elektronische verstrekking van een E 101 formulier voor de Belgische sociaal verzekerde die in het buitenland wordt gedetacheerd. Aangezien de meeste detachingsaanvragen volledig automatisch afgehandeld worden, kunnen de betrokken bevoegde instellingen (de diensten

---

¹⁸ http://www.smals-mvm.be/site_nl/content/realisations/smals_realisations_generic_0017.html

¹⁹ Ibidem

"Migrerende Werknemers" en "Internationale Betrekkingen" van de RSZ) zich concentreren op die detacheringsdossiers die specifieke aandacht vereisen.²⁰

1.2.3. Limosa

In het LIMOSA-project wordt een informatiesysteem geconstrueerd i.v.m. buitenlandse activiteiten op Belgisch grondgebied. De doelstelling is te komen tot een meldingsplicht voor alle buitenlandse activiteiten in België en de registratie van alle informatie op één centraal punt. Dit informatiesysteem zal consultatiemogelijkheden bieden aan inspectiediensten en moet leiden tot de coördinatie van gegevensstromen tussen de bevoegde instellingen in België. Naast de monitoring van buitenlandse activiteiten op Belgisch grondgebied, zou Limosa ook moeten leiden tot een administratieve vereenvoudiging voor buitenlandse werknemers en zelfstandigen.²¹

1.2.4 Genesis

GENESIS (afkorting voor "Gathering Evidences from National Enquiries for Social Inspection Services") beoogt de informatie-uitwisseling tussen de verschillende controle-instanties te bevorderen. In het kader van dit project wordt een "kadaster van onderzoeken" opgebouwd. In dit kadaster kunnen de inspectiediensten van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid (RSZ), de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA), de federale overheidsdienst Sociale Zekerheid (FOD SZ) en de federale overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg (FOD WASO) informatie invoeren omtrent de onderzoeken die door hen worden gevoerd. Het kadaster van onderzoeken laat de inspectiediensten toe om na te gaan of bepaalde werkgevers reeds werden gecontroleerd door collega's van andere inspectiediensten en indien dat het geval is, wat het resultaat was van deze controles. Aldus tracht men dubbelwerk te vermijden.

Zoals reeds werd vermeld, zou het gebruik van Genesis een goede integratie van administratieve informatie bij het opstellen van een indicator 'zwartwerk' kunnen ondersteunen, bijvoorbeeld door het uitzuiveren van dubbeltellingen die voortvloeien uit gemeenschappelijke controles van inspectiediensten.

1.2.6 Oasis

In het OASIS-project (afkorting voor "Organisation Anti-fraude de Services d' Inspections") wordt een systeem voor systematische risico-analyse ontwikkeld.

---

²⁰ http://www.smals-mvm.be/site_fr/content/realisations/smals_realisations_generic_0027.html

²¹ <http://www.ksz.fgov.be/documentation/nl/documentation/pers/limosa%2Dnl.ppt>

Dit moet de sociale inspectiediensten toelaten om op basis van potentiële fraude-indicatoren doelgerichte controles uit te voeren. OASIS maakt enerzijds gebruik van een aantal overheidsdatabanken en anderzijds van de ervaringen van de inspecteurs van sociale inspectiediensten om zogenaamde “alarmen” of indicatoren op te stellen. Er wordt gebruik gemaakt van databanken van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid (RSZ), de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA) en de Belastingen. Databanken van het Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen (RSVZ) zijn nog niet geïntegreerd, maar er zijn wel plannen om deze in de toekomst op te nemen in het systeem. Niet-overheidsdatabanken, zoals Belfirst (databank van Bureau Van Dijk met gedetailleerde financiële informatie, maar ook informatie omtrent bestuurders, zaakvoerders, aandeelhouders en deelnemingen), zijn niet geïntegreerd.

De ontwikkelde methodologie wordt reeds toegepast voor de bouwsector. Er bestaan plannen om in een volgende fase dit systeem uit te breiden naar de schoonmaak- en de transportsector. Men overweegt om in een latere fase van het project het systeem ook uit te breiden naar grote ondernemingen. Indien een dergelijke uitbreiding zou worden doorgevoerd, zal dit, omwille van de specifieke aard van grote ondernemingen, een specifieke behandeling vergen.

Elke semester worden per regio een aantal ondernemingen uitgekozen als potentiële fraudeurs (op het moment van het interview: 25). Elke regio controleert hiervan minstens een vastgesteld aantal ondernemingen (op het moment van het interview: 5). Het OASIS-systeem werd nog niet formeel geëvalueerd. Het is op dit moment dan ook niet duidelijk of ondernemingen die via het OASIS-systeem worden geïdentificeerd al dan niet a) frequenter, b) op grotere schaal of c) op andere manieren blijken te frauderen dan ondernemingen die op andere manieren worden geselecteerd. Daarbij dienen twee opmerkingen te worden gemaakt. Ten eerste, hoewel de efficiëntie van het fraudedetectiesysteem nog niet werd geëvalueerd, blijkt het systeem aan de gebruikers ervan toch bijkomende inzichten te verschaffen in de aard en de omvang van het bestudeerde fenomeen. Zo wordt opgemerkt dat uit het OASIS-systeem een aantal fraudescenario's²² tevoorschijn komen waarvan men voor het gebruik van OASIS de potentiële omvang minder hoog inschatte.²³

Enkele randbemerkingen m.b.t. het integreren van controle-informatie bij het opstellen van een indicator 'zwartwerk'. Betere fraudedetectiesystemen kunnen leiden tot een betere inschatting van de omvang van de fraude.

---

22 Dergelijke scenario's geven aan dat er mogelijk sprake is van fraude. Dit hoeft echter niet noodzakelijk het geval te zijn.

23 Fraudescenario's zijn op voorhand al vastgelegd op basis van de input van inspecteurs (zie ook Deroost, Meurisse e.a, 2003 p. 42). In die zin is hier impliciet reeds een bevraging van inspecteurs bezig, die zou verder kunnen geformaliseerd worden, zoals wij elders suggereren.

Er is een relatie tussen efficiëntie van fraudedetectie en de raming van het totaal bedrag aan ontweken, ontdoken of niet-betaalde socialezekerheidsbijdragen op basis van een extrapolatie van de ambtelijke statistieken betreffende de activiteiten, vaststellingen en regularisaties gedaan door de sociale-inspectiediensten. Indien detectie efficiënter kan worden gemaakt, bijvoorbeeld d.m.v. OASIS, dan zal dat leiden tot een hogere raming, maar dit betekent niet noodzakelijk dat de werkelijke fraude noodzakelijkerwijze ook hoger ligt. Dit mag ons niet deren om de informatie te gebruiken. Naarmate de methoden van detectie en bestrijding beter worden, kan misschien een grotere omvang van fraude gereveleerd worden, maar daarmee wordt enkel ook de metod van raming beter. Men moet enkel behoedzaam zijn met de interpretatie naar het verleden toe, maar geen enkele methode zal retrospectief toelaten om de (verkeerde) meting van het verleden recht te trekken. Er is ook een zekere "tegenstrijdigheid" tussen 'controles als instrument om een beter inzicht te krijgen in de omvang van het fenomeen vs. controles als instrument met ontradend effect, zodat naarmate de controle toeneemt de fraude kan stijgen. Maar opnieuw, dat is dan de geregistreerde nieuwe realiteit. Niet alleen de intensiteit van de controles kan wijzigen, maar ook de inhoud. Zo kunnen via een wijziging in de controleprioriteiten bepaalde onregelmatigheden niet meer geregistreerd worden omdat dit geen prioriteit meer is. Zo stelt zich het probleem van interpretatie van cijfers uit jaar/activiteitenverslagen omtrent 'daling van onregelmatigheden dankzij geleverde inspanningen' en 'daling van onregelmatigheden omdat dit niet meer prioritaire opdracht is'.

1.3 Raming van sociale fraude op basis van administratieve gegevens

De zoektocht naar een eenduidige indicator heeft te maken met zowel de definitie van zwartwerk als de opgelegde methodiek om tot een raming te komen. De problematiek in België van uiteenlopende ramingen kan zowel met definitieproblemen als met de methodes om tot een raming te komen, te maken hebben.

Voorheen hebben wij reeds (Pacolet, Marchal, 2002 en 2003) een eerste inschatting gemaakt van de administratieve informatie (en expert opinie) beschikbaar bij de administraties van de Inspectie van sociale wetten, de sociale inspectie, de RSZ-inspectie, om een raming te maken van de niet aangegeven gesalarieerde tewerkstelling. Een update en verdere sectoriele verfijning is mogelijk. Op basis van de in onze ogen voorzichtige raming kwamen wij uit bij een ontdoken loonmassa van ongeveer 6 %, terwijl de nationale rekenaars een inschatting maakten van 1% van de loonmassa. Een belangrijke ander segment van niet aangegeven inkomsten was bij de zelfstandige arbeid, en dit in diverse sectoren. Het verruimen van deze methodiek tot de informatie beschikbaar bij de inspectie van de RSVZ kan een inschatting maken van het zwartwerk in dit segment.

Tenslotte is ook een confrontatie van de informatie met de fiscale administraties noodzakelijk, ondermeer naar beroepsgroepen. Verdere combinatiemogelijkheden zullen worden verkend. Deze informatie is uitgebreid gerapporteerd in volgende hoofdstukken.

Tabel 3.16 Personeel en werkingsgebied van de sociale inspectiediensten (1995, 2003) en de belastingadministratie (1995), België

Sociale inspectiediensten	
Totaal controlerend personeel RSZ, SI, ISW en RVA 1995	780 (1995)
Totaal personeel RSZ 1995/2002	1 287 waarvan 110 inspecteurs (1995) 1 355 waarvan 124 sociale controleurs (2002)
Aantal bij de RSZ ingeschreven werkgevers 1995	213 118 (1995) 215 755 (2002)
Aantal bij de RSZ aangegeven werknemers 1995	3 189 402 (1995) 3 182 515 (2002)
Aantal inrichtingen op 30 juni 1995	246 650 (1995) 257 373 (2002)
Totaal bedrag bruto-bezoldigingen 1995	60,08 miljard EUR (1995) 79,71 miljard EUR (2002)
Sociale ontvangsten 1995 (1)	27,36 miljard EUR (1995) 38,52 miljard EUR (2002)
Totaal controlerend personeel RSZ, SI, ISW en RVA 2000/2003 (2)	1 200
Belastingadministratie 1995	
Totaal personeel	27 708
Aantal belastingplichtigen directe belasting	5 965 859
Aantal vennootschappen	288 387
Fiscale ontvangsten	60,45 miljard EUR

- (1) Bijdragen afkomstig van werkgevers + ontvangen solidariteitsbijdragen+ tewerkstellingsfonds, 1995
- (2) In de periode na 1995 vonden bij de verschillende inspectiediensten kaderuitbreidingen plaats, die daarom niet volledig werden ingevuld. De ISW beschikte in 2000 over 492 personeelsleden, de SI in 2003 over 255, de RSZ in 2003 over 153 en de RVA in 2003 over een 300-tal personeelsleden.

Bron: RSZ, gedecentraliseerde statistiek, aantal in de sociale zekerheid opgenomen werkgevers en werknemers (1988-1995), RSZ Jaarverslag 1995 en Ministerie van Financiën, Algemene administratie van belastingen, Jaarverslag 1997, p. 6-8, 27; Mondelinge toelichting 2003 SI en RSZ, ISW Jaarverslag 2000, RVA Jaarverslag 1999.

1.3.1 Bij de gesalarieerde werkgelegenheid

Op basis van een extrapolatie van de ambtelijke statistieken betreffende de activiteiten, vaststellingen en regularisaties gedaan door de sociale inspectiediensten (zie tabel 3.17), maakten we een raming van het totaal bedrag aan ontweken, ontdoken of niet betaalde socialezekerheidsbijdragen.²⁴

---

²⁴ Cijfers van 1995 en 1997 in BEF werden voor de leesbaarheid anno 2003 omgerekend in euro aan de officiële pariteit van 40,3399.

Tabel 3.17 Samenvatting van de resultaten van de acties uitgevoerd door de RSZ, ISW en SI (1995, 2003)

	Inspectie van de sociale wetten	Sociale inspectie	Rijksdienst voor sociale zekerheid
Totaal aantal sociaal controleurs	236 (1995) 244 (2004)	155 (1995) 174 (2003)	110 (1995) 124 (2002)
Totaal aantal personeel	-	-	1 287 (1995) 1 355 (2002)
Activiteiten			
Aantal gecontroleerde werkgevers	-	12 136 (1995) 15 225 (2004)	22 845 (1995)
Aantal gecontroleerde werknemers	-	171 789 (1995)	
Aantal gecontroleerde inrichtingen/ ondernemingen	40 215 (1995) 38 094 (2005)	-	-
Aantal op zwartwerk gecontroleerde inrichtingen	17 055 (1995) 14 397 (2005)	-	-
Aantal uitgevoerde controlebezoeken	89 968 (1995)	-	-
Aantal afgehandelde opdrachten	-	27 367 (1995)	38 344 (1995) 39 239 (2002)
Aantal afgehandelde opdrachten waarvoor bezoek werkgever vereist	-	14 922 (1995) 16 818 (2004)	-
Vaststellingen			
Aantal vastgestelde inbreuken/ onregelmatigheden	34 422 (1995) 31 932 (2005)	1 707 (1995)	-
Gevolg gegeven aan vaststellingen		'bezoek werkgever opdracht' ¹	
Aantal waarschuwingen	7 699 (1995) 6 984 (2004)	2 893 (1995)	-
Aantal regularisaties	17 383 (1995) 17 205 (2004)	2 325 (1995)	-
Aantal processen-verbaal	9 340 (1995) 5 931 (2004)	1 260 (1995)	-
Aantal processen-verbaal zwartwerk	3 872 (1995) 3 676 (2005)	-	
		'Belgische bedrijven' ²	
Aantal waarschuwingen		6 937 (2004)	
Aantal overtredingen die deel uitmaken van een regularisatie ³		3 078 (2004)	
Aantal processen-verbaal		5 301 (2004)	
Opstellen aangifte	-	-	10 958 (1995) 14 107 (2002)
Wijziging aangifte of gegevens inschrijving	-	-	12 809 (1995) 10 096 (2002)
Geldelijke opbrengst van de controles			
Totaal geregulariseerde lonen RSZ (in miljoen euro)	-	-	249,14 (1995) 500,48 (2002)

1 enkel m.b.t. processen-verbaal ('bezoek werkgever opdracht')

2 het rapporteren is gewijzigd in 2004

3 niet inschrijven en niet aangeven van de lonen

Bron: Eigen samenvatting van de activiteiten van de ISW, SI en RSZ (zie hoofdstuk 4 van het rapport) en Ministerie van Financiën, Algemene administratie van belastingen, 1997, p. 16 e.v. in Pacolet en Marchal (2001)

Uitgangspunt zijn de activiteiten en vaststellingen voor het jaar 1995. Met betrekking tot dat jaar leren de cijfers ons dat 34 981 *werkgevers* (zijnde ongeveer 16,4% van de ingeschreven werkgevers) werden gecontroleerd/bezocht door de RSZ-inspectie en de sociale inspectie samen. Tellen we hierbij de 40 215 door de ISW gecontroleerde *inrichtingen* (zijnde 16,3% van de aangegeven inrichtingen), komen we tot een totaal van 75 106 gecontroleerde werkgevers en/of inrichtingen (of 30 à 35% gecontroleerde inrichtingen/werkgevers).²⁵ We moeten de aard van deze controles enigszins nuanceren, in die zin dat hier een ruime definitie van het begrip 'gecontroleerde werkgevers' wordt gehanteerd, m.a.w. ook administratieve controles of controles in opdracht van andere diensten zijn inbegrepen. Hiervan maken we verder abstractie. Rekening houdend met een aantal dubbeltellingen komen we aan een totaal van 65 106 gecontroleerden.²⁶ Dit komt overeen met 26 à 30% van het totaal aantal ingeschreven inrichtingen/werkgevers.

Ten gevolge van de controles uitgevoerd door de diverse inspectiediensten gedurende de jaren 1993 tot en met 1997 werden bij de RSZ lonen geregulariseerd ten belope van een totaal van 2 607,64 miljoen EUR, hetgeen gemiddeld gaat om 521,53 miljoen EUR per jaar.²⁷ Dit zou aan een (geschatte) bijdragepercentage van 45% leiden tot jaarlijks extra inkomsten voor de overheid ten belope van 234,69 miljoen EUR, hetgeen overeenkomt met 0,86% van de totale RSZ-ontvangsten, die in 1995 27,36 miljard EUR bedroegen. In de ideale hypothese dat alle werkgevers zouden worden gecontroleerd (in plaats van grosso modo één vierde van de werkgevers), zou dit met andere woorden kunnen oplopen tot 939,52 miljoen EUR. Wij durven dit bedrag minstens vermenigvuldigen met een factor twee tot minontvangsten aan socialezekerheidsbijdragen voor de overheid ten belope

---

25 We kiezen ervoor alle door de ISW gecontroleerde inrichtingen mee te tellen, omdat de ISW er bij een eerste controle in een onderneming zal naar streven een algemene controle uit te voeren, hetgeen impliceert dat ook nadrukkelijk naar zwartwerk wordt gespoord. Behalve bij de specifiek op zwartwerk gecontroleerde ondernemingen kan dus ook tijdens andere controles op bijdrageontduiking worden gestoten.

26 Vertrekkende van de veronderstelling dat toch een deel werkgevers door elke inspectiedienst apart werd geteld, terwijl zij het object zijn van de protocolcontroles (waaraan de verschillende inspectiediensten deelnemen) en dus een dubbeltelling veroorzaken, trekken we een 10 000-tal eenheden af (bij benadering het gemiddeld aantal ondernemingen dat jaarlijks voorwerp is van een protocolcontrole).

27 Vernoomde brutobezoldigingen maken het voorwerp uit van onderzoeken uitgevoerd zowel door de RSZ-inspectie als door andere inspectiediensten (voornamelijk sociale inspectie). Het lijkt aanvaardbaarder om een gemiddelde te berekenen over 5 jaar omdat per jaar de bedragen aanzienlijk kunnen verschillen.

van 1 879,03 miljoen EUR op jaarbasis.²⁸ De rest zijn gedeelde ontvangsten voor de sociale zekerheid. Welke verhouding bestaat tussen werkelijkheid en aangerekende 'strafmaat' is niet geweten. Het argument dat het percentage gecontroleerden voor een structureel deel bezocht wordt tengevolge van gerichte controles (in risicodomeinen), wordt gedeeltelijk gecompenseerd doordat andere sectoren veel minder het voorwerp van controle uitmaken, maar niettemin ook voor grote bedragen kunnen ontwijken/ontduiken. Bovendien zou een (groot) deel van de gecontroleerde en gesanctioneerde ondernemingen er niet voor terugdeinzen na de regularisatie opnieuw in het onwettige gedrag te stappen.

In de mate dat met deze bijdragefraude ook belastingfraude gepaard gaat, zowel betreffende directe als indirecte belastingen, zijn voor de overheid de totale gedeelde inkomsten nog aanzienlijker dan de hier geraamde bedragen.

De geraamde 1 879 miljoen EUR bijdragefraude staat voor 6,8% van de totale socialezekerheidsbijdragen. Aangezien 235 miljoen euro reeds gerecupereerd is (0,86% van de loonmassa) blijft per saldo toch nog ongeveer 6% niet gekende bijdragen over. Onze raming benadert hiermee andere bestaande (macro-economische) schattingen, alhoewel toch eerder aan de onderkant. In het jaarverslag van de ISW lezen we: 'Sinds het begin van de jaren '90 hebben de inspectiediensten een grote toename van de sociale fraude vastgesteld. Volgens sommige studies bedraagt zij 6% van de bijdragen, volgens andere 15%. De vaststellingen uitgevoerd tijdens de controles van de laatste drie jaren bewijzen in elk geval dat in sommige sectoren de sociale fraude meer dan 10% bedraagt. De administratie schat de omvang op minstens 50 miljard BEF per jaar' (ISW, Activiteitsverslag 1994-95, p. 57). Hieronder geven wij ter vergelijking enkele recente ramingen.

---

²⁸ Op grond van het feit dat de 'niet aangegeven inkomsten' nooit correct in tijd retroactief kunnen worden vastgesteld, zodat redelijkerwijze kan worden aangenomen dat het bestaande 'zwartwerk' langer duurt dan bewezen of verrekend wordt. Zodoende kan dit bedrag nog onderschat zijn.

Tabel 3.18 Synthese van enkele bestaande ramingen van de omvang van fraude in België

Bron en object van raming	Raming	Toegepast *
ISW, sociale fraude, 1995	Tussen 6-15% van de sociale zekerheidsbijdragen	Tussen 1,76 en 4,4 miljard EUR
Administratie Tewerkstelling en Arbeid, sociale fraude, 1995		1 à 1,24 miljard EUR
ORSEU, Ondergrondse economie, 1992	12,9% van de sociale zekerheidsbijdragen	3,5 miljard EUR
Pacolet J. en Geeroms H., ondergrondse economie, 1995	Tussen 12-20% BBP	Tussen 24,12 en 40,2 miljard EUR
Frank M., fiscale fraude, 1998	Tussen 17,9 en 20,2% van het totaal fiscaal inkomen	Tussen 13,19 en 16,09 miljard EUR

* De socialezekerheidsbijdragen van werknemers en werkgevers bedroegen 27,14 miljard EUR in 1992, 28,28 miljard EUR in 1993, 28,68 miljard EUR in 1994, 29,3 miljard EUR in 1995, 29,65 miljard EUR in 1996 en 30,7 miljard EUR in 1997 (Nationale Rekeningen, 1997).
Het BBP bedroeg in 1994 193,82 miljard EUR, in 1995 201,1 miljard EUR, in 1996 206,67 miljard EUR en in 1997 216,3 miljard EUR (Nationale Rekeningen, 1997).

Slechts een deel van het geraamde bedrag wordt ook daadwerkelijk ontdekt en geregulariseerd omwille van verschillende, bovengenoemde redenen. De sociale inspectiediensten hebben in eerste instantie een adviserende rol en voeren daarenboven veel opdrachten uit voor andere interne of externe diensten. Hun controlebevoegdheid behelst een ruime waaier van wetgevingen. Met andere woorden, slechts een beperkt aantal fraudegerichte controles kunnen, rekening houdend met beperkte omkadering en middelen, worden uitgevoerd. Bovendien kan de werkelijke omvang van zwartwerk in tijd bijna niet bewezen worden, zodat steeds slechts een fractie van de werkelijke omvang wordt geconstateerd en bewezen. De inspectiediensten hebben hiertoe niet veel bewijsmiddelen ter hunner beschikking. Recentere buitenlandse studies over de omvang van het zwartwerk blijven België situeren bij de landen met een grote 'ondergrondse economie' (tot 22% in de recentste studie van F. Schneider, 2003). In tal van landen wordt, mede onder invloed van Eurostat, in de nationale rekeningen zelf maximaal deze ondergrondse economie ingeschat in het kader van de test van de exhaustiviteit. Wij gaan hier na wat deze informatie ons hierover leert voor België.

Recent publiceerde de sociale inspectie een nieuwe raming van de omvang van de sociale fraude, verwijzend naar deze methode. Verder op te vragen.

Bovendien kunnen wij op basis van de meer recente statistieken van de sociale inspecties zelf deze raming actualiseren (zie tabellen reeds verzameld in bijlagen).

1.3.1. Bij de zelfstandige werkgelegenheid

De hoge inschatting hierna (zie hoofdstuk nationale rekeningen) van de fraude bij het bruto exploitatieoverschot van de ondernemingen, met inbegrip dus van het inkomen van zelfstandige ondernemingen, maakte de informatie van de RSVZ-inspectie extra belangrijk. Op het eerste zicht is de opdracht van deze inspectiedienst niet gericht op het vaststellen van het inkomen, aangezien men hiervoor verwijst naar de fiscale aangiften. Verdere informatie zal daar opgevraagd worden in verband met de geraamde/geconstateerde fraude.

Toch is een verdere analyse van de informatie bij de RSVZ niet zonder belang.

2. Fiscale inspectiediensten

2.1 Beschikbare informatie bij de fiscale inspectiediensten

2.1.1 Fiscale inspectiediensten

De fiscale inspectiediensten zijn voornamelijk ondergebracht bij de 'Administratie van de Ondernemings- en Inkomensfiscaliteit' (AOIF) en de 'Administratie van de Bijzondere Belastinginspectie' (BBI). De BBI beperkt zich tot fiscale dossiers waarvan men vermoedt dat er sprake is van belangrijke fraude en richt zich op het opsporen en het mogelijk verhinderen of onderdrukken van fraudestromen. De taak van de controlediensten van de AOIF, opgericht in 1997, is veel ruimer dan deze van de BBI. Er bestaan binnen de AOIF 3 controlestructuren: de gewone of klassieke controles, de controlecentra en de opsporingsdirectie (SBB, 2005). De klassieke taxatiediensten (directe belastingen - natuurlijke personen voor de aangifte in de personenbelasting en vennootschappen voor de aangifte in de vennootschapsbelasting) en de BTW-controlekantoren (voor de BTW-aangiften) staan in voor het beheer van de fiscale dossiers. Daarnaast voeren zij gewone controles uit²⁹. Deze gewone controles omvatten in-orde-stellingen (in orde brengen van het administratieve dossier, rechtzetten van manifeste onjuistheden in de aangifte en vestigen van de aanslag op grond van de aangegeven inkomsten of op grond van de gewijzigde inkomsten na rechtzetting van manifeste onjuistheden) en beheerscontroles (beperkte controles van één of meer punten van de aangifte).

---

²⁹ Voor de oprichting van de AOIF in 1997 voerden deze klassieke diensten alle taken uit: beheer van dossiers, inning en volledige controle van belastingen en BTW.

Daarnaast zijn er in België sinds de oprichting van de AOIF 48 polyvalente³⁰ controlecentra die grondige controles uitvoeren. Dit houdt in dat aangiften volledig en grondig worden nagekeken op het vlak van B.T.W. en directe belastingen van de boekhouding van zelfstandigen en vennootschappen. De controlecentra voeren ook gerichte opsporingen uit waarbij men de actuele belastingtoestand van een belastingplichtige verifieert met oog op latere grondige controle. Bij de oprichting van de AOIF³¹ werd ook de Nationale Opsporingsdirectie (NOD) opgericht, bestaande uit de Nationale en Internationale Opsporingsafdeling (NIOD) en de Lokale Opsporingsafdeling (LOD) (Rekenhof, 2006). Deze houden zich bezig met gerichte opsporingen. Tot de taken van de NIOD behoren o.a. opsporingen met een internationaal karakter, samenwerking met buitenlandse diensten, verzamelen en verwerken van informatie met betrekking tot nieuwe vervoermiddelen in het kader van de automatische gegevensuitwisseling tussen de bevoegde autoriteiten van de lidstaten van de Europese Unie. De LOD voert o.a. volgende opdrachten uit: gerichte opsporingen op vraag van de controlecentra, acties in het kader van een samenwerkingsprotocol met andere inspectiediensten (o.a. op zwartwerk), controles op het conform de regels bijhouden van allerhande registers en boekhoudkundige bescheiden. De invordering van de gevorderde bedragen door AOIF en BBI gebeurt door de 'Administratie van de Invordering'.

Coperfin, het programma voor de modernisering van de Federale Overheidsdienst (FOD) Financiën, brengt een aantal veranderingen in de structuur en werking van de fiscale administraties teweeg. In november 2000 werd een nieuwe structuur goedgekeurd voor de FOD Financiën. Ook de 'Algemene administratie van de Belastingen', waartoe de AOIF, de BBI en Administratie der Invordering behoren, is betrokken in de reorganisatie. Zo gaat, bijvoorbeeld, de AOIF over in drie nieuwe entiteiten, namelijk de Algemene Directies 'Particulieren', 'KMO' en 'Grote Ondernemingen'. In 2004 werd beslist om de bestaande opsporingendiensten van de AOIF onder te brengen in één Nationaal Centrum Opsporingen (NCO). Het NCO is geïntegreerd in de Algemene Directie 'Particulieren', maar stuurt opsporingsacties aan voor verschillende entiteiten (voor meer informatie i.v.m. Coperfin: zie <http://minfin.fgov.be/portail1/nl/copernic/coperfin.htm>).

2.1.2 Selectie van dossiers door de fiscale inspectiediensten - risicobeheer

Bij de selectie van dossiers houden de fiscale inspectiediensten rekening met een zogenaamd 'controleprogramma'. Dit schema bepaalt het tijdstip waarop

---

30 "Polyvalent" verwijst naar het feit dat de controleafdelingen in deze centra uit één of meer teams met een polyvalente samenstelling bestaan: 2/3de ambtenaren die afkomstig zijn van de directe belastingen en 1/3de ambtenaren afkomstig van de B.T.W.

31 Omwille van een aantal problemen werden NIOD en LOD pas in 1998 effectief operationeel.

belastingplichtigen kunnen³² gecontroleerd worden op basis van 3 factoren (aard van de controle, type van de belastingplichtige en controleperiode) en volgt in principe een 6-jaarlijkse controlefrequentie. Dit houdt o.a. in dat – in principe – zelfstandigen en vennootschappen om de 6 jaar in aanmerking komen voor een grondige controle (door de controlecentra) en om de 3 jaar voor een beheerscontrole (door de klassieke diensten van de Directe Belastingen en de BTW) (SBB, 2005; Federale overheidsdienst financiën, Entiteit belastingen en invordering, Activiteitenverslag 2004). Dergelijke 6-jaarlijkse grondige controle is in de praktijk echter niet haalbaar gebleken, zodat een selectie noodzakelijk was. De voorbije jaren gebeurde deze selectie volledig door de fiscale ambtenaren op basis van zogenaamde ‘knipperlichten’. Recent werden, o.a. in het kader van de Coperfin-hervorming, een aantal projecten opgestart om deze selectie te automatiseren a.d.h.v. datamining technieken. Datamining zoekt in grote hoeveelheden gegevens naar patronen. Dit moet ertoe leiden dat groepen van belastingplichtigen worden gedefinieerd, met hun specifieke eigenschappen en risico’s, om aldus op een meer gerichte en efficiënte manier controleacties te organiseren. Ook bij de invordering kan datamining belangrijke voordelen bieden: het moet toelaten om bepaalde risicogroepen, bijvoorbeeld belastingplichtigen die niet zouden betalen of zich onvermogend zouden maken, sneller op te sporen.

2.1.3 Resultaten van de controles van fiscale inspectiediensten

Deze sectie omschrijft de resultaten van fiscale controles tijdens de periode 2001 – 2005. Eerst worden de resultaten van de klassieke controles (sector directe belastingen en sector BTW) beschreven. Daarna bekijken we de controles door polyvalente controlecentra. Tenslotte is er ook aandacht voor controles door de BBI. De voorbije jaren werd door de fiscale administraties aandacht besteed aan het verzamelen in boordtabellen (TBT) van statistieken omtrent de werkzaamheden van de verschillende diensten. Dit gebeurde als onderdeel van het project ‘Performantiemanagement’. In dit project werd eind 1998 gestart met de ontwikkeling van een geautomatiseerd systeem om de prestaties van de diensten te meten. Begin 2000 werden binnen de fiscale administraties cellen ‘Performantiemanagement’ opgericht om dit voor de eigen administratie concreet uit te werken (Vraag nr. 861 van Mevrouw Pieters dd. 09.01.2002, Vragen en Antwoorden, Kamer, 2002 – 2003, nr. 115, blz. 14006). Intussen werden een aantal boordtabellen al in gebruik genomen (cfr. infra). In 2005 werden vooral

---

32 De fiscale inspectiediensten zijn niet verplicht om met dit controleprogramma rekening te houden bij de selectie van dossiers. Enerzijds is het niet omdat een belastingplichtige voor een bepaalde controleperiode deel uitmaakt van een klasse die in aanmerking komt voor een grondige controle, ook effectief grondig zal worden gecontroleerd. Anderzijds kan een belastingplichtige toch grondig gecontroleerd worden, ondanks het feit dat hij voor een bepaalde controleperiode geen deel uitmaakt van een categorie die voor grondige controle in aanmerking komt.

inspanningen geleverd om de betrouwbaarheid van deze tabellen te verhogen, dankzij meer eenvormigheid in de werkmethoden en in het behandelen van de statistische informatie (Federale overheidsdienst financiën, Entiteit belastingen en invordering, Activiteitenverslag 2003, 2004, 2005).

Klassieke controles (sector directe belastingen en sector BTW)

De activiteitenverslagen van de Entiteit belastingen en invordering omvatten 2 tabellen met statistische informatie over de klassieke controles door de sector directe belastingen en de sector BTW. Er wordt geen verklaring gegeven voor de evoluties van de verschafte cijfers, dit bemoeilijkt een interpretatie van de cijfers. Dergelijke commentaar is nochtans noodzakelijk 'teneinde de evoluties te verklaren die zich in de loop van het jaar hebben voorgedaan, de oorzaken ervan te analyseren en de weerslag te meten van de wijzigingen die in de wetgeving of de administratieve praktijk werden vastgesteld' (Rekenhof, 2003, p. 13). Bovendien zijn wat betreft de klassieke controles door de sector directe belastingen niet altijd gegevens beschikbaar voor alle jaren (zie tabel 3.19). Hieronder volgt een omschrijving van de beschikbare cijfers. Het aantal aangiften gecontroleerd bij loontrekkers bedroeg in 2005 ruim 4.8 miljoen, een toename van 45% ten opzichte van 2004. Gemiddeld 8% van de geverifieerde aangiften wordt gewijzigd. Het bedrag van de inkomstenverhogingen per gewijzigde aangifte daalt substantieel van EUR 9 063 in 2003 tot EUR 3 642 in 2005. Het aantal geverifieerde aangiften van handelaars, vrije beroepen, landbouwers (andere dan loontrekkers) daalde van 2001 tot 2003 met 12%. Daarna hernam het aantal controles opnieuw tot zo'n 530 000 (vergelijkbaar met 2001). In deze categorie werden gemiddeld 13% van de geverifieerde aangiften gewijzigd tijdens de jaren 2004 - 2005 (12% tijdens de periode 2001 - 2005). Ook voor vennootschappen en voor bedrijfsleiders geldt een percentage van 12% gewijzigde aangiften.

Tabel 3.19: Sector directe belastingen – door de ‘klassieke’ controles uitgevoerde controles inzake inkomstenbelastingen¹

	2001	2002	2003	2004	2005
Loontrekkers					
- aantal geverifieerde aangiften	-	-	-	3 320 819	4 820 662
- aantal gewijzigde aangiften	340 325	319 417	293 061	320 547	367 050
- bedrag inkomstenverhogingen (in 1000'en EUR)			2 656 145	2 457 822	1 336 742
Handelaars, vrije beroepen, landbouwers (andere dan loontrekkers)					
- aantal geverifieerde aangiften	538 398	516 904	480 673	510 059	530 218
- aantal gewijzigde aangiften	67 262	58 729	56 609	53 741	82 632
- bedrag inkomstenverhogingen (in 1000'en EUR)			-	-	516 645
Bedrag inkomstenverhogingen loontrekkers, handelaars, vrije beroepen, landbouwers ²	2 253 104	2 261 624	-	-	1 853 387
Vennootschappen					
- aantal geverifieerde aangiften	-	-	-	213 953	258 836
- aantal gewijzigde aangiften	-	-	-	24 204	33 087
- bedrag inkomstenverhogingen (in 1000'en EUR)			-	932 824	1 418 869
Bedrijfsleiders					
- aantal geverifieerde aangiften	-	-	-	-	245 938
- aantal gewijzigde aangiften	-	-	-	-	30 485
- bedrag inkomstenverhogingen (in 1000'en EUR)			-	-	123 568

*1 De gegevens over de vennootschappen zijn pas beschikbaar vanaf 2003; De gegevens voor 2004 over de handelaars, vrije beroepen en landbouwers zijn gebaseerd op de staten voor de opvolging van de werkzaamheden die door de diensten manueel worden bijgehouden; De overige gegevens voor 2004 komen uit de boordtabellen (TBT) van het project Performantiemanagement; De gegevens voor 2005 komen uit de boordtabellen.

2 Het totale bedrag van de inkomstenverhogingen wordt in de jaarverslagen van 2001 en 2002 niet apart vermeld voor loontrekkers en voor handelaars, vrije beroepen en landbouwers.

Bron: Federale overheidsdienst financiën, Entiteit belastingen en invordering, Activiteitenverslagen 2001 - 2005

Tabel 3.20 toont de controlewerkzaamheden van de klassieke controles betreffende BTW. Controleactiviteiten betreffende bijzondere rekeningen beslaan een belangrijk deel en variëren tussen 41% en 46% van de activiteiten tijdens de periode 2001 – 2005. Na een afname in 2002 van 3.7%, neemt het totale aantal controlewerkzaamheden toe van 160 834 in 2002 tot 177 941 in 2005 (toename van 10.8%). Vooral de relatieve toename betreffende de controles op de terugbetalingen valt op: in 2005 gebeuren er 2.5 keer meer dergelijke controles in vergelijking met 2001. Het procentuele aandeel van de controles met rechtzettingen neemt geleidelijk af over de beschouwde periode. In 2001 leidt 82%

van de controlewerkzaamheden tot rechtzettingen, in 2005 bedraagt dit percentage nog 72%. Gemiddeld zijn de gevorderde bedragen per controlewerkzaamheid met rechtzettingen EUR 5 600.

Tabel 3.20: Sector BTW – controlewerkzaamheden van de klassieke controles*

	2001	2002	2003	2004	2005
Totaal					
- aantal controlewerkzaamheden	166 834	160 672	170 111	171 107	177 941
- aantal controlewerkzaamheden met rechtzettingen	136 915	125 179	129 584	126 285	127 576
- gevorderde bedragen (in 1000' en EUR)	-	690 960	778 352	677 079	705 022
Controles van de boekhouding					
- aantal controlewerkzaamheden	8 884	8 511	11 509	9 107	10 698
- aantal controlewerkzaamheden met rechtzettingen	6 626	6 104	7 388	6 011	6 977
- gevorderde bedragen (in 1000' en EUR)	-	28 848	63 003	51 005	45 754
Controles op de terugbetalingen					
- aantal controlewerkzaamheden	9 783	15 096	19 065	22 867	24 642
- aantal controlewerkzaamheden met rechtzettingen	3 622	4 114	4 187	5 290	5 307
- gevorderde bedragen (in 1000' en EUR)	-	37 599	27 417	28 751	25 580
Controles n.a.v. de stopzetting van de activiteit					
- aantal controlewerkzaamheden	16 981	15 675	15 538	15 607	15 498
- aantal controlewerkzaamheden met rechtzettingen	14 054	12664	12 282	12 063	11 501
- gevorderde bedragen (in 1000' en EUR)	-	48 846	43 164	37 343	35 194
Bouwwaarde van de gebouwen					
- aantal controlewerkzaamheden	20 643	19 718	17 769	16 679	16 665
- aantal controlewerkzaamheden met rechtzettingen	4 691	4 192	3 787	3 514	2 953
- gevorderde bedragen (in 1000' en EUR)	-	9 537	8 007	7 362	6 005
Rechtzettingen					
- aantal controlewerkzaamheden	36 070	29 838	27 487	33 715	37 579
- aantal controlewerkzaamheden met rechtzettingen	33 683	26 607	23 480	26 632	28 343
- gevorderde bedragen (in 1000' en EUR)	-	67 463	118 020	64 076	98 431
Bijzondere rekeningen*					
- aantal controlewerkzaamheden	74 473	71 834	78 743	73 132	72 859
- aantal controlewerkzaamheden met rechtzettingen	74 239	71 498	78 460	72 775	72 495
- gevorderde bedragen (in 1000' en EUR)	-	498 667	518 741	488 542	494 058

* De BTW wordt in principe geïnd via een geautomatiseerd systeem. Wanneer een belastingplichtige, echter, zijn verplichtingen inzake betaling of indiening van periodieke aangiften niet naleeft wordt zijn lopende rekening afgesloten. Het saldo wordt op een 'bijzondere rekening' geplaatst en aan een bijzonder toezicht onderworpen.

Bron: Federale overheidsdienst financiën, Entiteit belastingen en invordering, Activiteitenverslagen 2001 - 2005

Controles door polyvalente controlecentra

Tabel 3.22 omvat de behandelde dossiers en gecontroleerde aanslagjaren (inkomstenbelastingen) / kalenderjaren (BTW) van de controles door polyvalente controlecentra. Het aantal behandelde dossiers m.b.t. inkomstenbelastingen bedraagt tijdens de periode 2001 - 2003 ongeveer 20 000, tijdens dezelfde periode worden een 16 000-tal dossiers behandeld m.b.t. BTW. De daaropvolgende jaren 2004 en 2005 worden gekenmerkt door een toename van zowel het aantal dossiers m.b.t. inkomstenbelastingen, als deze betreffende BTW. In 2005 bedraagt het aantal dossiers m.b.t. inkomstenbelastingen 23 658, een toename van 19% in vergelijking met 2003. Het aantal dossiers betreffende BTW stijgt met 16% van 16 406 in 2003 tot 19 084 in 2005.

Het aantal gecontroleerde aanslagjaren m.b.t. inkomstenbelastingen schommelt tijdens de periode 2001 - 2005 tussen 28 235 en 45 795. De verhouding gecontroleerde aanslagjaren/behandelde dossiers daalt van 2,0 in 2001 naar 1,4 in 2003. In 2004 en 2005 stemt één afgehandeld dossier m.b.t. inkomstenbelastingen overeen met 1,9 gecontroleerde aanslagjaren. Wat de BTW-dossiers betreft, zien we dat de verhouding gecontroleerde kalenderjaren/behandelde dossiers tijdens de periode 2001 - 2005 schommelt rond 2.

Tabel 3.21: Controle van ondernemings- en inkomensfiscaliteit – behandelde dossiers en gecontroleerde aanslagjaren/kalenderjaren

	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Behandelde dossiers</i>					
Inkomstenbelastingen					
- natuurlijke personen	7 518	7 316	6 946	7 532	8 049
- rechtspersonen	12 689	12 889	12 887	14 418	15 609
<i>Subtotaal</i>	20 207	20 205	19 833	21 950	23 658
BTW					
- natuurlijke personen	5 371	5 627	5 490	5 633	6 281
- rechtspersonen	10 881	10 986	10 916	11 450	12 803
<i>Subtotaal</i>	16 252	16 613	16 406	17 083	19 084
Totaal	36 459	36 818	36 239	39 033	42 742
<i>Gecontroleerde aanslagjaren (IB) of kalenderjaren (BTW)</i>					
Inkomstenbelastingen					
- natuurlijke personen	16 290	15 098	13 900	15 052	15 795
- rechtspersonen	24 318	24 689	24 335	27 140	30 000
<i>Subtotaal</i>	40 608	39 787	28 235	42 192	45 795
BTW					
- natuurlijke personen	11 712	11 418	10 138	10 433	11 939
- rechtspersonen	25 210	23 450	20 528	21 513	24 111
<i>Subtotaal</i>	36 922	34 868	30 666	31 946	36 050
Totaal	77 530	74 655	68 901	74 408	81 845

Tabel 3.22 toont de verhogingen en supplementen bij controles van de BTW en inkomstenbelastingen door de polyvalente controlecentra. De verhoging van de belastbare basis van de inkomstenbelastingen is relatief stabiel tijdens de periode 2001 – 2004 en fluctueert tussen EUR 1.7 en EUR 1.9 miljard. In 2005 neemt dit bedrag toe tot EUR 2.4 miljard, door een toename van de verhoging van de belastbare basis bij de rechtspersonen. Deze toename wordt toegeschreven aan het feit dat in 2005 drie controlecentra belangrijke resultaten boekten voor een beperkt aantal dossiers. Wat de BTW betreft merken we op dat de verhoging van het omzetcijfer doorheen de beschouwde periode sterk fluctueert. Dit is soms te wijten aan de belangrijke impact van een zeer beperkt aantal dossiers (Federale overheidsdienst financiën, Entiteit belastingen en invordering, Activiteitenverslag 2005). Ook het bedrag van de belastingsupplementen fluctueert aanzienlijk (tussen EUR 0.6 en EUR 0.9 miljard EUR). Het aandeel van de administratieve sancties is relatief stabiel en bedraagt gemiddeld 11% in de periode 2001 - 2005.

Tabel 3.22: Resultaten van de polyvalente controlecentra- verhogingen en supplementen (in 1000'en EUR)

	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Inkomstenbelastingen – verhoging van de belastbare basis</i>					
- natuurlijke personen	324 731	190 463	196 838	189 410	134 061
- rechtspersonen	1 548 931	1 536 671	1 617 983	1 543 226	2 264 571
<i>Totaal</i>	<i>1 873 662</i>	<i>1 727 134</i>	<i>1 814 821</i>	<i>1 732 636</i>	<i>2 398 632</i>
<i>BTW – verhoging van het omzetcijfer</i>					
- natuurlijke personen	94 305	85 418	62 608	59 853	70 491
- rechtspersonen	290 027	295 265	231 028	180 398	235 277
<i>Totaal</i>	<i>384 332</i>	<i>380 683</i>	<i>293 636</i>	<i>240 251</i>	<i>305 768</i>
<i>Belasting-supplementen (administratieve sancties) inbegrepen</i>					
<i>Inkomstenbelastingen</i>					
- natuurlijke personen	131 718 (17 589)	92 995 (11 846)	93 905 (14 839)	88 919 (8 927)	55 484 (5 882)
- rechtspersonen	447 483 (18 685)	478 321 (24 264)	611 429 (51 306)	402 271 (24 203)	486 910 (44 578)
<i>Subtotaal</i>	<i>579 201 (36 274)</i>	<i>571 316 (36 110)</i>	<i>705 334 (66 145)</i>	<i>491 190 (33 130)</i>	<i>542 394 (50 460)</i>
<i>BTW</i>					
- natuurlijke personen	24 482 (6 655)	23 569 (6 348)	18 375 (4 603)	18 869 (4 735)	20 569 (3 443)
- rechtspersonen	194 420 (60 589)	330 879 (45 677)	116 777 (22 064)	103 757 (21 120)	132 296 (28 215)
<i>Subtotaal</i>	<i>218 902 (67 244)</i>	<i>354 448 (52 025)</i>	<i>135 152 (26 667)</i>	<i>122 626 (25 855)</i>	<i>152 865 (31 658)</i>
Totaal	798 103 (103 518)	925 764 (88 135)	840 486 (92 812)	613 816 (58 985)	695 259 (82 118)

Bron: Federale overheidsdienst financiën, Entiteit belastingen en invordering, Activiteitenverslagen 2001 - 2005

Controles door de BBI

Tabel 3.23 toont de evolutie van de dossiers die door de BBI behandeld worden. Het aantal dossiers dat door de BBI wordt behandeld m.b.t. inkomstenbelastingen varieert tijdens de periode 2001 - 2005 tussen 523 en 637. Dit vertegenwoordigt slechts een klein percentage van alle belastingplichtigen 'zelfstandigen en vennootschappen' (ongeveer 12 op 10 000). Op het gebied van de BTW stellen we sinds 2002 een daling vast van het aantal behandelde dossiers. Dit wordt mede toegeschreven aan een afname van het aantal "missing traders", schakels in zogenaamde 'carouselcircuits' (cfr. infra).

Tabel 3.23: Bijzondere belastinginspectie (BBI)- aantal behandelde dossiers

	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Inkomstenbelastingen</i>					
- natuurlijke personen	266	259	265	232	226
- rechtspersonen	371	333	258	372	308
Subtotaal	637	592	523	604	534
<i>BTW</i>					
- natuurlijke personen	55	71	67	45	34
- rechtspersonen	318	359	353	322	287
Subtotaal	373	430	420	367	321
Totaal	1 010	1 022	943	971	855

Bron: Federale overheidsdienst financiën, Entiteit belastingen en invordering, Activiteitenverslagen 2001 - 2005

Tabel 3.24 toont het bedrag van de belastingssupplementen gevorderd door de BBI. Wat betreft de supplementen inzake inkomstenbelastingen, vond er in 2002 een substantiële daling plaats: er is sprake van meer dan een halvering het gevorderde bedrag van EUR 936 miljoen in 2001 naar EUR 430 miljoen in 2002. In 2003 stijgt dit bedrag opnieuw, maar het absolute bedrag blijft onder het niveau van 2001. Ook 2004 en 2005 worden gekenmerkt door een daling van het supplement inzake inkomstenbelastingen. Deze daling van de resultaten wordt toegeschreven aan een aantal elementen: a) de BBI volgt sinds 1998 bewust een beleid om alleen belastingssupplementen te vestigen die met succes kunnen verdedigd worden voor hoven en rechtbanken; b) de BBI spitst zich toe op grote en georganiseerde fraude, waarvan de analyse veel tijd in beslag neemt en niet steeds leidt tot een verhoging van de belastbare grondslag; c) voor een aantal zaken met een relatief groot aantal belastingssupplementen treft de BBI heel wat voorbereidingswerk, maar worden vaststellingen en informatie overgemaakt aan de zusteradministraties (hoofdzakelijk de AOIF) die eventueel overgaan tot een rechtzetting van de fiscale toestand van de betrokkenen; d) er zijn minder ambtenaren beschikbaar voor controle- en taxatiewerkzaamheden omdat zij deelnemen aan werkgroepen en seminars (bijvoorbeeld: projecten in het kader van Coperfin) (Federale overheidsdienst financiën, Entiteit belastingen en invordering, Activiteitenverslag 2003, 2004, 2005).

Het bedrag van de belastingssupplementen inzake BTW daalt sinds 2003 (in 2005 bedroeg het EUR 398 miljoen, in vergelijking met EUR 1 060 miljoen in 2002). Deze afname wordt mede veroorzaakt door de gevoelige daling van de bedragen die worden gevorderd inzake 'carrouselfraude' (cfr. infra).

Tabel 3.24: Bijzondere belastinginspectie (BBI)- belastingssupplementen (in 1000'en EUR)*

	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Inkomstenbelastingen</i>					
- natuurlijke personen	53 424	99 207	120 953	110 539	92 576
- rechtspersonen	882 851	330 823	562 163	468 967	340 422
Subtotaal	936 275	430 030	683 116	579 506	432 998
<i>BTW</i>					
- natuurlijke personen	55 896	65 970	42 290	28 677	7 819
- rechtspersonen	713 744	993 597	694 279	505 896	390 465
Subtotaal	769 640	1 059 567	736 769	534 573	398 284
Totaal	1 705 915	1 489 597	1 419 885	1 114 079	831 282

* Omvat belastingen, administratieve boeten en belastingverhogingen.

Bron: Federale overheidsdienst financiën, Entiteit belastingen en invordering, Activiteitenverslagen 2001 - 2005

2.1.4 Specifieke fraudevormen: definitie, bestrijding en enkele cijfers

In deze sectie worden twee specifieke vormen van fiscale fraude, nl. BTW carrouselfraude en fraude via kasgeldvennootschappen, toegelicht. De aard van de fraude wordt omschreven, evenals de specifieke structuren ter bestrijding van deze fraudevormen. Daarnaast worden ook de beschikbare cijfers weergegeven.

BTW carrouselfraude

BTW carrouselfraude wordt gedefinieerd als 'het plegen van fraude door gebruik te maken van mechanismen die ten doel hebben BTW te ontduiken door het niet-afdragen van verschuldigde BTW of door het onrechtmatig terugvorderen van BTW. Dit gebeurt vaak door middel van constructies met ondernemingen die opereren in een internationale context.' (Federale politie - Algemene directie gerechtelijke politie - Directie van de bestrijding van de economische en financiële criminaliteit, Vierde activiteitenverslag 2005, p. 37). Dergelijke carrouselfraude leidt tot zeer omvangrijke fraudebedragen. Daarom werd in november 2001 de ondersteuningscel BTW-fraude in het leven geroepen.

Deze cel houdt zich bezig met informatieverzameling, informatieverwerking en het aansturen van verdere gerechtelijke en fiscale acties m.b.t. BTW-fraude. Ze wordt bemand door fiscalisten van de Bijzondere Belastinginspectie (BBI) en door politiemensen van de federale politie en is ondergebracht binnen de centrale dienst voor de bestrijding van de georganiseerde economische en financiële delinquentie (CDGEFID), een dienst van de directie van de bestrijding van de economische en financiële criminaliteit (DJF) van de federale politie. Verschillende Europese landen zijn geïnteresseerd in dit model (Bron:www.polfed-fedpol.be).

Binnen de ondersteuningscel BTW-fraude werden in 2002 methoden ontwikkeld voor de opsporing en evaluatie van BTW carrouselfraude. Dit leverde wat betreft de totale schade opgelopen door de schatkist (enkel aan BTW) volgende ramingen op:

Tabel 3.25 Raming van BTW carrouselfraude

Jaar	Raming BTW carrouselfraude (in miljoen EUR)
2001	1 100
2002	232
2003	159
2004	159
2005	181

Bron: Federale politie – Algemene directie gerechtelijke politie – Directie van de bestrijding van de economische en financiële criminaliteit, Vierde activiteitenverslag 2005.

In 2001 werd het verlies ten gevolge van carrouselfraude voor de Belgische staat geraamd op EUR 1,1 miljard. Na een spectaculaire daling tot EUR 232 miljoen in 2002 en EUR 159 miljoen in 2003 en 2004, kende het geschatte bedrag in 2005 een lichte stijging. Deze toename wordt toegeschreven aan de heropleving van de zogenaamde ‘Dubai connectie’, een vorm van BTW-fraude waarbij goederen uit derde landen (voornamelijk Dubai, Zwitserland en de VSA) worden ingevoerd. Globaal is er een substantiële daling van de ingeschatte fraude waar te nemen: tussen 2002 en 2005 zou voor de schatkist een bedrag van EUR 3,7 miljard aan BTW gevrijwaard zijn³³. Ook de inzake carrouselfraude gevorderde bedragen, die veruit het grootste deel van de totale BTW-vorderingen uitmaken, nemen af. In 2002 werd EUR 338 miljoen gevorderd, in vergelijking met EUR 99 miljoen in 2005. Daarnaast wordt de voorbije jaren, met uitzondering van 2004, ook een daling vastgesteld van het aantal missing traders, de tussenschakels in een carrouselfraudecircuit.

De afname van de carrouselfraude wordt toegeschreven aan de strijd tegen de BTW carrouselfraude. Men stelt vast dat nog regelmatig nieuwe circuits opduiken, maar deze tracht men zo snel mogelijk te taxeren uit te schakelen. Steeds vaker echter zijn de inspanningen van de inspecties gericht op een preventief beleid, het bewaken en beheersen van het fenomeen carrouselfraude (Federale overheidsdienst financiën, Entiteit belastingen en invordering, Activiteitenverslag 2005).

³³ Deze daling staat in schril contrast tot de ingeschatte explosieve toename van het fenomeen in Europa (zie ook Hand., Senaat, 2005-2006, nr. 3-177, blz. 8-12, Mondelinge vraag nr. 3-1219 van mevrouw Anseeuw dd. 13.07.2006).

Tabel 3.26 Gevorderde bedragen inzake BTW carrouselfraude

Jaar	Gevorderde bedragen BTW carrouselfraude (in miljoen EUR)	Aantal 'missing traders' *
2001	-	240
2002	338	120
2003	230	60
2004	127	104
2005	99	66

Bron: Federale overheidsdienst financiën, Entiteit belastingen en invordering, Activiteitenverslag 2005; Federale politie – Algemene directie gerechtelijke politie – Directie van de bestrijding van de economische en financiële criminaliteit, Vierde activiteitenverslag 2005.

Kasgeldvennootschappen

Fraude via kasgeldvennootschappen betreft frauduleuze handelingen waarbij vennootschappen van hun vermogen worden ontdaan, zodat hun vermogen nog bijna enkel uit liquide middelen bestaat en waarbij men via constructies probeert te verhinderen dat er belastingen worden geheven op de gerealiseerde meerwaarden. Dergelijke fraude gaat gepaard met omvangrijke bedragen.

Het onderzoek naar kasgeldvennootschappen is verdeeld tussen diensten van de Bijzondere Belastinginspectie (BBI) en bepaalde diensten van de Administratie van de Ondernemings- en Inkomensfiscaliteit (AOIF). Daarnaast zijn er twee specifieke en ondersteunende diensten: 1) een task force 'Kasgeldvennootschappen' die in 1999 werd opgericht en onder leiding van het Antifraude Comité staat. Doelstelling van deze cel is nieuwe gevallen van fraude via kasgeldvennootschappen op te sporen, het onderzoek van de verschillende belastingadministraties hieromtrent te coördineren en op te volgen en feedback te geven over de behaalde resultaten. In 2005 heeft de task force, op vraag van de centrale dienst voor de bestrijding van de georganiseerde economische en financiële delinquentie (CDGEFID), een aantal elementen verzameld ter beschrijving van het fenomeen van de kasgeldvennootschappen. Ook werden elementen bijeengebracht ter voorbereiding van het opstellen van een selectieprofiel voor kasgeldvennootschappen. 2) een nationale cel 'Invordering Kasgeldvennootschappen' die in 2003 werd opgericht en als taak heeft de belastingsschulden van kasgeldvennootschappen in te vorderen (Hand., Senaat, 2005-2006, nr. 3-1724, Vraag om uitleg van de heer Hugo Vandenberghe dd. 22.06.2006). Om het probleem van de kasgeldvennootschappen nog beter te kunnen bestrijden, werd in de programmawet van 20 juli 2006 een nieuwe regeling voorzien van belastinginvordering: onder bepaalde voorwaarden worden verkopende aandeelhouders nu aansprakelijk gesteld voor het betalen van bepaalde belastingsschulden van de vennootschap.

Op 31/12/2005 had de nationale cel 'Invordering Kasgeldvennootschappen' EUR 1,565 miljoen in hoofdsom gerecupereerd (EUR 2,490 miljoen, hoofdsom, kosten en interesten inbegrepen) (Federale overheidsdienst financiën, Entiteit belastingen en invordering, Activiteitenverslag 2005, p. 34).

2.2 Huidige en toekomstige informatiseringsinitiatieven m.b.t. de verzameling, uitwisseling en verwerking van informatie van de sociale inspectiediensten

3 Sectorale en regionale informatie

Bijkomende informatie is beschikbaar omtrent de sectorale structuur van de fraude, zowel bij werknemers, zelfstandige arbeid als via de belastingadministratie. O.m. het SIOD Jaarverslag geeft hierover informatie. Sectorale informatie is ook relevant : voor de datamining, voor de informatie (en evaluatie) van sectorale protocols en ...voor de kwantificering van de omvang van de fraude.

In het kader van het onderzoeksproject omtrent deloyale concurrentie in de bouwsector is informatie specifiek samengebracht omtrent de bouwsector, en hebben wij ook bij de leden van de werkgeversfederaties uit de sector (VCB, CCW en de Bouwunie) een enquête georganiseerd omtrent de omvang van de deloyale concurrentie, lees sociale fraude (Pacolet, Baeyens, 2007). Dit leverde informatie op voor de inschatting van de fraude. Deze informatie zou kunnen geconfronteerd worden met de informatie van de controlediensten en met de nationale rekeningen. De bevraging was in Vlaanderen en Wallonië apart georganiseerd wat ook relevant is voor de identificatie van regionale verschillen, die ook geconstateerd werd.

Regionale verschillen kunnen bestaan in zowel de omvang, de structuur als de strijd tegen de fraude. Ook is het operationeel controlebeleid sterk gedecentraliseerd. Dit maakt regionale en subregionale informatie des te belangrijker. Deze informatie is deels beschikbaar in het Verslag van de Sociale Inspectie (2004) en opnieuw meer en meer beschikbaar voor de jongste jaren in het SIOD- jaarverslag (te verschijnen). Wij hebben zij hier nog niet kunnen en willen gebruiken omdat wij vooral het perspectief van de voorbije 10 jaar in beeld wilden brengen.

4. Samenvatting en conclusies

Hierboven hebben wij een aantal evoluties geschetst in de controleactiviteiten van de voornaamste federale inspectiediensten in de jongste 15 jaar. In bijlage blijven

wij een aantal andere reeksen weergeven die meer detail of andere dimensie aanbrenge. Sommige vragen voor verder validering, ander voor verder detaillering, allemaal vragen zij naar verdere analyse. Wij merken dat de SIOD een aantal gelijkaardige cijfers bundelt, nu beschikbaar voor 2005, kortelings voor 2006. Het is ondoenbaar om alle reeksen van het verleden verder te valideren en opnieuw op te stellen, soms omdat basisgegevens niet beschikbaar zijn, omdat het te tijdrovend zou zijn. Het blijven indicatieve reeksen. Naar de toekomst toe, en ondermeer in het kader van de ambitie van de overheid om een informatie- en analysesteunpunt uit te bouwen omtrent de ondergrondse economie zouden deze reeks verder kunnen uitgebouwd worden, verfijnd en geanalyseerd. Daarom rapporteerde wij zij hier in extenso.

De administratieve gegevens leveren een reeks van indicatoren op. Wij bespreken zij achtereenvolgens.

De inspanning.

Een eerste indicator is de evolutie van het aantal ingezette personeelsleden. Wij kunnen het aantal personeelsleden in de inspectiediensten optellen. Dit is toegenomen bij zowel de Sociale Inspectie als bij de inspectie Toezicht Sociale Wetten.

De relatief beperkte omvang van de inspectiedienst voor de RSVZ valt verder op, maar deze dienst verwijst naar het belang van de fiscale controlediensten om het zwartwerk te bestrijden.

Een tweede indicator is de mate van coördinatie en gezamenlijke controle. In het SIOD Jaarverslag valt op hoeveel daarvan in geconcentreerde acties wordt gevat, en de vraag kan gesteld worden of dit niet overlappend is, en geen rem vormde op de productiviteit van de diensten.

Een derde indicator is de toegenomen informatisering van de administratie, en de mogelijkheden om daardoor informatie uit te wisselen en te controleren. Het is onze indruk dat men daarin nog maar op de vooravond staat van de gebruiksmogelijkheden, zowel vanuit het standpunt van administratieve vereenvoudiging als in de context van de strijd tegen de fraude. Ook de informatie over de controleactiviteiten neemt hierdoor toe. België is reeds uitgerust met een goed administratief informatiestelsel, en dit verbetert permanent met beloftevolle nieuwe systemen (ondermeer Balanscentrale, Kruispuntbank Sociale Zekerheid, Kruispuntbank ondernemingen, Dimona, LIMOSA, Genesis, Oasis). Zij garanderen dat men vroeg 'klant' wordt van de controlerende instanties (zoals banken jongeren zo vlug mogelijk in hun klantenbestand wensen te hebben) zodat minder 'spoken' (terminologie van F. Cowell) ontstaan die nergens geregistreerd zijn, en dus vermoedelijk minder controleerbaar. Door deze informatie en controle

informatie te gebruiken wordt ook meer licht geworpen op mechanismen en karakteristieken, wat aanknopingspunten zijn voor het controlebeleid terzake. Daarmee wordt de analysemethode van inschatting van het zwartwerk ook een vorm van 'forensische' dataverzameling, nuttig bij de strijd tegen zwartwerk. Tal van initiatieven van 'datamining' bij zowel de sociale controlediensten als bij de fiscale controlediensten zijn in ontwikkeling. Zij hebben tot doel de effectiviteit en efficiëntie van de controles te verbeteren, maar kunnen ook worden gebruikt voor een betere raming van de omvang van de fraude.

Zo zal naar de toekomst toe met de kruispuntbank van ondernemingen vermoedelijk ook niet aangegeven ondernemers, en niet alleen niet aangegeven activiteiten en tewerkstelling sneller kunnen gedetecteerd worden.

Het resultaat van de inspanningen: de opbrengst in vaststellingen.

Een overzicht kan gemaakt worden van de inbreuken. Optelling van de activiteiten per controledienst is echter niet verantwoord omdat andere eenheden van activiteit worden geteld. Een belangrijk referentiepunt voor eenheid van controle zou kunnen zijn: aantal gecontroleerde bedrijven of inrichtingen (meestal werkt men op basis van inrichtingen)³⁴. Door de toename van protocolactiviteiten is er groeiend gevaar van dubbeltellingen. Een eerste raming van de omvang daarvan is het percentage dat afzonderlijke diensten geven: gaande van 25 tot 30 %. Elders zien wij dat het aantal gecontroleerde ondernemingen niet toeneemt, wat de pakkans laag houdt, tenzij men meer selectief zou werken.

Het resultaat van de inspanningen: de opbrengst in geregulariseerde bedragen.

De informatie hierover is schaars, en moeilijk interpreteerbaar. Zij schommelt ook aanzienlijk over de tijd. Wanneer bij de RSZ midden jaren negentig ongeveer 250 miljoen loon werd geregulariseerd, is dit in 2002 ongeveer verdubbeld, maar als verhouding tot de totale loonmassa lijkt dit over meerdere jaren eerder te dalen.

De sancties

Het voortduren van fraudefenomeen in bepaalde sectoren, vaak ook de sectoren die het eerst en het meest intensief gecontroleerd worden, roept vragen op over de effectiviteit van het handhavings- en sanctiebeleid. Aan de ene kant stellen wij een stagnatie van de geregulariseerde bedragen vast en blijft het vermoeden bestaan dat dit slechts een topje van de ijsberg is zodat regularisatie niet zwaar overkomt. Dit is ook terug te vinden in de statistieken. Administratieve geldboetes zijn

---

³⁴ Moeilijk interpreteerbare cijfers sluipen permanent in de discussie. Zo spraken recente persberichten van 1 op 6 overtredingen bij geconstateerd werden bij de controles van de SIOD (De Morgen, 1 juni 2007), maar men vergelijkt hier 3000 overtredingen tegenover 18000 'zwartwerkcontroles', maar dit is de optelsom van 4557 werkgevers en 13822 werknemers.

gemiddeld laag, het geregulariseerde bedrag per werknemer lijkt ook laag uit te vallen en ook de mate dat er PV's worden opgesteld stijgt bij TSW niet, maar wel bij de SI. Toch valt ook daar het grote aandeel waarschuwingen op, wat overigens aansluit bij de missie die de dienst zich stelt: 'bewaken van de regelmaat van de aangiften teneinde het Belgisch Sociale Zekerheidssysteem te beschermen' en 'het behartigen van de individuele belangen van de werknemers' (FOD Sociale Zekerheid, Sociale Inspectie Jaarverslag 2004)³⁵. Verder valt het op dat bij de Studiedienst FOD WASO het % strafvorderingen dalend is.

De visibiliteit

Met de rapportering van de SIOD wordt niet alleen tegemoet gekomen aan de operationele ambitie om de doeltreffendheid van de gecoördineerde activiteiten verder in beeld te brengen, maar daarmee wordt het voordeel gerealiseerd dat ook de politiek en publiek opinie op basis van het jaarverslag verder geïnformeerd wordt. Bij financiën is er aan de ene kant eveneens een pleidooi om de informatie voor het publiek beschikbaar te maken, maar anderzijds zijn er de imperatieven van privacy en confidentialiteit die maken dat veel informatie vooral binnenskamers blijft. Het DWTC project over de noodzaak aan een informatie en analysesteunpunt voor de ondergrondse economie zal dit spanningsveld verder onderzoeken.

De conclusies voor het beleid

Toch kunnen nu reeds een aantal tentatieve conclusies getrokken worden die evenwel de zoektocht naar een indicator overstijgen, maar wel aantonen dat statistieken nodig zijn om de impact van het beleid in te schatten. Het lange termijn-perspectief van de reeksen heeft ook zijn voordeel, omdat trends scherper worden, zelfs al zijn elke van de afzonderlijke reeksen voor kritiek en interpretatie vatbaar.

In het verleden onderschreven wij de noodzaak voor meer controlepotentieel, omdat dit ook zijn rendement kon aantonen. Sindsdien is er in de voornaamste diensten een duidelijke toename van het aantal controles genoteerd (een verdubbeling bij Sociale Inspectie, tot 1/3 meer bij Toezicht Sociale Wetten), merken wij een toename van de gezamenlijke controleactiviteiten (tot 30 % van de controles) in protocol acties, maar is er geen merkbare vooruitgang van het aantal gecontroleerde ondernemingen, nog van de gedane vaststellingen. Het eerste betekent dat de pakkans niet noemenswaardig is gestegen, het laatste is moeilijker interpreteerbaar omdat het zou kunnen wijzen op een behoud van de mate van 'non compliance'. De bruikbaarheid voor de meting van de omvang van het

---

³⁵ Zie ook onze analyse hiervan in Pacolet, Marchal, 2003.

zwartwerk beperkt zich tot de registratie van het geconstateerde zwartwerk, het topje van de ijsberg. De verhouding tot het onderliggende totale volume kan en zal wijzigen, waardoor een veelvoud van schattingsmethodes noodzakelijk blijft.

De sterke concentratie van de controles op bepaalde sectoren ³⁶doet vragen rijzen of zij nog voldoende 'verhoudingsgewijs' zijn, zelfs al zouden het sectoren zijn met verhoogde frauderisico's³⁷. De toegevoegde waarde in deze sectoren is immers niet dermate groot dat zij permanent zo'n grote aandacht verantwoorden. Tegelijk stelt zich de vraag of bij persistentie van de fraude in deze sectoren, ondanks de verhoogde controle, en die deze controle wél kan verantwoorden, of ment niet een strenger sanctiebeleid moet gaan voeren om recidivisme te vermijden en voldoende afschrikkend te werken. Sommige sectoren als de bouw pleiten zelf voor grotere controle en spreken van 'deloyale concurrentie'. Onze studie voor de bouwsector toont ook aan dat zij de concurrentiekracht van de sector ondermijnt (Pacolet, Baeyens, ism Pestieau en Perelman.)

In al onze reeksen die over de federale sociale inspectiediensten ging, hebben wij amper of niet een regionale dimensie tegen gekomen. Binnen de SIOD wordt thans deze informatie wel verzameld op niveau van de arrondissementele cellen. Elders tonen wij aan dat de regionale en subregionale dimensie onderzocht moet worden, en blijken bepaalde regio's nadrukkelijk er uit te springen op het vlak van fraudegevoeligheid. Dit blijkt nog maar eens uit de recente studie voor de bouwsector (Pacolet, Baeyens, 2007)

5. Referenties

Buelens J. (2007). *Tewerkstelling van buitenlandse arbeidskrachten in de bouwsector*. De constructies van deloyale concurrentie juridisch belicht en doorprikt (?), Antwerpen, U.A., 249 blz.

Cowell, F. A. (2004) "Carrots and Sticks in Enforcement" in Aaron, H. J. and Slemrod, J. (ed.) *The Crisis in Tax Administration*, The Brookings Institution, Washington DC, 230-275..

Rekenhof, 2006, 'Organisatie en werking van de Nationale Opsporingsdirectie van de Administratie van de Ondernemings- en Inkomensfiscaliteit'.

---

³⁶ Ook OASIS was oorspronkelijk alleen voor de bouwsector gebruikt. Het voordeel is wel dat men ergens moet beginnen om de werkbaarheid van een bepaald systeem te testen. Dat doet men dan best in een sector waar het frauderisico groot is.

³⁷ Ook juristen (J. Buelens, 2007) wijzen op het gevaar van te geconcentreerde controle, zodat bij anderen de pakkans aanzienlijk daalt, wat uitnodigt tot fraude.

Rekenhof, 2003, 'Commentaar bij het Jaarverslag van de Algemene Administratie van de Belastingen'.

SBB, 2005, 'De fiscus op bezoek. Wat nu ...' praktijkgids.

HOOFDSTUK 4

ZWARTWERK VOLGENS DE NATIONALE REKENINGEN EN MOGELIJKHEDEN TOT VERBETERING

Jozef Pacolet en Katleen Baeyens, HIVA - KUL

1. Nationale rekeningen

De Nationale Rekeningen krijgen niet alleen vanuit het oogpunt van internationale vergelijkbaarheid maar vooral ook om administratieve redenen een steeds groter belang. Zo is de verschuldigde bijdrage aan de EU gebaseerd op het BNP maar ook de inschatting van de economische convergentie en de bestemming van de regionale fondsen zijn Europees afhankelijk van een exhaustieve en exacte meting van het BNP.

Het schema van de nationale rekeningen en meer in het bijzonder a) naar institutionele sectoren (dus ondermeer de niet financiële ondernemingen, de huishoudens waarachter dus ook de zelfstandige arbeid en vrije beroepen zitten maar evenzeer de particulieren die huishoudelijke hulp al dan niet formeel aanbieden) b) alsmede in inkomenscomponenten (loon, exploitatieoverschot, gemengd inkomen, toegevoegde waarde) en c) de activiteitssectoren (hier de NACE indeling per bedrijfstak) zijn een ideaal referentiekader voor het positioneren van de diverse ramingen van zwartwerk. Alhoewel de Nationale Rekenaars niet prioritair de opdracht hebben om het zwartwerk te identificeren hanteren zij diverse ramingen om de exhaustiviteit na te streven. Daarenboven is hun drievoudige optiek van inkomens, bestedingen en productiebenadering een voor de handliggende methode om niet alleen statistische verschillen maar ook

fraude te identificeren. Tevens is hun gedetailleerde sectoriele invalshoek een ideaal referentiekader voor het invoegen van ad hoc informatie.

De Belgische opstellers van de nationale rekeningen hebben een alom geprezen gedetailleerde beschrijving gegeven van hun werkmethode en ook de wijze waarop zij de cijfers 'ophogen' om de exhaustiviteit te garanderen, wat uiteindelijk leidde tot een raming van de fraude van 3-4 %. Op basis van de in onze ogen voorzichtige raming kwamen wij bij een ontdoken loonmassa uit van ongeveer 6 %.

De niet aangegeven loonmassa in de ondernemingen werd geraamd op 0,75 miljard euro terwijl de informele huishoudelijke hulp op 1 miljard werd geraamd. Zijn deze verhoudingen plausibel, was de vraag die wij ons stelden. Tegelijk is dit een voorbeeld hoe het detail van de nationale rekeningen relevant is voor het beleid (controle zwartwerk in de bedrijven, beleid t.o.v. huishoudelijke arbeid dat een grote prioriteit in België kreeg via de dienstencheque).

In het streven naar deze grotere nauwkeurigheid en volledigheid vroeg de EU aan de 'nationale rekenaars' om uitvoerig hun werkingsmethoden, alsmede de mate van exhaustiviteit te beschrijven.

Ook in België heeft het INR met de publicatie van 'De berekeningsmethode voor het bruto binnenlands product en het bruto nationaal inkomen volgens het ESR 1995' gewenst 'bij te dragen tot de transparantie en een ruimere verspreiding van de beschrijving van de gehanteerde methoden door het INR' (INR, 2001, p. 1; de wijzigingen in de methodologie worden opgenomen in de jaarpublicaties). Aangezien de daar gehanteerde coëfficiënten niet meer geactualiseerd zijn is het belangrijk om de impact van deze methode opnieuw te beschrijven. Zolang de parameters niet wijzigen zal enkel een sectorale verschuiving een impact hebben op het totaal niveau van ondergrondse economie.

In tegenstelling tot wat doorgaans verondersteld wordt is de inschatting van deze macro-economische aggregaten een toonbeeld van minutieus 'bottom up' registraties van diverse aspecten van de economische activiteiten van gezinnen, bedrijven, overheden en het buitenland. Het vormt het ideale referentiekader voor het situeren van de 'ondergrondse economie' en andere fraudefenomenen.

Hierbij wordt in theorie een productie-, inkomens- en consumptiebenadering gehanteerd die in principe een controle inhoudt op de volledigheid en consistentie van de rekeningen. Sommige posten worden evenwel als restpost berekend waardoor deze interne controle niet volledig is. Toch vragen de richtlijnen van ESR en Eurostat zelf dat om de registratie zo volledig mogelijk te maken, dus met inbegrip van bepaalde niet marktverhandelde transacties en het zwartwerk.

Op een andere wijze kan exhaustiviteit beter worden verzekerd, met name indien men van bronbestanden vertrekt waarin alle economische actoren maximaal zijn opgenomen, of waarin hun economische activiteiten maximaal zijn aangegeven. Indien dit niet het geval is moeten de ontbrekende delen op ad hoc basis worden bijgeschat, of moet het niet aangegeven zwartwerk worden bijgeschat (het INR gebruikt de term 'ophogen voor het zwartwerk').

In bovenvermelde publicatie wordt op diverse plaatsen een licht geworpen op welke delen zijn bijgeschat en op welke manier. Dankzij het grote detail dat het INR gebruikt krijgen we een uniek nieuwe benadering van de frauderaming. Des te belangrijker is dit werk omdat ook vertrokken wordt van bepaalde administratieve bronnen, zodat een confrontatie mogelijk is met deze administratieve bronnen (bijvoorbeeld jaarrekeningen met zicht op de ondernemingsresultaten, de omzet en toegevoegde waarde, relevant voor de BTW en de loonmassa, relevant voor belastingen en sociale bijdragen). Hierna vatten wij de informatie samen die ter zake kan gevonden worden in de beschrijving die het INR van de gehanteerde methodes geeft.

Volgende klassieke dimensies van de nationale rekeningen weerhouden wij ook hier:

- Omzet
- Toegevoegde waarde
- Intermediaire goederen
- Lonen
- Exploitatieoverschot of gemengd inkomen (met inbegrip van toegerekende huur van de eigen woning)

Naar economische eenheden of institutionele sectoren³⁸

- S 11 niet financiële ondernemingen
- S 12 financiële instellingen
- S 13 overheden
- S 14 particuliere huishoudens (inclusief dus ook de zelfstandigen en vrije beroepen die niet onder de vorm van een vennootschap hun activiteiten uitoefenen, inclusief dus ook de particulieren die huishoudelijke hulp inschakelen)
- S 15 vzw's ten behoeve van de private huishoudens

---

38 De internationale afspraken omtrent het gebruik van deze categorieën brengen mee dat zowel publieke als private verstrekkers in de zorgsector bij de private ondernemingen zijn geteld, terwijl alle scholen onder overheid zijn geboekt. De sector VZW ten behoeve van private huishoudens is dan ook maar een residuaire sector.

De nationale rekeningen verzamelen deze informatie vertrekkend vanuit individuele eenheden en aggregeren die dan volgens bedrijfstakken van economische activiteiten (de zogenaamde NACE-indeling).

In volgende tabel wordt de gehele Belgische economie anno 1997 volgens deze twee dimensies weergegeven. Het betreft het gecorrigeerd bedrag, dus na de correcties voor fraude.

Tabel 4.1 Toegevoegde waarde per bedrijfstak en institutionele sector, 1997 (miljoen euro)

		S11 Niet- financiële sector	S12 Financiële sector	S13 Overheid	S14 Huishoudens	S15 VZW tbv huishoudens	S1 Totaal
A	Landbouw, jacht en bosbouw	533	0	0	2,751	0	3,284
B	Visserij	49	0	0	5	0	54
C	Winning van delfstoffen	342	0	0	3	0	344
D	Industrie	39,192	0	16	862	0	40,070
E	Productie en distributie van elektriciteit, gas en water	6,121	0	0	0	0	6,121
F	Bouwnijverheid	7,681	0	0	2,159	0	9,840
G	Groot- en kleinhandel, reparatie van auto's en huishoudelijke artikelen	20,855	0	1	2,855	0	23,711
H	Hotels en restaurants	1,965	0	0	1,163	0	3,128
I	Vervoer, opslag en communicatie	13,551	0	0	316	0	13,867
J	Financiële instellingen	0	12,975	0	325	0	13,300
K	Onroerende goederen, verhuur en diensten aan bedrijven	15,657	0	0	24,623	58	40,337
L	Openbaar bestuur	0	0	16,166	0	0	16,166
M	Onderwijs	95	0	13,028	12	152	13,287
N	Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	8,528	0	0	3,025	840	12,393
O	Gemeenschapsvoorzieningen, sociaal-culturele en persoonlijke diensten	3,229	0	0	636	997	4,862
P	Particuliere huishoudens met werknemers	0	0	0	1,090	0	1,090
Totaal		117,798	12,975	29,212	39,823	2,048	201,856

* omgerekend in euro aan 40,3399

Bron: INR, De berekeningsmethode voor het bruto binneland product en het bruto nationaal inkomen volgens het ESR1995 (website NBB), p. 44.

Zoals gesteld dienen er voor diverse aggregaten bijschattingen of ophogingen voor zwartwerk te gebeuren. Het voordeel van deze exhaustieve beschrijving laat toe om tal van partiële discussies of uitspraken te toetsen aan deze coherente inventaris van alle activiteiten: “zwarte’ verkopen, aankopen en lonen opgehoogd teneinde de officiële cijfers beter te laten aansluiten met de economische activiteit. De toegepaste ophogingpercentages werden geraamd per NACE-digit en rekening houdend met de bedrijfsgrootte’ (INR, p. 84). Deze informatie is op zich een studie waard, maar wij kunnen hier enkel de gepubliceerde impliciete percentages beoordelen. Vermits op de zwarte economie geen belastingen worden geheven zijn de verhoudingen lonen/toegevoegde waarde lager dan in de rest van de economie. Het bruto exploitatieoverschot is per saldo berekend, zodanig dat ook de ophoging daar residuair is, wat evenwel tot opmerkelijke cijfers leidt.

De ophoging voor de ondernemingen bedraagt in de omzet en aankopen zo een 2,5 %, in de lonen wordt dit op 1 % geschat terwijl dit voor het exploitatieoverschot (ondernemingswinsten, inkomen) 9 % bedraagt van het inkomen geschat vóór de correcties. De correcties die men nodig acht voor de huishoudens is 9 % van de toegevoegde waarde, maar zonder rekening te houden met de huur en toegerekende huur beloopt het ophogingpercentage 15 % (INR, p. 87).

In de volgende tabel geven wij de ophogingpercentages per sector en voor een aantal macro-economische grootheden. De sectorale structuur helpt ons ook een aantal grenzen in de fraudepercentages te ontdekken. Een toenemend beslag van de overheid en non-profitsector, die bijna volledig gesubsidieerd is door de overheid vaak op basis van de personeelskosten, heeft tot gevolg dat de fraudemogelijkheden daar beperkt zijn. In een economie waar dit aandeel steeds belangrijker wordt, zal ook het fraudepercentage relatief lager zijn (een gradiënt die in alle geval wordt geobserveerd tussen mediterrane landen met meer fraude, en minder overheidsbeslag en Scandinavische landen met minder fraude en toch meer overheidsbeslag).

Wij geven in tabel 4.3 deze correcties ook voor de bedrijfstakken, en daarna gehergroepeerd naar institutionele sector. Wij geven de correcties in de omzet, toegevoegde waarde, lonen en bruto exploitatieoverschot, wat zowel staat voor ondernemingsinkomens, inkomsten van zelfstandigen, maar ook nog afschrijvingen bevat, toegerekende huur en huur. Het in het INR weergegeven detail naar institutionele sector is hier niet weerhouden per bedrijfstak.

De correcties voor het inkomen van de werknemers beslaat hoofdzakelijk lonen in natura (in zover die niet onderworpen zijn aan enige belasting), fooien, zwarte lonen en huispersoneel. Hiervan geven wij het detail hieronder. Opmerkelijk is hier dat de toegevoegde waarde van dit huispersoneel (1 miljard euro) blijkbaar belangrijker is dan de ophoging van de zwarte lonen (0,715 miljard euro). De raming van de huishoudelijke hulp van de huishoudens is gebaseerd op enquêtegegevens van PSBH omtrent het percentage gezinnen dat huishoudelijke hulp krijgt, het gemiddeld

aantal uren en de gemiddelde prijs die door het NIS blijkbaar voor deze diensten wordt gehanteerd, m.n. 5,4 euro per uur (blijkbaar een uurloon zonder enige fiscaliteit; indien gewaardeerd aan marktprijs zou dit belang relatief groter zijn) (INR, p.297 en 280).

Tabel 4.2 Beloning van werknemers - bronnen en toegepaste correcties, 1997 (miljoen euro)

	S11 Niet financiële sectoren	S12 Financiële sectoren	S13 Overheid	S14 Huishoudens	S15 Vzw's t.b.v. huishoudens
Totaal voor correcties	71,412	7,319	25,489	2,071	1,359
Bijkomende correcties	1,872	0	0	1,076	620
Ophoging vzw's	327	0	0	0	0
Lonen in natura	494	0	0	0	0
Zwarte lonen	715	0	0	0	0
Huispersoneel	0	0	0	1,043	0
Priesters	0	0	0	0	118
Speciale statuten	0	0	0	0	484
Totaal na correcties	73,283	7,319	25,489	3,148	1,978

* omgerekend in euro aan 40,3399

Bron: INR, De berekeningsmethode voor het bruto binnenlands product en het bruto nationaal inkomen volgens het ESR1995 (website NBB), p. 239

Tabel 4.3 Berekening van de toegevoegde waarde en het bruto exploitatieoverschot volgens de ESR 1995 concepten (miljoenen euro, 1997)

	Omzet	Correcties		Bruto exploitatieoverschot	Eindbedrag (correctieposten incl.)				Correctie als % van het eindbedrag			
		Bruto toegevoegde waarde	Lonen		Omzet	Bruto toegevoegde waarde	Lonen	Bruto exploitatieoverschot	Omzet	Bruto toegevoegde waarde	Lonen	Bruto exploitatieoverschot
A Landbouw	0	0	0	0	7 330	3 284	277	3 044	0	0	0	0
B Visserij	0	0	0	0	124	54	16	38	0	0	0	0
C Winning van delfstoffen	0	0	0	0	740	344	149	179	0	0	0	0
D Industrie	746	275	38	237	134 831	40 054	24 912	14 783	0,6	0,7	0,2	1,6
E Productie en distributie van elektriciteit, gas en water	0	0	0	0	9 300	6 121	2 349	3 686	0	0	0	0
F Bouwnijverheid	6 668	2 403	408	1 995	30 005	9 840	5 467	4 325	22,2	24,4	7,5	46,1
G Groot- en kleinhandel; reparatie van auto's en consumentenartikelen	8 087	1 678	149	1 529	59 582	23 711	12 758	10 463	13,6	7,1	1,2	14,6
H Hotels en restaurants	1 143	425	28	397	7 735	3 128	1 607	1 426	14,8	13,6	1,7	27,8
I Vervoer, opslag en communicatie	305	244	17	228	34 162	13 867	9 123	4 685	0,9	1,8	0,2	4,9
J Financiële instellingen	0	0	0	0	22 500	13 300	7 362	5 804	0	0	0	0
K Onroerende goederen, verhuur en diensten	1 388	1 357	55	1 301	52 847	40 279	9 146	29 473	2,6	3,4	0,6	4,4
L Openbaar bestuur	0	0	0	0	0	16 166	13 526	0		0	0	
M Onderwijs	4	3	0	3	556	13 135	12 031	1 103	0,7	0	0	0,3
N Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	721	714	11	703	17 841	11 553	7 576	4 114	4,0	6,2	0,1	17,1

Tabel 4.3 Berekening van de toegevoegde waarde en het bruto exploitatieoverschot volgens de ESR 1995 concepten (miljoenen euro, 1997)
(vervolg)

		Correcties				Eindbedrag (correctieposten incl.)				Correctie als % van het eindbedrag			
		Omzet (70)	Bruto toege- voegde waarde	Lonen (62)	Bruto exploitatieover- schot	Omzet (70)	Bruto toege- voegde waarde	Lonen (62)	Bruto exploitatieover- schot	Omzet (70)	Bruto toege- voegde waarde	Lonen (62)	Bruto exploitatieover- schot
O	Gemeenschapsvoor- zieningen, sociaal- culturele en persoonlijke diensten	322	226	13	213	7 795	3 865	1 831	1 696	4,1	5,8	0,7	12,6
	Totaal S11 Niet Financiële sector	11 452	3 996	719	3 277	315 426	117 798	73 270	43 422	3,6	3,4	1	7,5
	Totaal S12 Financiële sectoren	0	0	0	0	21 906	12 975	7 319	5 522	0	0	0	0
	Totaal S13 Overheid	0	0	0	0	332	29 196	25 482	1 073	0	0	0	0
	Totaal S14 Huishoudens	8 842	3 708	0	3 708	51 425	40 212	2 333	35 960	17,2	9,2	0	10,3
	Totaal Totaal	20 295	7 704	719	6 985	389 090	200 181	108 404	85 977	5,2	3,8	0,7	8,1
P	Particuliere huishoudens met huishoudpersoneel	0	0	1 043	0	0	1 090	1 043	0				

* omgerekend in euro aan 40,3399

Bron: INR, De berekeningsmethode voor het bruto binnenlands product en het bruto nationaal inkomen volgens het ESR1995 (website NBB), diverse tabellen

De exhaustiviteit die het INR nastreeft impliceert de noodzaak om de ondergrondse economie, die bestaat uit de zwarte economie en de illegale economie, in beeld te brengen. De ondergrondse economie betreft de verborgen ondernemingen en de verborgen activiteiten van gekende ondernemingen (of huishoudens). De correcties om de exhaustieve toegevoegde waarde te bereiken wordt correctie voor fiscale fraude (en ontwijking) genoemd (INR, blz. 361).³⁹

Het INR vermoedt dat het grootste aandeel zwarte economie daar plaatsgrijpt waar de productie aan particulieren wordt geleverd (p. 363).⁴⁰ Zij vermeldt de bouwsector en afwerking van gebouwen, detailhandel, onderhoud en reparatie van voertuigen, horeca, activiteiten van artsen, tandartsen en dierenartsen en andere diensten aan particulieren (p.363). De hypothesen omtrent deze percentages zijn duidelijk terug te vinden in de 'ophogingen'. Niet duidelijk is dat zwartwerk alleen bij het finaal verbruik voorkomt aangezien er zowel een ophoging in de finale verkoop als aanzienlijke correcties in de intermediaire verkoop optreden. Een belangrijke correctie is diegene die op de loonmassa kan gebeuren. Voor de openbare sector kan men er van uitgaan dat daar zwartwerk niet voorkomt. In de andere sectoren worden uiteenlopende percentages gebruikt die maken dat voor de totale marktsector de ophoging beperkt lijkt te zijn tot 1%, of 0,7% voor de totale lonen. Daarbij komt de geschatte waarde van de huishoudelijke hulp (en die lijkt in volume zelfs hoger ingeschat dan de totale fraude in de loonmassa). Die is met iets meer dan 1 miljard euro hoger dan 0,75 miljard euro 'gesalarieerd' zwartwerk. Het is nu net deze parameter die wij in ons rapport over sociale fraude hebben proberen in te schatten. Met de voorzichtige raming hierboven geschetst kwamen wij reeds op een geregulariseerd aandeel zwartwerk (maar dat is dan geen zwartwerk meer) van 0,8 %. Indien dit veralgemeend werd tot alle tewerkstelling kwamen wij op een raming van 6 % niet gekende bijdragen. In dat geval is de loonmassa wel gelijk aan de marktprijs. Indien men een netto waarde zou hanteren (wat bij de huishoudelijke arbeid door het INR overigens het geval lijkt te zijn) is dit veel lager. Vertaald naar werkvolume moet overigens dergelijke correctie niet gebeuren, wat betekent dat de geschatte huishoudelijke arbeid aanzienlijk hoger is.

Het gevolg van een dergelijke lage raming van de fraude in de gesalarieerde segmenten is, gegeven een voorgestelde ophoging in de toegevoegde waarde, dat de fraudevolumes in de overige sectoren en componenten van het nationaal inkomen hoger liggen. Deze percentages liggen rond de 46% voor het bruto-

---

39 Vraag is of dit wel correct is: ontwijking is wel een gekende maar onbelastbare activiteit, of delocalisatie.

40 Dit lijkt niet te kloppen met de substantiële aankopen die niet aangegeven zijn tussen ondernemingen.

exploitatieoverschot in de bouw, en 27% in de horeca. Hiermee worden de klassieke risicosectoren voor fraude terug in het vizier gebracht. Een belangrijk volume situeert zich ook in het bruto-exploitatieoverschot van de 'huishoudens', in casu de zelfstandige arbeid. Onze eigen bijdrage hierboven heeft zich op de gesalarieerde tewerkstelling geconcentreerd. Een verdere analyse van de informatie bij de RSVZ zou wenselijk zijn. Tenslotte blijkt uit deze tabel nog het relatief belang van de huishoudelijke arbeid, zelfs al gebeurt de waardering aan een laag netto-loon.

Hiermee is enig nieuw licht geworpen op de beschikbare informatie over het zwartwerk, maar dit is verre van volledig om de ontdoken massa in toegevoegde waarde in BTW, sociale bijdragen en vennootschapsbelasting te ramen, laat staan de volledige inventaris van de niet belaste inkomens.

2. Verbeteringsmogelijkheden van valorisatie van bestaande enquêtes en informatie

De nationale rekeningen zijn niet alleen een belangrijke informatiebron op het vlak van gemonetariseerde grootheden, maar ook de reële informatie van arbeidsrekeningen (labour accounts) zijn een belangrijke grootheid. De betrouwbaarheid is opnieuw afhankelijk van administratieve of enquêtegegevens.

Niet alleen is er een toenemend gebruik van enquêtemateriaal en ad hoc studies door de nationale rekenaars om hun ramingen te verfijnen, maar ook wordt er vooruitgang geboekt op het vlak van de valorisatie van deze enquêtes voor de inschatting van meer specifiek het zwartwerk.

Zo is Istat, het Italiaans Statistisch Instituut, er in geslaagd om via de arbeidskrachtentelling de raming van het zwartwerk te verbeteren, en leek ook in Nederland via de OSA labour Survey een mogelijkheid voorhanden om het zwartwerk beter in kaart te brengen.

Een voorbeeld hoe de arbeidskrachtentelling verder aangevuld kan worden voor bepaalde aspecten van de arbeidstijd, en dus eventueel al dan niet betaalde en extra- betaalde tijd, was de ad hoc module 1999 van de arbeidskrachtentelling die informatie vroeg over overuren, en de mate dat zij al dan niet betaald waren. Dit is niet alleen belangrijk om de arbeidsvoorwaarden in verband met arbeidstijden in te schatten maar kan ook informatie reveleren omtrent zwartwerk. Pacolet & Coudron, (2004) gebruikten deze informatie voor een internationale benchmarking in de financiële sector rond arbeidstijd). Deze ad hoc module illustreerde dat een redelijk sectoraal niveau kan bekeken worden via de arbeidskrachtentelling, ook wat beroepen betreft, ook voor de specifieke vraagstelling van de Belgische overheden inzake zwartwerk. Deeltijd werk en overuren zijn immers een

belangrijke indicator in de controlepraktijk, en is blijkbaar ook een van de vragen die de overheid zich stelt via de offertevraag van voorliggend programma van DWTC. Zo worden niet-aangegeven overuren vaak als een veel voorkomende vorm van het zwartwerk geciteerd. De arbeidskrachtentelling zou enige informatie hierover kunnen bijbrengen. De bruikbaarheid van dergelijke informatieblokken is opnieuw Europees te stroomlijnen omdat het daar is dat deze enquête-instrumenten worden ingevuld. In 2005 is overigens een nieuwe versie voorhanden (enquêtejaar 2004).

3. Mogelijkheid en wenselijkheid om enquêtemateriaal te gebruiken of om expliciete bevragingen te organiseren

In het meeste recente rapport van de Europese Commissie over zwartwerk lezen wij verwijzingen naar een meer expliciete bevraging via enquêtes die ondermeer door de Rockwool Foundation Research Unit zijn uitgevoerd. Deze studies blijven evenwel uiteenlopende definities en enquêtemethodes gebruiken, en ook de theoretisch aangewezen methodiek van ‘randomized surveys’ lijkt praktisch moeilijk en qua resultaat nog steeds onvoldoende betrouwbaar omdat blijkbaar de schattingen aan de zeer lage kant liggen terwijl tal van andere indicatoren in een andere richting wijzen.

Enquêtes worden zowel gebruikt om bijdragefraude of zwartwerk als uitkeringsfraude te detecteren.

Enquêtes kunnen uiteenlopende resultaten opleveren naarmate zwartwerk ruimer verspreid is en acceptabel lijkt, of eerder een taboe karakter heeft (Kazemier, p. 936). Methoden om ongewenst gedrag te reveleren via een alternatieve vraagstelling bij enquêtes (randomized respons) worden verder bekeken of zij een alternatief zijn.

De ‘state of the art’ in deze methodologische discussie is thans te vinden bij een Europese vergelijkende studie over de noodzaak om een expliciete survey over fraude te organiseren. De conclusies uiteengezet in een internationaal seminarie wijzen in die richting.

Zonder deze conclusies af te wachten heeft de Belgische overheid zelf reeds de conclusie getrokken dat het wenselijk is om een dergelijke enquête te organiseren. De opdracht voor dergelijke survey (Survey Black Economy SUBLEC) is recent gegund door de POD Wetenschapsbeleid en de FOD Sociale zekerheid aan een consortium KUL(HIVA)-ULG (CREPP)-ULB (Faculteit Sociologie).

Deze enquête zal naar de bevolking gericht zijn en daarmee de eigen consumptievraag naar zwartwerk en het eigen aanbod van zwartwerk in beeld brenge. Fraudefenomenen tussen ondernemingen komen daarmee minder direct in beeld. De studie van de deloyale concurrentie in de bouwsector (Pacolet,

Baeyens, 2007) toonde aan dat ook in de intermediaire vraag van toelevering en in ketens van onderaanneming, meer en meer de courante praktijk in de bouwsector, de omvang van de fraude aanzienlijk kon zijn. Dit fenomeen werd via ad hoc enquêtes gemeten bij de bouwbedrijven zelf gemeten, waarbij werd aangetoond dat er mits gepaste vraagstelling en de steun van de betrokken sector ook hier informatie over zwartwerk kon gevonden worden.

In Italië tenslotte gebruiken de statistische diensten bevragingen bij de inspectiediensten zelf om tot een betere inschatting te komen van de omvang van de fraude. Deze benadering ligt in de lijn van onze voorkeur om op basis van administratieve informatie te komen tot een raming van de omvang van de fraude. Bovenop deze informatie kan effectief aan bevraging van de inspectiediensten nuttige informatie opleveren omdat zij immers de 'technische expertenoordelen' terzake bezitten. Toch zal dit ook een belangrijk vormingsaspect impliceren, of een mentaliteitswijziging, omdat nu de reactie bij veel diensten was dat het inschatten van de omvang van de fraude niet de eerste opdracht is van een inspectiedienst, wat evident is. Maar dergelijke inschatting kan ook aanzienlijk de strijd tegen de fraude helpen, en de gepaste beteugeling en bestraffing bepalen.

BESLUIT

Ruime definitie

In dit onderzoek wensten wij op basis van de ervaring van onze twee onderzoeksequipes een evaluatie maken van zowel de theoretische denkbare methoden om een indicator te maken van het zwartwerk, als het resultaat dat dit internationaal oplevert en de evidentie dat hierover beschikbaar is in België. Tevens werden een aantal nieuwe pistes verkend.

Uitgangspunt is dat in België, maar daarin wijken wij overigens niet af van tal van andere landen, uiteenlopende schattingen bestaan over de omvang van het zwartwerk.

Veelvoud van methoden

We hebben moeten vaststellen dat er geen goede manier bestaat om het relatieve belang van de ondergrondse economie te meten. Wanneer we evenwel de focus leggen op zwartwerk, kunnen we alvast een beeld vormen van de omvang van dit aspect van de ondergrondse economie, op basis van administratieve gegevens van de controlediensten en op basis van gerichte enquêtes. De vraag kan echter gesteld worden of we beter kunnen, maar ook of we beter willen.

Op de eerste vraag kunnen we niet anders dan bevestigend antwoorden. Zo zijn algemene of sectorgerichte enquêtes over zwartwerk inderdaad mogelijk. Dergelijke enquêtes zijn dan wel duur, maar niet veel duurder dan andere enquêtes. Het is daarbij van belang dat zulke enquêtes niet systematisch en doorlopend uitgevoerd worden: het verrassingseffect en het unieke karakter van deze enquêtes moet immers voorkomen dat we een strategisch antwoordgedrag verkrijgen. Toch ontbreken dergelijke enquêtes in België. We kunnen de reden hiertoe dan ook zoeken in de vraag of de overheden in dit land wel de wil hebben om de strijd tegen zwartwerk en fiscale fraude aan te gaan. We krijgen immers

vaak de indruk dat de mensen en middelen die ingezet worden in de strijd tegen fraude kleiner zijn dan wenselijk.

Er kunnen verschillende redenen aangehaald worden om deze terughoudendheid, die men zowel in België als daarbuiten waarneemt, te verklaren. Deze redenen kunnen van morele, psychologische, politieke en van economische orde zijn. Ten eerste kunnen we stellen dat we in een maatschappij leven waarin de meerderheid zich er niet aan stoort – en dit is nog een eufemisme – om in het zwart te werken en belastingen te ontduiken. Een bewijs hiervan vinden we in het feit dat bepaalde politici, waarvan men zeker is dat zij publieke middelen misbruikt hebben, niet afgestraft worden door de kiezer.

Daarnaast leeft het op zijn minst aanvechtbare idee dat fraude ons helpt om de soepelheid en flexibiliteit die ons economisch systeem nodig heeft te garanderen. Hoewel dit volgens ons onjuist is, komt dit idee soms naar voor. In dezelfde lijn komen we de argumentatie tegen dat fraude een legitieme reactie is tegen belastingen, die men als ongeoorloofd, of op zijn minst als inefficiënt, beschouwt.

Tot slot zou het kunnen dat werknemers, werkgevers en overheidsinstanties binnen een bepaalde sector samenspannen om een zekere mate van fraude te tolereren omwille van macro-economische motieven. Een dergelijke *collusie* komen we ook tegen in andere domeinen. Zo worden bepaalde milieureglementeringen in naam van de tewerkstelling opzettelijk met de voeten getreden. Ook het teruggrijpen naar de werkloosheidsverzekering om werknemers die te duur zijn geworden op pensioen te sturen – een fenomeen dat ook gekend is onder de naam “Canada dry pensioenen” – wordt vandaag de dag nog toegepast.

Verbetering van de beschikbare ramingen

In de mate van het mogelijke hebben wij doorheen dit project nota genomen van elementen om de bestaande schattingen, en de controversie die daarrond bestond uit te klaren. Sinds ons eigen onderzoek terzake einde jaren negentig, en de gedetailleerde raming en rapportering terzake van de nationale rekenaars, zijn geen bruikbare globale nieuwe cijfers ter beschikking gekomen. Nieuwe internationale ramingen blijven België situeren bij de hoge fraudelanden. De onderzoeksmiddelen lieten niet toe een nieuwe schatting te maken. Het zou ook in tegenstrijd zijn met de complexe methodologie die wij voorstaan om uit deze impasse te geraken. Wel wordt van dit adviesrapport gebruik gemaakt om de parameters waarvan gebruik zou kunnen gemaakt worden te identificeren wat specifiek beschikbaar is voor welke sectoren of componenten van het zwartwerkfenomeen, en wat de impact is van deze informatie op de huidige ramingen. Het is een tentatieve correctie van bestaande ramingen.

Informatieleemten

Data-mining, zoals die in toenemende mate door de sociale en fiscale controleurs wordt uitgevoerd kan bijdragen om de kans op fraude en de omvang van de fraude beter in te schatten. Het zijn twee parameters die onmiddellijke operationele betekenis hebben voor de controleurs om enerzijds de risicosectoren, bedrijven en personen te definiëren en meer gerichte controles uit te oefenen, maar anderzijds ook om zich een idee te vormen van de omvang van het de recupereren volume aan ontdoken belastingen en bijdrage, en om ook het handhavingsbeleid (boetes) hierop af te stemmen. Het zijn tegelijk ook de twee parameters die men moet kennen om de omvang van zwartwerk en fraude statistisch in te schatten. Het feit dat deze verificaties ook permanent dienen te gebeuren, of regelmatig geactualiseerd, maakt zij bij uitstek geschikt voor het jaar op jaar meten van dit fenomeen.

Bij het 'meten van het onmeetbare' spreekt het voor zich dat additionele informatiebronnen verder dienen gevaloriseerd te worden. Hierbij dient het onderscheid gemaakt te worden tussen exploitatie van bestaande enquêtes, en de organisatie van ad hoc enquêtes. Voor bestaande enquêtes leren buitenlandse studies, maar ook de praktijk van sommige statistische diensten dat de arbeidskrachtentelling en de huishoudbudgetenquête een bron van informatie kan zijn. Het gebruik voor de verificatie van zwartwerk, kan overigens ook de tekortkomingen van de bestaande enquêtes aan het licht brengen.

In de lijn van een aantal Europese studies, en ook in de lijn van wat de Europese Commissie zelf van plan is, is een expliciete bevraging van de huishoudens omtrent hun gebruik van zwartwerk en hun aanbod, wenselijk. België heeft hiervoor ook zelf reeds de beslissing genomen, en wenst dit ook zeer grondig te doen. Er zijn nog twee andere enquêtes mogelijk, met name bij het bedrijfsleven zelf, en een expliciete bevraging bij de inspecteurs. het eerste zicht

Organisatie van de dataverzameling ... en verspreiding

Een veelvoud van methodes zijn denkbaar om de omvang van fraude en zwartwerk in te schatten. Een aantal van de methoden zijn ook uitermate functioneel om de strijd tegen fraude te verbeteren, zodat er geen geldige redenen zijn om zij niet uit te proberen. Het betekent ook dat de diensten die leverancier zijn van diverse databestanden en verantwoordelijk worden voor de controle, ook eigenaar zijn van de statistiekverzameling, interpretatie en rapportering.

Maar daarenboven bepleiten wij een reconciliatie en betere uitwisseling van de resultaten van deze informatie. De nationale rekeningen zijn finaal het relevante referentepunt, omdat zij de economie in al zijn dimensies zowel in financiële termen als in termen van werkgelegenheid beschrijven, en dit niet alleen op geaggregeerd

niveau maar ook naar deelsectoren. Nu reeds geven de VN en de OESO hun appreciatie over de mate dat de nationale rekeningen 'exhaustief' zijn. Dit is echter iets anders dan de omvang van de fraude definiëren, maar is alvast een deel van de inspanning. Wij beseffen dat hiermee steeds nieuwe verwachtingen worden gecreëerd t.o.v. dit statistisch instrument, maar zijn toch zo vrij om de suggestie te maken dat men in internationaal verband zou overwegen om een soort 'satellietrekening' te creëren voor de raming van het zwartwerk. Het spreken van een satellietrekening is juist omwille van het feit dat de correcties voor de exhaustiviteit nog iets anders is dan een raming van de fraude. Overigens is dit in lijn met een uitdeinend gebruik van (satellietrekeningen bij) de nationale rekeningen voor steeds meer thema's als een milieukostenrekeningen, de satellietrekening voor de non-profit, voor de gezondheidszorg (SHA), maar blijkbaar ook voor diverse andere modules als tijdsbesteding, en ook een belastingmodule (R. Ruggles, P. Ruggles, 1999, p. 166).

Wij stellen voor dat alle betrokken instanties in België uiteindelijk het resultaat van hun partiële bevindingen en de 'reconciliatie' ervan jaarlijks rapporteren in een verslag vergelijkbaar met dit van de Commissie voor de Vergrijzing dat zich jaarlijks buigt over de budgettaire impact van de vergrijzing. Wanneer daar het voorwerp van bekommernis is de impact goed op de volgen van een (overigens legitieme) kost voor de publieke financiën die op termijn op ons afkomt, zou de inschatting van de omvang en kost van zwartwerk en fraude ons jaar na jaar nu reeds treft, en ditmaal zonder de minste legitimiteit. Hoe dat dit verder georganiseerd wordt en hoe dat deze informatie verder verspreid zal worden maakt het voorwerp uit van een andere onderzoeksopdracht van de POD Wetenschapsbeleid en de FOD Sociale Zekerheid.⁴¹

Politiek en maatschappelijk engagement

We hebben moeten vaststellen dat er geen goede manier bestaat om het relatieve belang van de ondergrondse economie te meten. Wanneer we evenwel de focus leggen op fiscale fraude of op zwartwerk, kunnen we alvast een beeld vormen van de omvang van dit aspect van de ondergrondse economie, op basis van administratieve gegevens van de controlediensten en op basis van gerichte enquêtes. De vraag kan echter gesteld worden of we beter kunnen, maar ook of we beter willen.

---

⁴¹ OBSOE, Informatie- en analysecentrum ondergrondse economie: haalbaarheidsstudie, thans uitgevoerd door het HIVA o.l.v. J. Pacolet en ondermeer voorwerp van het driedaags colloquium georganiseerd door het HIVA en de FOD Sociale Zekerheid omtrent 'Ondergrondse economie en zwartwerk. Op zoek naar volledigheid.' Zie http://socialsecurity.fgov.be/european_congress/nl/index.htm

Op de eerste vraag kunnen we niet anders dan bevestigend antwoorden. Hierboven schetsten wij hoe de administratieve gegevens, en de controles waarvoor zij staan, aanzienlijk zouden kunnen verbeterd worden, onder meer via verdergaande reconciliatie van de informatie tussen fiscale en parafiscale administraties, versterking van de controle bij de RSVZ, integratie van deze informatie in de nationale rekeningen en ad hoc verificatie en herijking via diverse vormen van enquêtes. Algemene of sectorgerichte enquêtes over zwartwerk zijn immers mogelijk. Dergelijke enquêtes zijn dan wel duur, maar niet veel duurder dan andere enquêtes. Het is daarbij van belang dat zulke enquêtes niet systematisch en doorlopend uitgevoerd worden: het verrassingseffect en het unieke karakter van deze enquêtes moet immers voorkomen dat we een strategisch antwoordgedrag verkrijgen. Toch ontbreken dergelijke enquêtes in België.

We kunnen de reden hiertoe dan ook zoeken in de vraag of de overheden in dit land wel de wil hebben om de strijd tegen zwartwerk en fiscale fraude aan te gaan. We krijgen immers vaak de indruk dat de mensen en middelen die ingezet worden in de strijd tegen fraude kleiner zijn dan wenselijk. En de andere inspanningen gaan zeker, maar te langzaam, vooruit en aarzelen om de evidente richting in te slaan.

Er kunnen verschillende redenen aangehaald worden om deze terughoudendheid, die men zowel in België als daarbuiten waarneemt, te verklaren. Deze redenen kunnen van morele, psychologische, politieke en van economische orde zijn. Ten eerste kunnen we stellen dat we in een maatschappij leven waarin de meerderheid zich er niet aan stoort – en dit is nog een eufemisme – om in het zwart te werken en belastingen te ontduiken. Een bewijs hiervan vinden we in het feit dat bepaalde politici, waarvan men zeker is dat zij publieke middelen misbruikt hebben, niet overal afgestraft worden door de kiezer.

Daarnaast leeft het op zijn minst aanvechtbare idee dat fraude ons helpt om de soepelheid en flexibiliteit die ons economisch systeem nodig heeft te garanderen. Hoewel dit volgens ons onjuist is, komt dit idee soms naar voor. In dezelfde lijn komen we de argumentatie tegen dat fraude een legitieme reactie is tegen belastingen, die men als ongeoorloofd, of op zijn minst als inefficiënt, beschouwt.

Tot slot zou het kunnen dat werknemers, werkgevers en overheidsinstanties binnen een bepaalde sector samenspannen om een zekere mate van fraude te tolereren omwille van macro-economische motieven. Een dergelijke *collusie* komen we ook tegen in andere domeinen. Zo worden bepaalde milieureglementeringen in naam van de tewerkstelling opzettelijk met de voeten getreden. Ook het teruggrijpen naar de werkloosheidsverzekering om werknemers die te duur zijn geworden op pensioen te sturen – een fenomeen dat ook gekend is onder de naam “Canada dry pensioenen” – wordt vandaag de dag nog toegepast.

Het is duidelijk dat de strijd tegen zwartwerk en tegen fiscale fraude niet kan slagen zonder een duidelijke politieke wil en zonder de ondubbelzinnige steun van de vakbonden en de werkgevers. Indien deze wil er zou zijn, zouden we, mits

een doortastende ondersteuning, niet alleen een betere kennis hebben van deze verborgen realiteit, maar zouden we eveneens een doeltreffender controlesysteem vaststellen. Het is onze overtuiging dat een betere inzicht in de omvang en de aard van de diverse fraudevormen en zijn gevolgen, de wil tot verandering zal versterken.

De initiatieven die, binnen de administratie en onder meer via wetenschappelijk onderzoek en een perspectief op een continu maatschappelijk debat, de jongste jaren genomen worden en ook naar de toekomst toe in de pipeline zitten, bevestigen dat de politieke wil aanwezig moet zijn om de strijd tegen fraude en een beter zicht op het fenomenen tot een succes te maken. Ons rapport kan misschien de indruk geven dat het te weinig en te traag is, maar nooit te laat.

Referenties

R. Ruggles, P. Ruggles, 1999, *National Accounting and Economic Policy*, Edward Elgar, Northampton, 1999,

BIJLAGEN

Bijlage 1/ Survey of shadow economy estimations (Bruno Soumagne, CREPP ULg)

Method	Authors	Country	Period	Estimation	Comments
Monetary approach Currency demand approach	Pozo(1996)	Mexico	1989-90	33.0	% of GDP
			1990-93	35.1	
	Mirus, Smith, Karoleff (1994)	Canada	1976	4.8-7.2	% of total economic activity
			1990	14.6	
	Gadea, Serrano-Sanz (2002)	Spain	1964	1.6-14.0	% of GDP
			1998	15.0-22.0	
	Bajada (2002b)	Australia	1967-95	14.2-15.5	% of GDP, measuring the excess sensitivity of taxes and welfare benefits on currency demand
Klovland (1980)	Norway	1978	9.2	% of GDP	
Isachsen and Strom (1985)	Norway	1971-78	1.3-6.3	% of GDP	
Bhattacharyya(1990)	United Kingdom	1964-84	3.7-7.6	% of GDP	
Ratio consumption/expenditure	Gutmann (1977)	United States	1976	10.2	% of GDP
	Mirus, Smith, Karoleff (1994)	Canada	1976	14.0	% of total economic activity
1990			21.6		
Transactions approach	Mirus, Smith, Karoleff (1994)	Canada	1976	21.9	% of total economic activity
			1984	19.3	
	Feige (1979)	United States	1976 1978	22.0 33.0	%of GDP
Latent variable model	Giles (1999a)	New Zealand	1968 - 1994	6.8 - 11.3	% of GDP, non-stationnarity test
	Schneider (2006)	Australia	1999/00-2002/03	14.3-13.5	% of GDP, DYMIMIC model and

Method	Authors	Country	Period	Estimation	Comments
		Austria	1999/00-2002/03	9.8-10.9	currency demand method
		Belgium	1999/00-2002/03	22.2-21.0	
		Canada	1999/00-2002/03	16.0-15.2	
		Denmark	1999/00-2002/03	18.0-17.3	
		Finland	1999/00-2002/03	18.1-17.4	
		France	1999/00-2002/03	15.2-14.5	
		Germany	1999/00-2002/03	16.0-16.8	
		Greece	1999/00-2002/03	28.7-28.2	
		Ireland	1999/00-2002/03	15.9-15.3	
		Italy	1999/00-2002/03	27.1-25.7	
		Japan	1999/00-2002/03	11.2-10.8	
		Netherlands	1999/00-2002/03	13.1-12.6	
		New Zealand	1999/00-2002/03	12.8-12.3	
		Norway	1999/00-2002/03	19.1-18.4	
		Portugal	1999/00-2002/03	22.7-21.9	
		Spain	1999/00-2002/03	22.7-22.0	
		Sweden	1999/00-2002/03	19.2-18.3	
		Switzerland	1999/00-2002/03	8.6-9.4	
		United Kingdom	1999/00-2002/03	12.7-12.2	
		USA	1999/00-2002/03	8.7-8.4	
	Tedds (1998)	Canada	1976-95	4.5-15.0	% of GDP
	Dell'Anno(2003)	Italy	1962-2000	31.0-23.0	% of GDP
	Giles, Tedds(2002)	Canada	1976-95	3.4-15.6	% of GDP
Household electricity approach	Lacko (2000)	Austria	1990	15.5	% of GDP
		Belgium	1990	19.8	
		Canada	1990	11.7	
		Denmark	1990	16.9	
		Germany	1990	14.6	
		Greece	1990	21.8	
		Finland	1990	13.3	

Method	Authors	Country	Period	Estimation	Comments
		France	1990	12.3	
		Ireland	1990	20.6	
		Italy	1990	19.6	
		Japan	1990	13.2	
		Netherlands	1990	13.4	
		Norway	1990	9.3	
		Spain	1990	22.9	
		Sweden	1990	11.0	
		Switzerland	1990	10.2	
		Great Britain	1990	13.1	
		USA	1990	10.5	
National accounts estimations	UNECE (2003)	Czech Republic	1998	9.0	% of GDP
		Hungary	1997	16.0	
		Belgium	1997	3.0-4.0	
		Canada	1992	3.0	
		Ireland	1998	4.0	
		Italy	1998	15.0	
		USA	1992	1.2	
Discrepancies tax form/national account	Park (1981)	USA	1955	5.5	% of GDP
			1977	4.0	
	O'Higgins (1981)	United Kingdom	1970-78	2.5-3.0	% of GDP
	Petersen (1982)	Germany	1961	16.0	% of National Income
			1974	4.8	
Discrepancies between National Accounts views	MacAfee (1980)	United Kingdom	1978	2.5-3.0	% of GDP
Questionnaire survey	Pedersen (2003)	Denmark	2001	1.8	Black activities valued at actual black

Method	Authors	Country	Period	Estimation	Comments
		Norway	1998/2002	1.1	prices paid as a proportion of GDP
		Sweden	1997/1998	1.0	
		Germany	2001	1.3	
		Great Britain	2002	0.6	
	Pedersen (2003)	Denmark	2001	20.3	% in the 18-74 population doing black work during the year
		Norway	1998/2002	17.3	
		Sweden	1997/1998	11.1	
		Germany	2001	10.4	
		Great Britain	2002	7.8	
	Pedersen (1999)	Denmark	1994-98	2.6-3.4	Adjusted size of GDP (Pedersen, 1998)
		Norway	1980-83	4.0-6.0	
		Norway	1988-89	5.0-6.0	
		Sweden	1997	2.5-2.6	
		Netherlands	1983-84	4.0-5.0	
		Germany	1984	4.0-6.0	
		Spain	1985	16.9	
	Mogensen (1995)	Denmark	1989	2.7	% of GDP
			1991	4.2	
			1993	3.0	
			1994	3.1	
	Feld and Larsen (2005)	Germany	2004	8.8	% in the 18-74 population doing black work during the year. Black economy as % of GDP
			2004	3.1	
	Isachsen and Strom (1985)	Norway	1983	4.0-6.0	% of GDP
Information of compliance methods	Pacolet and Marchal (2003)	Belgium	1997	6.0	% of social contributions
	IRS (1996)	USA	1985	18.5-18.8	Gross tax gap, range of non compliance estimates as percentages of "true" tax liability, Individual
			1988	17.2-17.5	
		1992	16.9-17.3		

Method	Authors	Country	Period	Estimation	Comments
					income tax
Tax evasion from expenditure data	Pissarides and Weber (1989)	UK	1982	5.0	Rate of underreporting by self-employed 55%
	Johansson (2000)	Finland	mid 1990	2.0	Rate of underreporting by self-employed 27%
	Engström and Holmlund (2006)	Sweden	1999-2001 2003-2004	-	Rate of underreporting by self-employed 30%

Annex 2/ Measuring the shadow economy using the expenditure-based approach

Ousmane Faye, CREPP, University of Liège

Measuring the size of the shadow economy is a controversial issue. The basic reason is that the shadow economy by its nature defies measurement. Several methods⁴² have been tried to infer its approximate size, but none has attained wide acceptance. Some methods tend to indicate a large and growing shadow economy. Other methods point to a much smaller, albeit non-negligible shadow economy.

This note investigates the expenditure-based method drawing evidence from Belgian Household's Expenditure Surveys. The first part reviews the literature related to this approach. The second part consists of an attempt to apply it to the Belgian case.

1. A review of the expenditure-based method

The expenditure-based method was pioneered by Pissarides and Weber (1989). It consists of estimating the degree of under-reporting of income among self-employed workers, using household data. The intuition behind the expenditure-based approach is that true household income can be imputed from reported household expenditure. Pissarides and Weber's basic idea was to compare the relationship between food expenditure and income in two groups of workers, self-employed and employees in employment. Their main assumptions are:

4. all income groups report expenditure on food correctly;
5. employees in employment report income correctly while self-employed underreport their income; and
6. the marginal propensity to consume reported income is equal to the marginal propensity to consume unreported income.

The main structural equation in their analysis is a food expenditure function:

$$\ln C_i = Z_i \alpha + \beta \ln Y_i^P + \varepsilon_i \quad (1)$$

---

42 Among these methods: The currency-ratio approach (Gutmann, 1977); the transaction approach (Feige, 1979); the MIMIC approach (Frey and Weck-Hanneman, 1984); the survey approach (Isachsen and Strom, 1985), etc.

Where C_i is the food expenditure for household i , Z_i is a vector of exogenous variables such as household characteristics, ε_i is a white noise error term, and Y_i^P is “the measure of income that influences consumption decisions, referred to as permanent income”. The scalar coefficient β is the marginal propensity to consume food, and α is a vector of parameters.

In addition to permanent income, Pissarides and Weber define two other income variables: true income and reported income. The relationships between the three income definitions are assumed to be:

$$\ln Y_i = \ln p_i + \ln Y_i^P \quad (2)$$

$$\ln Y_i = \ln k_i + \ln Y_i' \quad (3)$$

Where Y_i and Y_i' are true and reported income, respectively. In (2), the difference between the logs of true and permanent income $\ln p_i$ is a random variable. Similarly, $\ln k_i$ is a random variable which is supposed to capture deviation between true and reported income.

Equations (2) and (3) imply that the log of permanent income is:

$$\ln Y_i^P = \ln Y_i' - \ln p_i + \ln k_i \quad (4)$$

Since there are no data on p_i and k_i , Pissarides and Weber make the assumption that p_i and k_i are both log-normally distributed random variables. They write them as deviations from their means:

$$\ln p_i = \mu_p + u_i \quad (5)$$

$$\ln k_i = \mu_k + v_i \quad (6)$$

The random variables u_i and v_i have zero means with constant variances σ_u^2 and σ_v^2 within each occupational group. Pissarides and Weber consider that the employees in employment report their incomes correctly, so for them $k_i = 1$ and $\sigma_v^2 = 0$, whereas for the self-employed $u_k > 0$ and $\sigma_v^2 > 0$.

Substituting (4), (5) and (6) in (1) gives:

$$\ln C_i = Z_i \alpha + \beta \ln Y_i' - \beta(\mu_p - \mu_k) - \beta(u_i - v_i) + \varepsilon_i \quad (7)$$

To capture the possibility of income under-reporting by self-employed, they propose to estimate the equation (7) separately for self-employed and for employees in employment by imposing that α and β are common. Their basic idea is that since $\mu_p - \mu_k$ is not the same in each group, the intercepts for the equations are different. The variance of the errors also differ, with the self-employed having

bigger variance. Then they suggest using these differences to obtain an estimate of income underreporting for the self-employed.

Furthermore, they consider $\ln k_i$ as the random variable supposed to capture the deviation between true and reported income. Thus, mean of k_i (denoted $\bar{k}$) represents the number by which average reported self-employment income has to be multiplied to give average true income. By the log-normality assumption, Pissarides and Weber derive:

$$\ln \bar{k} = \mu_k + \frac{1}{2} \sigma_v^2 \quad (8)$$

This expression cannot be calculated directly from the basic set of parameters. Then Pissarides and Weber propose a two-steps strategy. It consists to estimate first the expenditure function (equation 7) for wage earners and thereafter invert the expenditure function to calculate $\bar{k}$. They use the following form of the equation (7):

$$\ln C_i = Z_i \alpha + \beta \ln Y_i + \gamma SE_i + \eta_i \quad (9)$$

Where SE_i is a dummy variable for self-employed. After transformation, they derive the expression:

$$\gamma = \beta(\mu_k + \frac{1}{2}(\sigma_{uSE}^2 - \sigma_{uEE}^2)) \quad (10),$$

where the subscripts SE and EE denote respectively the self-employed and the employees in employment.

Hence, using (8) and (10):

$$\bar{k} = \exp\left[\frac{\gamma}{\beta} + \frac{1}{2}(\sigma_{vSE}^2 - \sigma_{uSE}^2 + \sigma_{uSE}^2)\right] \quad (11)$$

They apply this method to estimate the extent of underreporting income in Britain. They use data from the British Family Expenditure Survey from 1982. Their estimates support their basic hypothesis that self-employed tends to underreport their income relative to employees in employment. They estimate the mean underreporting to around 55 percent.

Pissarides and Weber's method has been applied more or less directly in number other studies. Engström and Holmlund (2006) provided evidence for Sweden using data from the Swedish Household Budget Survey from 1999-2001, 2003 and 2004. Johansson (2000) used data from Finland from the mid-1990s while Schuetze (2002) and Tedds (2005) used Canadian data. The results from these studies broadly support Pissarides and Weber's hypothesis as shown in Table 1.

Tabel B.1 Empirical estimation of the size of the shadow economy using the Pissarides and Weber's method

Authors	Country	Data	Mean underreporting
Engström and Holmlund (2006)	Sweden	Swedish Household Budget Survey 1999-2001 2003 and 2004	30 %
Johansson (2000)	Finland	Finnish Household Expenditures Survey 1994-1996	27 %
Schuetze (2002)	Canada	Canadian Family Expenditure Surveys (FAMEX) 1969-1992	11 to 23 %

However, it is noteworthy that some caution needs to be exercised in using Pissarides and Weber's method due to some parametric and estimation issues. One issue is how income should be interpreted and treated in the estimation. The most relevant income concept is arguably permanent income rather than current income. It is generally accepted that households base expenditure on permanent income rather than transitory income. This suggests that households save when transitory income is higher than permanent income and dissave in the reverse case. Then, if someone uses transitory income instead of the permanent one to estimate the underreporting income, his results would likely be biased if saving or dissaving activities are confused with misreporting. However, existing data sets include only data on current incomes. Pissarides and Weber, as well as much of the subsequent literature, have attempted to resolve this problem by treating current income as endogenous and pursued instrumental variable estimation. However, datasets that contain information on household expenditure and income may not contain relevant instruments needed. Moreover, a potential problem with this approach is that it relies on perhaps arbitrary exclusion restrictions for identification: one needs to find variables that affect disposable income without directly affecting also food consumption.

Furthermore, Pissarides and Weber posit an income reporting function (equation 3) that implies that households underreport their income by a constant and independent fraction. There is no evidence that supports this restriction and little is known about the functional form of the reporting income.

Another issue concerns the potential bias from confusing preference heterogeneity (substitution) with underreporting (income) effects in consumer demand. This issue was raised by Lyssiotou *et al.* (2004). They argue that such bias can arise because income from self-employment may not be spent in the same way as income from other sources. For example, households may decide to use their steady wage income on regular non-luxury goods and then use the self-

employment income to buy luxuries. Furthermore, self-employment income may be more associated with expenditure on certain goods like cars, computers and telephone bills for which it can attract higher deductions for business expenses. To circumvent this bias, Lyssiotou *et al.* suggest using a demand system approach rather than Pissarides and Weber's single equation method. They specify a system of Engel curves of quadratic-in-log income Working-Leser form. They assume that durable and nondurable goods are separable and base their demand system on nondurable goods only, namely: food, alcohol, fuel, clothing, personal goods/services, and leisure goods/services. However, it should be noted that the demand system approach is more likely to suffer from measurement error problems than the single food equation approach. Food expenditure is more likely to be reported accurately by all households than other items of expenditures of which some can be allowed as business expenses for self-employed (e.g. telephone).

2. An application to the Belgian case

2.1 Data

The data used in this paper come from the Belgian Households' Expenditure Surveys, which are conducted irregularly between 1979 and 1999 and every year thereafter. This is a cross-sectional household survey that is intended to be representative of all individuals and households living in the 3 regions of Belgium (Brussels, Flanders and Wallonia).

The sample for this analysis is limited to married or cohabiting couples and it is assumed that the household unit acts as a single decision maker regarding expenditure and income reporting. The sample is further restricted to households: where the head and spouse are of working age (25-64 years of age); which constitute one economic family; that have positive food expenditures; and for which the head occupation is known and is not working in the primary occupation category (this last restriction will exclude farm households, which are likely to have much different expenditure patterns on food than those in other occupations.) Another requirement for sample inclusion, is that at least one member of the household is either employee in employment or self-employed. Thus a household is classified as self-employed if at least one member is self-

employed. Households are classified in this way using self-reported information on employment status of the individual household members⁴³.

Furthermore, households whose annual income is either in the top or bottom 1 percent of the income distribution are excluded from the analysis. This is intended to avoid households with negative income or extreme positive income. Finally, households with negative self-employment income are also excluded from the analysis.

To conduct the analysis, the surveys for the years 2000, 2001, 2002 and 2004 are used. The data are concatenated to ensure that there are sufficient observations included in the analysis. Following the classification approach adopted the share of the self-employed represents 9 percent.

Expenditures and income are converted to 2004 real prices using the price index developed by the National Statistics Institute, INS. Food expenditures, which consists of expenditure on food consumed at home, are used in estimating equation (9). Households' disposable income is calculated using all types of incomes including transfers. Income taxes are deducted so as to get net income.

Tables 2 and 3 provide some summary statistics of the data. The two household groups do not report identical average incomes and expenditures on food. The income and food expenditure of the self-employed are higher than that for the employees in employment. And self-employed households have also slightly greater variability in their income. In contrast, food expenditure relative to income is higher, on average, among employees in employment. One preliminary remark from these statistics is that the data do not exhibit a clear pattern which is strongly supportive of the assumptions made by Pissarides and Weber.

---

43 This is intended to avoid classification problems when using information on income shares attributed to paid employment and self-employment. Recall that Pissarides and Weber classify a household as self-employed when income from self-employment accounts for at least 25 percent of total income.

Tabel B.2 Means of variables (annual values in euros)

	2000		2001		2002		2004	
	EE	SE	EE	SE	EE	SE	EE	SE
Income	46 642 (.45)	71 361 (.87)	41 520 (.48)	59 958 (.47)	41 810 (.47)	49 671 (.59)	46 465 (.42)	61 916 (.46)
Expenditures	41 170 (.52)	44 030 (.56)	40 421 (.49)	45 808 (.64)	40 051 (.50)	42 297 (.61)	39 527 (.51)	44 299 (.52)
Food	5 481 (.42)	6 140 (.41)	5 556 (.42)	5 988 (.41)	5 461 (.42)	5 765 (.45)	5 460 (.41)	5 801 (.47)
Food/Income	.12	.09	.13	.10	.13	.12	.12	.09
Observations	1 283	113	1 202	132	1 167	123	1 074	99

1 Note that our sample is restricted to married and cohabiting couples

2 Coefficient of variation in parentheses

3 EE: households with employees in employment; SE: households with self-employed

Tabel B.3 Income distribution

Percentile	2000		2001		2002		2004	
	EE	SE	EE	SE	EE	SE	EE	SE
10	26 315	26 614	22 620	32 547	22 699	21 927	26 867	34 597
20	31 482	34 544	27 304	38 006	27 689	30 527	31 885	38 185
30	35 887	42 090	31 531	42 912	32 022	35 580	35 867	44 350
40	39 011	48 288	35 102	47 463	34 936	41 213	39 561	49 848
50	42 530	53 048	38 467	52 432	38 330	43 974	42 761	56 286
60	47 152	58 483	42 171	59 274	42 174	47 014	46 943	63 017
70	51 800	72 710	47 480	65 869	46 391	54 269	51 301	70 440
80	58 708	94 544	53 575	78 276	52 484	62 769	58 679	84 779
90	70 726	129 072	62 849	96 780	64 736	81 988	71 180	95 568
# obs.	1 283	113	1 202	132	1 167	123	1 074	99

2.2 Estimation

2.2.1 Estimation issues

Estimating equation (9) without accounting for potential endogeneity of regressors would lead to biased estimates. For example, the variable household disposable income (Y) and the dummy variable for self-employment (SE) are potentially endogenous. Therefore, to account for that, we use the instrumental variables (IV) or two-stage least squares (2SLS) procedure. In our estimation strategy, several diagnostic tests are conducted to assess the reliability of the IV estimates. We first establish the endogeneity of the variables Y and SE using as instruments dummies for full time and part time occupation of the household head and his/her partner, as well as variables dummy for self-employed or unemployed partner.

The issue of endogeneity is usually discussed in the context of the Durbin-Wu-Hausman (DWH)⁴⁴ tests, which involve estimating the model via both OLS and IV approaches and comparing the resulting coefficient vectors. The test statistic is distributed as chi2 with K degrees of freedom, this being the number of regressors being tested for endogeneity. However, the test is perhaps best interpreted not as a test for the endogeneity or exogeneity of regressors per se, but rather as a test of the consequence of employing different estimation methods on the same equation. Moreover, in a context of heteroskedasticity robust, the test generates sometime negative statistics, and then the degrees of freedom printed out for the statistic are wrong. To avoid these problems, we use the C -statistic to test for the endogeneity of the regressors as suggested by Baum, Schaffer and Stillman (2002). The C -statistic is computed as the difference between two Sargan-Hansen statistics: that for the restricted and fully efficient regression, versus that for the unrestricted, inefficient but consistent regression. The C test is chi2 distributed, with degrees of freedom equal to the number of suspect instruments being tested. It is performed by using the procedure written by Baum et al. (2002) for STATA.

We also look at if our instruments are "good instruments" by testing whether they are relevant and valid. A test for relevance of the instruments is presented using the Anderson canonical correlations LR test of whether the equation is identified. The test is basically a check of relevance of the excluded instruments (the exogenous variables not included in the second stage regression). The test statistic is built under the null hypothesis that the rank of the coefficients matrix in the reduced form equation is $K - 1$, where K is the total number of included and excluded regressors. The statistic is a measure of the instruments relevance (i.e. the correlation with the part of the endogenous regressors that cannot be explained by other instruments), so a rejection of the null hypothesis indicates that the model is identified and that the instruments are relevant.

We also use the "*partial R*²" statistics reported in the first-stage regressions, taking into account the presence of multiple endogenous regressors in the equations. This is done by applying the procedure described in Shea (1997). The "*partial R*²" statistics complement the information about relevance of the instrumentation procedures. To check for the validity of the instruments, we use the test of over-identifying restrictions. The null hypothesis is that the excluded instruments are not correlated with the error term (i.e. that they are "correctly" excluded from the equation).

As we estimate the models using robust standard errors, we employ Hansen's J -statistic, which is distributed as chi2 with degrees of freedom equal to the number of over-identification restrictions ($L - K$), where L is the total number of exogenous

---

44 The test was first proposed by Durbin (1954) and separately by Wu (1973) and Hausman (1978).

regressors and K the number of exclusion restrictions (over-identified instruments).

Note that we also test for the presence of heteroskedasticity in the data since this is common in cross-section data. Then, when endogeneity is not established and heteroskedasticity was found present, we use heteroskedasticity corrected OLS estimates.

2.2.2 Results

A series of empirical estimations of the equation (9) are reported in Table 4. In each case, log food is regressed on log of household disposable income and the dummy variable self-employed, controls for household size, the proportion of children in household size, the age and gender of the household head as well as for the dummy of car ownership. The variable log of household disposable income is always treated as endogenous while the self-employed dummy is treated as endogenous in the models 1 and 2 and as predetermined in models 3 and 4. The set of over-identified instruments appear to be good predictors of the instrumented variables. In each specification, the Anderson canonical correlations LR statistic suggests the relevance of the excluded instruments. Moreover the F-tests of the excluded instruments in the first-stage regression are all significant at the 1% level, rejecting strongly the hypothesis that the excluded instruments are unrelated to the instrumented variables. The values of the Hansen-J statistic also indicate that the instruments satisfy the orthogonality conditions required for their inclusion.

Results reveal that, except in model 4, the self-employed dummy is statistically significant across the different specifications. However, the sign associated to its estimated coefficient is always negative. This suggests that self-employed households are characterized by “less food expenditure” than in households with employees in employment. These estimates do not correspond to the predictions of Pissarides and Weber’s model. We tried to look at if this particular result is driven by the log-linear specification form suggested by Pissarides and Weber. For that purpose, we introduce the square of the log of household in the estimation as an additional regressor. Estimates in model 4 indicate that the coefficients associated to log of income, square of log of income and self-employment dummy are all non-significant. Moreover, the coefficient on self-employed dummy remains negative.

Furthermore, we also adopted Pissarides and Weber’s definition of self-employment and tried to look at if this makes difference. Using income shares attributed to self-employment and secondary activity, we classified a household as self-employed if this share accounts for at least 25 percent of total household

income. This does not change the results. The self-employed dummy remains statistically significant with a negative sign.

Tabel B.4 Estimated results; Dependant variable: Log of Food Expenditure

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Constant	3,940*** (0,318)	3,928*** (0,327)	3,945*** (0,327)	-13,271 (18,735)
Log of income	0,335*** (0,031)	0,336*** (0,032)	0,334*** (0,031)	3,637 (3,597)
(Log of income) ²			-0,158	(0,172)
Self-employment	-0,068*** (0,020)	-0,068*** (0,020)	-0,065*** (0,020)	-0,040 (0,039)
Log of size	0,504*** (0,023)	0,423*** (0,098)	0,423*** (0,098)	0,410*** (0,108)
(Log of size) ²		0,034 (0,039)	0,034 (0,039)	0,040 (0,045)
Share of children	-0,009 (0,031)	-0,011 (0,032)	-0,011 (0,032)	-0,000 (0,035)
Female head	-0,005 (0,018)	-0,005 (0,018)	-0,005 (0,018)	-0,004 (0,019)
Car ownership	-0,026** (0,012)	-0,026** (0,012)	-0,026** (0,012)	-0,028** (0,013)
Age	0,010*** (0,001)	0,012** (0,006)	0,013** (0,006)	0,011* (0,006)
R-squared	0,341	0,340	0,341	0,156
Observations	5 184	5 184	5 184	5 184
Hansen J stat ¹	0,680	0,665	0,485	0,690
Anderson LR ¹	0,000	0,000	0,000	0,333
F Partial R-squared ¹	0,000	0,000	0,000	0,001

* p < 0.1, ** p < 0.05, *** p < 0.01 ; 1 : p-value ; Estimates are reported heteroskedasticity-robust.

There are two possible explanations for this particular finding. First, this could be due to the quality of the data. The dataset does not contain enough information to capture the whole characteristics of individuals and households. Moreover, we do not know how households report the income in the survey. It is particularly striking that in the dataset, almost half of households report disposable income smaller than their annual total expenditure. Second, this could be also linked to parametric specification of the income reporting function. This function could vary across income levels and household characteristics and not being constant (Tedds, 2005).

3. Conclusion

This note aimed to estimate income underreporting in Belgium using Pissarides and Weber's expenditure-based method. Using data from Belgian Households' Expenditure Surveys, we did not find results that are consistent with findings from studies using this method. There is no evidence that self-employed households are characterized by "excess food expenditure" for a given level of income. This result calls into question in one part the quality of the dataset and in the other part the parametric assumptions made in this method.

4. References

- Durbin, J. (1954), "Errors in variables", Review of the International Statistical Institute, 22: 23 - 32.
- Engström, P. and B. Holmlund (2006), "Tax evasion and self-employment in a high-tax country: Evidence from Sweden", CESIFO Working Paper No. 1736, Category 1: Public Finance.
- Feige, E. (1979). "How big is the irregular economy?" Challenge, vol. 22: 5-13.
- Frey, B. and Weck-Hannemann, H. (1984), "The hidden economy as an unobserved variable", European Economic Review, vol. 26: 33-53.
- Gutmann, Peter M (1977), "The Subterranean Economy", Financial Analysts Journal, vol. 34: 24-27.
- Hausman, J. (1978), "Specification tests in econometrics", Econometrica, 46(3): 1251-1271.
- Isachsen, Arne J. and Steinar Strom (1985), "The size and growth of the hidden economy in Norway", Review of Income and Wealth, 31 (1): 21-38.
- Johansson, E. (2000), "An expenditure-based estimation of self-employment income underreporting in Finland", Working Paper 433, Swedish School of Economics and Business Administration, Helsinki.
- Lyssiotou, P., P. Pashardes and T. Stengos (2004), "Estimates of the black economy based on consumer demand approaches", The Economic Journal, June 2004 - Vol. 114: 622-640.
- Pissarides, C. A. and G. Weber (1989), "An expenditure-based estimate of Britain's black economy", Journal of Public Economy, 39(1): 17-32.

Schuetze, H. (2002), "Profiles of tax noncompliance among the self-employed in Canada: 1969-1992", Canadian Public Policy, 28: 219-238.

Tedds, L. M. (2005), Nonparametric expenditure-based estimation of income-underreporting and the underground economy, Department of Economics, McMaster University.

Wu, D.-M. (1973), "Alternative tests of independence between stochastic regressors and disturbances", Econometrica, 41(4): 733 - 750.

Bijlage 3/ Administratieve informatie over de controle op het zwartwerk bij de sociale inspecties (Jozef Pacolet, Katleen Baeyens, HIVA KUL)

Tabel B.5 Toezicht Sociale Wetten: Aantal wettelijk voorzien en effectief controlerend personeel, 1990 – 2004

	<i>Kader</i>	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
<i>Centraal bestuur</i>																
Inspecteur generaal (voor 1997) / Adviseur generaal (vanaf 1997)	1	1	1	1	0	1	1	1	1	-	-	-	-	1	1	1
Inspecteur (voor 1997) / Sociaal inspecteur (vanaf 1997)	3; 1 <i>vanaf</i> 1997	1	1	2	3 (2)	2	2	2	2	2	2	2	3	5	12	10
Adjunct-inspecteurs (voor 1997) / Sociaal controleur (vanaf 1997)	4; 6 <i>vanaf</i> 1995	2	2	2	10 (3)	4	4	6	5	10	10	9	10	12	13	7
<i>Buitendiensten</i>																
Hoofdinspecteur-directeur (voor 1997) / Sociaal inspecteur- directeur (na 1997)	2; 5 <i>vanaf</i> 1997; 8 <i>vanaf</i> 1999	2	2	3 (1)	2 (4)	2	2	2	2	2	5	5	5	7	6	7
Ea. Inspecteur- hoofd van dienst	5	3	3	3	3 (5)											
Ea. Inspecteur- hoofd van dienst, ea. inspecteur of inspecteur (voor 1997) / Sociaal	24; 29 <i>vanaf</i> 1993; 40 <i>vanaf</i> 1995;	24	25	22	23	25	27	26	27	26	35	31	35	33	30	34

---

inspecteur (vanaf 1997)	39 vanaf 1997; 36 vanaf 2000																
Ea. adjunct-inspecteur (voor 1997) / Sociaal controleur (vanaf 1997)	224; 250 vanaf 1995; 251 vanaf 1999	180	193	205	213 (6)	216	236	249	240	251	245	240	241	233	232	244	
<i>Adjunct-inspecteurs met controle-opdracht</i>					164	179	180	186	226	234	222	219	226	221	222	230	

- (1) 1 gedetacheerd
- (2) 1 gedetacheerd, 1 inspecteur
- (3) 6 gedetacheerd buitendiensten
- (4) 1 gedetacheerd
- (5) 1 als hoofdinspecteur - directeur
- (6) waarvan 30 stagiairs

Bron: 1990 - 1996: TSW, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.4, p. 113; 1997 - 2004: TSW, Jaarverslagen

Tabel B.6 Evolutie van het aantal bij de RSZ aangegeven werkgevers en werknemers naar basisinstelling op 30 juni en het aantal door het TSW uitgevoerde opdrachten en gecontroleerde ondernemingen, 1990 - 2004

	Werknemers	Werkgevers	Inrichtingen	Aantal gecontroleerde ondernemingen / uitgevoerde opdrachten	Aantal inrichtingen met personeel gecontroleerd op zwartwerk*
1990	3 147 753	202 867	234 742	35 785	-
1991	3 201 258	204 775	237 268	36 066	-
1992	3 206 024	206 056	239 182	37 973	-
1993	3 159 354	206 800	240 643	37 976	14 114
1994	3 144 124	210 213	243 762	39 770	17 354
1995	3 186 723	213 118	246 517	40 215	17 055
1996	3 197 731	214 482	248 606	46 143	21 665
1997	3 248 231	215 575	248 753	44 143	21 335
1998	3 308 622	216 091	250 594	36 579	16 546
1999	3 358 652	218 346	253 630	34 102	14 028
2000	3 411 782	216 131	256 816	34 124	12 753
2001	3 487 283	216 080	257 357	35 694	12 894
2002	3 493 168	215 987	257 373	39 202	14 611
2003	3 112 692	215 484	-	40 417	14 547
2004	-	218 244	-	38 144	14 500
2005	-	219 464	-	38 094	14 397

* Controles m.b.t. illegale tewerkstelling van vreemde werknemers, regelmatige inschrijving van werknemers, de aangifte van werknemers bij de RSZ en deeltijdse arbeid

Bron: 1990 - 1996: RSZ, Gedecentraliseerde statistiek en TSW, Activiteitsverslag geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.5 p. 115; 1997 - 2005: RSZ, Gedecentraliseerde statistiek en TSW, Activiteitsverslag en databank directie statistiek RSZ via Didier Verbeke

Tabel B.7 Toezicht Sociale Wetten: Aantal en aard van de uitgevoerde opdrachten, 1990 - 2005

	1990 *	1991 *	1992 *	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Klachten	13 685	13 656	14 236	14 395	14 488	12 125	12 268	12 147	10 405	9 763	9 373	9 148	9 271	8 576	8 894	8 174
Vragen om inlichtingen	821	691	572	572	554	573	482	370	381	377	414	392	376	375	338	297
Andere opdrachten	-	-	-	15 978	18 086	20 414	26 107	24 684	19 761	17 546	17 740	19 554	23 500	26 069	23 156	23 820
- op initiatief van de ISW	-	-	-	11 042	13 520	15 966	20 656	18 671	15 575	13 075	12 339	9 082	11 532	10 737	9 895	10 388
<i>waarvan op initiatief van de ISW in het kader van sociale fraude</i>	-	-	-	5 765	9 196	10 793	14 458	14 004	9 575	7 797	7 331	4 358	5 389	5 236	4 948	4 668
** - op verzoek van andere diensten	7 502	6 935	7 696	4 936	4 566	4 448	5 451	6 013	4 186	4 471	5 401	10 472	11 968	15 332	13 262	13 432
Toelatingen of afwijkingen	2 967	2 996	2 938	1 962	1 801	1 490	1 663	1 903	1 570	1 313	1 219	1 502	1 332	1 006	879	763
Adviezen	-	-	-	4 860	4 642	5 414	5 439	5 105	4 264	4 919	5 142	4 868	4 555	4 079	4 611	4 797
Verzoeningen	-	-	-	209	199	199	184	214	198	186	236	230	222	312	266	243
Andere	24 482	11 788	12 534													
Totaal uitgevoerde opdrachten	35 785	36 066	37 973	37 976	39 770	40 215	46 143	44 143	36 579	34 101	34 124	35 694	39 202	40 417	38 144	38 094

-
- * In de Activiteitsverslagen 1990-1992 wordt een andere registratiewijze gebruikt. De overeenstemmende categorieën werden ingevuld en de niet overeenstemmende categorieën werden samengeteld in de categorie 'Andere' (met name opdrachten uitgaande van de arbeidsauditeur, nazicht van verplichte ontvangen meldingen, onderzoek maatregelen ter bevordering van de werkgelegenheid).
  - ** De rol van het TSW in het kader van de strijd tegen de sociale fraude bestaat hoofdzakelijk uit de controle van volgende reglementeringen: de regelmatige inschrijving van werknemers, de tewerkstelling van vreemde werknemers en de tewerkstelling van deeltijdse werknemers.

Bron: 1990 - 1997: ISW, Activiteitsverslag geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.6 p. 118; 1998 - 2005: TSW, Activiteitsverslag

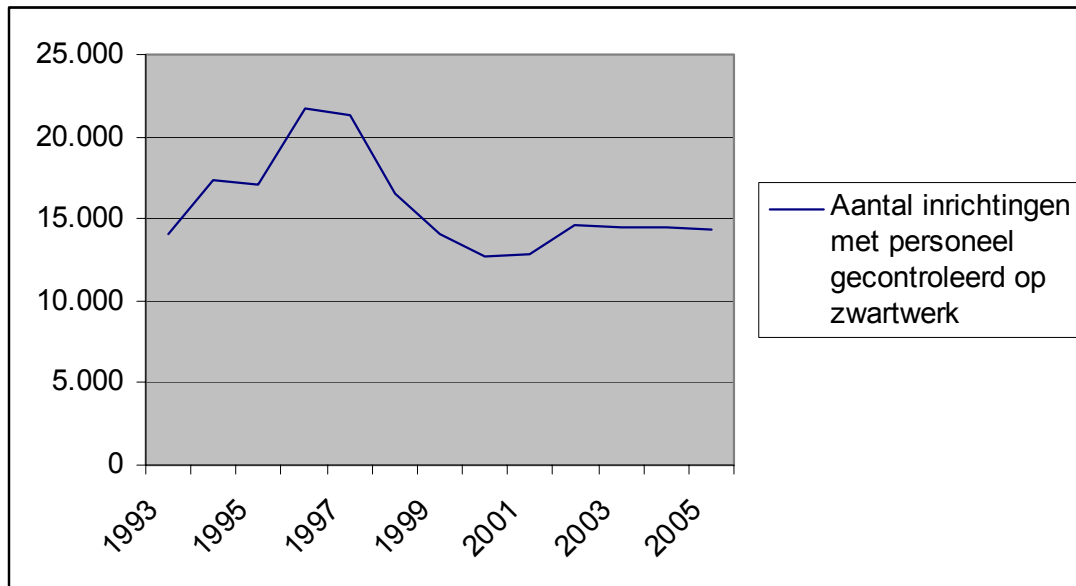
Tabel B.8 Toezicht Sociale Wetten: Indeling van de bedrijfsbezoeken (vanaf 1993 'controles*'), 1991 - 2004

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Landbouw (jacht), bosbouw en visserij	1 304	1 574	1 512	1 575	1 574	1 730	1 682	1 502	1 099	1 065	1 218	1 377	1 528	1 416
Energie- en waterhuishouding (voor 1995) / Productie en distributie van electriciteit, gas en water (vanaf 1995)	51	50	225	191	104	30	30	34	26	27	21	27	40	27
Winning en verwerking van niet-energetische delfstoffen (en derivaten)	900	840	688	592										
Metaalverwerkende, fijnmechanische industrie	3 002	2 818	1 809	1 594										
Andere be- en verwerkende industrieën	4 658	4 222	2 869	2 629										
Winning van delfstoffen					235	33	42	35	37	51	46	51	80	62
Industrie					5 706	6 403	6 008	4 580	4 438	5 029	4 304	4 222	4 687	3 996
Bouwnijverheid	11 608	11 741	9 833	9 811	10 789	11 446	10 103	8 284	7 570	7 558	8 255	8 895	9 164	8 897
Handel, hotels, restaurants en cafés (voor 1995) / Groot- en kleinhandel, repartatie van auto's en huishoudelijke artikelen, hotels en restaurants	18 434	18 368	12 678	15 418	13 489	16 797	15 503	12 924	11 261	10 463	11 714	12 907	12 891	12 195
Vervoer en verkeer (voor 1995) / Vervoer, opslag en communicatie (vanaf 1995)	2 568	2 533	1 972	1 921	2 297	2 293	2 704	2 483	3 332	2 870	3 007	4 074	4 352	4 296
Bank- en verzekeringswezen, dienstverlening aan ondernemingen, verhuur (voor 1995) / Financiële instellingen en	3 097	3 035	1 969	2 529	2 795	3 423	3 722	3 239	2 989	3 356	3 368	3 704	3 957	3 606

onroerende goederen, verhuur en diensten aan bedrijven (vanaf 1995)															
Openbaar bestuur					154	161	161	108	101	117	96	96	127	112	
Onderwijs					309	233	221	188	233	310	270	108	306	254	
Overige dienstverlening (voor 1995) / Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening, gemeenschapsvoorzieningen en persoonlijke diensten, overige diensten (na 1995)	4 609	4 989	3 393	3 510	2 552	3 351	3 382	2 769	2 608	2 882	3 025	3 143	2 955	2 963	
Particuliere huishoudens					193	232	266	244	252	265	274	358	254	232	
Extraterritoriale organisaties en lichamen					18	11	147	189	156	131	96	98	76	88	
Overige	87	175	1 028												
Totaal	50 318	50 345	37 976	39 770	40 215	46 143	43 971	36 579	34 102	34 124	35 694	39 202	40 417	38 144	

* Meerdere bedrijfsbezoeken voor één controle zijn mogelijk.

Bron: 1991 - 1996: ISW, Activiteitsverslag geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.8 p. 121; 1997 - 2004: TSW, Activiteitsverslag

* Zwartwerkcontroles houden verband met de controle van volgende wetgevingen: de inschrijving in en het correct bijhouden van sociale documenten, de deeltijdse arbeid en de tewerkstelling van vreemde werkgevers.

Bron: 1993 - 1996: ISW, Activiteitsverslag geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.9 p. 122; 1997 - 2004: TSW, Activiteitsverslag; 2005: via Didier Verbeke.

Figuur B.1 Toezicht Sociale Wetten: Aantal gecontroleerde inrichtingen inzake zwartwerk*, 1993 - 2004

Tabel B.9 Sociale inspectie: Percentage gecontroleerde werkgevers per NACE-bedrijfssector*, 1990 - 1998

NACE**	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998 ***
Landbouw, jacht, bosbouw, visserij	4,98	4,48	6,83	8,48	7,88	7,37	9,33	9,51	7,95
Energie en waterhuishouding	0,06	3,7	2,83						
Winning en verwerking van niet-energetische delfstoffen en hun derivaten	4,11	4,01	4,46						
Winning van delfstoffen: steenkool, aardolie, gas, erts, steen en zand				14,05	12,24	12,12	16,75	15,56	12,09
Energie- Petroleum- en kernenergie - Productie en distributie van elektriciteit, gas, water - Chemische nijverheid				6,19	5,49	5,75	5,08	6,66	7,7
Chemische nijverheid	5,06	7,33	5,92						
Metaal verwerkende industrieën. Fijnmechaniek	5,33	6,18	5,78						
Vervaardiging van metaalhoudende en niet-metaalhoudende minerale producten, machines, voertuigen, elektrische apparaten, optische instrumenten, uurwerken, medische instrumenten				6,31	4,48	4,59	4,38	4,91	4,85
Andere be- en verwerkende industrieën	4,07	4,19	4,52						
Vervaardiging van voedingsmiddelen, dranken, tabak				5	4,77	5,56	7,65	7,47	7,83
Vervaardiging van textiel- Kleding- Bont- Leer- Lederwaren- Schoeisel-									
Vervaardiging van artikelen van hout, meubelen, van papier en karton- Uitgeverijen, drukkerijen, reproductie van opnamen- Recycling				3,71	3,49	3,92	4,14	5,56	4,08
Bouwnijverheid	11,42	10,67	11,47	13,1	11,6	13,04	12,69	12,61	12,16
Groothandel	3,39	3,58	3,83						
Tussenpersonen in de handel - kleinhandel - reparatie van gebruiksgoederen en voertuigen	4,24	4,21	4,08						
Groot- en kleinhandel - Reparatie van voertuigen en andere persoonlijke artikelen				3,64	3,94	3,78	4,46	4,75	4,44
Maaltijden- dranken- logiesverstrekkende bedrijven (Hotels en restaurants)	9,98	9,52	8,83	10,49	11,88	12,55	14,55	15,39	15,51
Vervoer en verkeer	4,98	7,19	7,57						
Vervoer en ondersteunende activiteiten - Reisbureaus - Post en telecommunicatie				7,33	8,03	7,64	7,6	8,89	8,35
Bank- en verzekeringswezen, dienstverlening ten behoeve van ondernemingen, verhuur	2,25	2,23	2,41	1,9	2,43	1,98	2,03	1,73	1,59
Activiteiten in onroerend goedsector - Zakelijke dienstverlening aan ondernemingen - Verhuur van machines				3,43	3,25	2,49	2,61	2,7	2,86
Openbaar bestuur en extraterritoriale organisaties - Onderwijs - Gezondheidszorg - Verenigingen, recreatie, sport - Diensten aan personen: stomerij, kapsalon,				2,75	2,66	2,55	2,8	2,95	2,75

---

begrafeniswezen									
Overige dienstverlening (openbare administraties, onderwijs, onderzoek, recreatie, ...)	3,43	3,08	3,13						
Particuliere huishoudens met werknemers - Onvoldoende omschreven activiteiten					8,69	13,26	11,42	15,17	10,95
Totaal % gecontroleerde werkgevers	5,21	5,05	5,2	5,58	5,56	5,69	6,17	6,52	6,23

---

* Een werkgever kan verschillende economische activiteiten (NACE) hebben, in dit geval is hij maar één keer, namelijk voor zijn hoofdbedrijvigheid, gerekend..

** De NACE-activiteitennomenclatuur is in 1993 gewijzigd.

*** Niet beschikbaar vanaf 1999.

Bron: 1990 - 1996: SI, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.19, p. 140-141; 1997 - 1998: SI, Jaarverslagen

Tabel B.10 Sociale inspectie: Oorsprong van de door de SI afgehandelde opdrachten*, 1990 - 1998**

	1990		1991		1992		1993		1994		1995***		1996		1997		1998	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Gerechtelijke overheden	1 868	8	1 788	8	1 926	8	2 144	9	2 165	8	2 119	8	2 363	8	2 977	11	2 762	10
Ministerie van Sociale Zaken & Opbare en meewerkende instellingen van sociale zekerheid	1 785	8	1 886	8	2 072	9	2 212	9	2 066	8	1 664	6	1 274	5	1 074	4	1 049	4
Op initiatief van de dienst	2 129	9	2 228	10	2 408	10	3 232	13	3 621	14	2 412	9	2 141	8	2 205	8	2 145	8
Ministerie van Tewerkstelling en arbeid	1 636	7	1 736	7	1 697	7	1 482	6	1 671	6	1 599	6	2 089	7	1 916	7	1 978	7
Ministerie van Financiën	565	2	498	2	632	3	726	3	526	2	678	2	623	2	530	2	488	2
Registratiecommissie voor aannemers	8 484	37	8 816	38	9 009	38	9 448	38	10 718	40	11 744	43	11 164	40	10 751	38	10 392	39
Verzekeringsmaatschappijen	675	3	609	3	477	2	504	2	360	1	269	1	251	1	166	1	48	0
Vakorganisaties	1 638	7	1 805	8	1 814	8	1 685	7	1 927	7	1 119	4	1 173	4	1 076	4	961	4
Particulieren	2 629	12	2 879	12	2 659	11	2 500	10	2 114	8	1 873	7	1 803	6	1 783	6	1 600	6
Andere administraties	397	2	399	2	396	2	447	2	630	2	492	2	457	2	412	1	282	
Andere	1 067	5	689	3	642	3	600	2	574	2	637	2	559	2	492	2	424	2
Protocol									223	1	2 761	10	4 045	14	4 967	18	4 618	17
Totaal	22 873	100	23 333	100	23 732	100	24 980	100	26 595	100	27 367	100	27 942	100	28 349	100	26 756	100

* Eén opdracht kan meerdere controlebezoeken vergen.

** De door de SI afgehandelde opdrachten omvatten naast de opdrachten waarbij een onderzoek bij de werkgever noodzakelijk is, ook andere opdrachten (zoals bijvoorbeeld adviesopdrachten voor de registratiecommissies). Vanaf 1999 worden deze cijfers niet meer op deze manier gerapporteerd.

Bron: 1990 - 1996: SI, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.20, p. 143; 1997-1998: SI, Jaarverslagen

Tabel B.11 Evolutie van het aantal loonregularisaties, het bedrag van bij de RSZ geregulariseerde lonen en daarbij betrokken werknemers ingevolge het optreden van de Sociale Inspectie, 1988-2004

	Aantal regularisaties	Betreffende aantal werknemers	Totaal geregulariseerde lonen (in 1000 EUR)
1988	2 665	24 167	32 063
1989	2 686	28 467	26 386
1990	2 227	29 776	24 669
1991	2 301	15 249	26 062
1992	2 300	17 216	33 381
1993	2 462	32 758	35 543
1994	2 472	24 341	45 984
1995	2 138	24 253	38 753
1996	2 821	116 021	279 418
1997	3 501	28 165	69 611
1998	3 379	38 359	124 910
1999	3 012	31 118	83 574
2000	3 373	41 956	108 888
2001	2 902	70 067	160 479
2002	2 780	33 921	97 813
2003	2 782	51 734	87 473
2004	2 943	26 398	67 390

* In verband met de inhoud dient opgemerkt dat een klacht die gedeeltelijk betrekking heeft op de sociale zekerheid (voornamelijk het volledig of gedeeltelijk ontbreken van aangifte van prestaties) en gedeeltelijk op andere reglementeringen (zoals ziekte- en invaliditeitsverzekering, kinderbijslagen, enz., ...), enkel genoteerd wordt voor de sociale zekerheid, behalve indien deze ook over de reglementeringen jaarlijkse vakantie en arbeidsongevallen handelt. Bijna alle afgehandelde zaken die betrekking hebben op art. 30 bis betreffen adviesaanvragen van de registratiecommissies.

** Vanaf 1999 worden deze cijfers niet meer gerapporteerd.

Bron: 1988 - 1996: SI, Jaarverslagen 1995 - 1996: p. 61 en bijlagen (p. 85) geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.26 p. 154; 1997 - 2003: SI, Jaarverslagen; 2004: SI, Jaarverslag via Didier Verbeke.

Tabel B.12 Toezicht Sociale Wetten: Vaststellingen ten gevolge van de uitgevoerde controles, 1993-2005

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Totaal aantal gecontroleerde inrichtingen	37 976	39 770	40 215	46 143	44 143	36 579	34 101	34 124	35 694	39 202	40 417	38 144	38 094
<i>Aantal onregelmatigheden</i>	32 549	37 080	34 422	42 606	47 121	40 046	33 097	29 944	31 005	34 599	31 940	30 120	31 932
Geen inbreuk	20 143	24 612	26 058	30 041	23 309	18 290	16 454	16 054	18 374	23 770	25 209	23 154	23 113
Andere gevolgen (1):													
- Positief afgesloten	9 740	10 029	13 531	15 832	15 319	12 905	13 521	14 930	15 439	16 020	15 150	15 411	15 561
- Negatief afgesloten	1 838	2 509	1 711	1 525	1 361	1 044	831	685	881	928	1 022	885	891
Totaal aantal verrichte vaststellingen	64 270	74 230	75 722	90 004	87 110	72 285	63 903	61 613	65 699	75 317	73 321	69 570	71 497
Aantal op zwartwerk gecontroleerde inrichtingen	14 114	17 354	17 055	21 665	21 335	16 546	14 028	12 753	12 894	14 611	14 547	14 500	14 397
<i>Aantal onregelmatigheden inzake zwartwerk</i>													
Vreemde werknemers	1 419	1 142	720	679	665	487	373	326	510	563	586	526	554
Sociale documenten (zwartwerk) (2)	4 955	6 315	3 846	4 190	4 573	3 478	2 803	1 868	2 857	3 288	3 342	3 337	5 399
Deeltijdse arbeid	2 377	3 434	3 072	3 911	3 139	2 306	2 275	1 904	2 075	2 339	2 290	2 252	2 105
Totaal onregelmatigheden	8 751	10 891	7 638	8 780	8 377	6 271	5 451	4 098	5 442	6 190	6 218	6 115	8 058

(1) Wanneer het onderwerp van de controle de naleving van één of meerdere reglementeringen betreft wordt aangeduid of er al dan niet onregelmatigheden werden vastgesteld. In bepaalde dossiers heeft de tussenkomst van TSW niet tot doel inbreuken vast te stellen. Het betreft hier hoofdzakelijk volgende dossiers: vragen om inlichtingen, toelatingen, adviezen en verzoeningen. In deze dossier wordt - een positief gevolg genoteerd wanneer de inlichtingen werden verstrekt of de toelating of het advies werd verleend; - een negatief gevolg genoteerd wanneer geen inlichtingen kunnen worden verstrekt of een toelating wordt geweigerd of een klacht als ongegrond wordt bevonden.

(2) Beperkt tot zware in breuken: niet-inschrijving in sociale documenten, niet-aangegeven bezoldigingen (= de inbreuken indicator van zwartwerk)

Bron: 1993 - 1996: ISW, Activiteitsverslag geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.10 p. 123; 1997 - 2004: TSW, Activiteitsverslag; 2005: via Didier Verbeke

Tabel B.13 Toezicht Sociale Wetten: Vergelijking tussen gevolgen gegeven aan alle onregelmatigheden vastgesteld door het TSW en gevolgen gegeven aan onregelmatigheden m.b.t. sociale fraude (1), 1993 - 2005

A. Periode 1993 - 1998

	1993		1994		1995		1996		1997		1998	
	Abso- luut	%	Abso- luut	%	Abso- luut	%	Abso- luut	%	Abso- luut	%	Abso- luut	%
Totaal aantal gecontroleerde inrichtingen	37 976		39 770		40 215		46 143		44 143		36 579	
Op sociale fraude gecontroleerd	14 114		17 354		17 055		21 665		21 335		16 546	
<i>Onregelmatigheden</i>												
Totaal	32 549		37 081		34 422		42 606		47 121		40 046	
Waarvan sociale fraude	8 751		10 891		7 638		8 780		8 377		6 271	
<i>Waarschuwingen</i>												
Totaal	9 119	28	11 223	30	7 699	22	9 470	22	9 073	19	7 608	19
Waarvan sociale fraude	2 538	29	3 614	33	1 707	22	1 915	22	1 633	20	1 213	19
<i>Regularisaties</i>												
Totaal	14 406	44	15 957	43	17 383	51	22 803	54	26 338	56	23 623	59
Geldelijke regularisaties (*1000) (2)	263 414		467 291		541 369		764 914				1 948 166	
Waarvan sociale fraude	2 108	24	2 736	25	2 059	27	2 481	28	2 407	29	1 918	31
<i>PV's</i>												
Totaal	9 024	28	9 900	27	9 340	27	10 323	24	11 710	25	8 815	22
Bedrag van de inbreuken (*1000)	87 287		89 360		157 624		196 569		305 147		260 496	
Sociale fraude	4 105	47	4 541	42	3 872	51	4 384	50	4 337	51	3 140	50

B. Periode 1999 - 2005

	1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005	
	Absoluut	%	Absoluut	%	Absoluut	%	Abso- luut	%	Abso- luut	%	Abso- luut	%	Abso- luut	%
Totaal aantal gecontroleerde inrichtingen	34 104		34 124		35 694		39 202		40 417		38 144		38 094	
Op sociale fraude gecontroleerd	14 028		12 753		12 894		14 611		14 547		14 500		14 397	
<i>Onregelmatigheden</i>														
Totaal	33 097		29 944		31 005		34 599		31 940		30 120		31 932	
Waarvan sociale fraude	5 451		4 098		5 442		6 190		6 218		6 115		8 058	
<i>Waarschuwingen</i>														
Totaal	6 484	20	6 339	21	7 377	24	8 639	25	7 076	22	6 984	23		
Waarvan sociale fraude	1 113	21	890	22	1 463	27	1 646	27	1 533	25	1 622	27	1 834	23
<i>Regularisaties</i>														
Totaal	19 758	60	17 989	60	17 671	57	19 184	55	17 953	56	17 205	57		
<i>Geldelijke regularisaties (*1000) (2) (3)</i>	1 167 779		1 104 926		1 168 566		34 846		23 150		26 678			
Waarvan sociale fraude	1 540	29	1 294	32	1 328	24	1 430	23	1 506	24	1 449	24	2 548	32
<i>PV's</i>														
Totaal	6 855	21	5 616	19	5 957	19	6 776	20	6 911	22	5 931	20		
<i>Bedrag van de inbreuken (*1000) (3)</i>	187 582		110 338		133 698		2 665		3 237		3 813			
Sociale fraude	2 626	50	1 914	47	2 654	49	3 114	50	3 199	51	3 044	50	3 676	46

(1) Sociale fraude = hier zwartwerk: wetgeving buitenlandse werknemers, sociale documenten (zwartwerk) en deeltijdse arbeid

(2) Het ISW kreeg sinds 1995 de onderrichting om te regulariseren bij inbreuken waarbij het om geldelijke voordelen gaat. Het bedrag van deze regularisaties wordt hier weergegeven.

(3) Tot 2001 worden de geldelijke regularisaties en het bedrag van de inbreuken in 1 000 BEF vermeld. Vanaf 2002 gaat het om 1 000 EUR.

Bron: 1993 - 1996: ISW, Activiteitsverslag geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.10 p. 123; 1997 - 2004: TSW, Activiteitsverslag; 2005: via Didier Verbeke

Tabel B.14 Toezicht Sociale Wetten: Geldelijke regularisaties tengevolge van onderzoek door het TSW, 1993 - 2004

	Aantal regularisaties (geldelijke en andere)	Betrokken werknemers (geldelijke regularisaties)	Totaal geregulariseerd bedrag (in EUR)	Aandeel RSZ- regularisaties (in EUR)
1993	14 406	15 844	6 529 862	504 885
1994	15 957	21 419	11 583 841	2 640 810
1995	17 383	35 297	13 420 187	3 030 102
1996	22 803	34 422	18 961 722	6 277 631
1997	26 338	41 181	27 218 213	7 357 901
1998	23 623	48 257	48 293 774	29 230 266
1999	19 758	51 010	28 948 485	9 106 592
2000	17 989	39 229	27 390 400	9 947 645
2001	17 671	33 398	28 967 994	13 829 657
2002	19 184	48 703	34 846 259	5 514 908
2003	17 953	50 335	23 150 622	3 430 234
2004	17 205	37 309	26 678 460	4 900 826

Bron: 1993 - 1997: ISW, Activiteitsverslag geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.14 p. 132; 1997 - 2004: TSW, Activiteitsverslag

Tabel B.15 RSZ: Aantal door de RSZ gecontroleerde werkgevers in vergelijking met bij de RSZ aangegeven werkgevers, 1995 - 2005

	Bij de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid aangegeven werkgevers	Aantal gecontroleerde werkgevers
1995	213 118	22 845
1996	214 482	24 925
1997	215 575	-
1998	216 086	-
1999	218 346	-
2000	216 131	-
2001	214 654	-
2002	214 363	-
2003	-	-
2004	218 244	26 578
2005	219 464	25 995

Bron: 1995 - 1996:RSZ, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.27, p. 158; 1997 - 2002: RSZ, Jaarverslagen; 2004 - 2005: databank directie Statistiek en databank onderzoeken Inspectie via Didier Verbeke.

Tabel B.16 RSZ: Aantal onderzoeksvragen naar hun oorsprong 1993 - 2005

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004 (3)	2005 (3)
Juridische diensten (faillissementen)	5 027	4 302	4 245	4 573	4 411	3 900	3 095	3 356	3 228	3 550		3 608	4 027
Dienst voor informatie	45	51										0	4
Stilzwijgers	17409 (1)	14 977	21 633	26 006	21 318	15 302	15 367	15 629	14 297	11 901		27 395	27 059
Controlediensten	10 488	8 121	7 147	8 414	5 778	5 850	5 084	4 755	4 792	5 225		4 322	4 317
Controlediensten: migrerende werknemers	263											96	91
Dienst voor immatriculatie	3 503	2 791	496	772	601	515	562	815	514	457		362	524
Inningsdienst	9	20	103	104	118	74	29	21	32	22		13	33
Bijstand internationale navordering	2												
Opsporingen door de inspectiedienst	1 399	2 597				12 400	13 119	17 128	15 706	16 726		12 127	11 972
Opsporingen ingevolge de technische controle van de ESS	221	243											
Diverse (opsporingen)	520	1 244	4 720	6 082	8 217								
Auditoraten				491								495	641
Samenwerkingsprotocol					1 345	1 499	1 175	1 136	1 246	811			
Aanvullende onderzoeken ingevolge werfcontroles	445	202		139									
<i>Samenwerkingsprotocol + Werven</i>												1 235	569
Anti-fraude cel									30	46			
Diversen					265	250	242	208	1 126	501		563	836
Totaal	39 331	34 548	38 344	46 581	42 053	39 790	38 673	43 048	40 971	39 239		50 309	50 342

(1) Som van stilzwijgers, stilzwijgers aangesloten bij de sociale secretariaten en laattijdig ingeschreven stilzwijgers.

(2) Som van opsporing, ESS (= erkende sociale secretariaten, auditoraat, ...)

(3) Alle onderzoeken met uitsluiting van de technische controles bij ESS

Bron: 1993 - 1997:RSZ, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.29, p. 161; 1998 - 2002: RSZ, Jaarverslagen; 2004 - 2005: databank onderzoeken Inspectie via Didier Verbeke.

Tabel B.17 RSZ: Overzicht brutobezoldigingen die het voorwerp uitmaken van regularisaties naar oorsprong, in duizend EUR, 1993 - 2005

	Bedrag aan bruto bezoldigingen aan 100% (in duizend EUR)									
	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Oorsprong van de regularisaties										
1. Op initiatief van de inspectiedienst zelf	14 061	13 384	25 350	7 236	14 279	98 662	97 298	93 650	155 163	280 296
2. Op verzoek van andere diensten	916 061	345 583	29 941	124 284	55 025	51 041	54 834	30 920	67 276	52 661
3. Opstellen van schuldvorderingen (faillissementen)	66 582	145 992	147 616	112 008	78 632	27 987	22 137	38 304	25 845	40 607
4. Stilzwijgers	25 012	63 163	46 237	48 959	328 476	113 758	65 444	90 699	116 493	126 923
Totaal bedrag	1 021 715	568 122	249 143	292 487	476 412	291 448	239 713	253 573	364 776	500 486
Totaal lonen van de onder de RSZ ressorterende werknemers	56 913 354	58 609 121	60 084 931	61 674 332	63 471 838	61 432 403	68 956 567	72 849 420	77 138 690	79 714 790
% Geregulariseerd loon <i>ifv.</i> totaal lonen RSZ werknemers	1,80	0,97	0,41	0,47	0,75	0,47	0,35	0,35	0,47	0,63

Bron: 1993 - 1997:RSZ, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.31, p. 164; 1997 - 2002: RSZ, Jaarverslagen; 2004 - 2005: databank directie Statistiek en databank onderzoeken Inspectie via Didier Verbeke.

Tabel B.18 RSZ: Gecontroleerde werven, vastgestelde inbreuken en bedrag administratieve geldboeten ten gevolge van polyvalente controles in de bouwsector, 1993 - 2005

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Aantal gecontroleerde werven (tot 1998) / Aantal werkcontroles (vanaf 1999), met betrekking tot:</i>	1 229	1 389	848	968	685	449	493	392	319	723	-	314	505
Hoofdaannemers	527	563	449	461	567	403	403	-	-	-	-	-	-
Onderaannemers	701	826	399	507	653	542	437	-	-	-	-	-	-
Werknemers	6 218	4 587	3 199	3 478	4 034	2 785	2 831	-	-	-	-	-	-
Vastgestelde inbreuken:													
Werven die niet gemeld werden	104	153	177	194	197	134	163	-	-	-	-	-	-
Onderaannemers die niet werden gemeld	100	108	146	178	182	155	151	-	-	-	-	-	-
<i>Niet-gemelde werken en/of aannemers</i>								207	145	351	-	129	131
Werknemers voor wie aanwezigheidslijst/ dagelijkse lijst niet/onvolledig ingevuld	1 320	598	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Werknemers niet in bezit van individuele fiche of individueel document	-	332	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Schijnzelfstandigen	-	-	29	24	23	27	30	-	-	-	-	-	-
Totaal vastgestelde inbreuken	1 884	1 418	728	735	770	552	577	-	-	-	-	-	-
Werknemers in overtreding:													
Werklozen	-	-	-	109	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Zieken	-	-	-	22	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Buitenlanders	-	-	-	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bedrag administratieve sancties t.g.v. inbreuken (in duizend EUR)	418	1 235	1 852	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bedrag voorgestelde sancties (in duizend EUR)								2 365	944	2 828	-	-	-

Bron: 1993 - 1997:RSZ, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.32, p. 166; 1997 - 2002: RSZ, Jaarverslagen; 2004 - 2005: databank directie Statistiek en databank onderzoeken Inspectie via Didier Verbeke.

Tabel B.19 RSZ: Toezicht activiteiten op de sociale secretariaten, 1993 - 2005

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>1. Technische controle</i>													
Uitgevoerde controle	414	451	419	422	454	453	409	460	537	469		337	325
Controlebezoeken	549	649	606	567	686	695	613	673	852	775		594	
Nageziene dossiers	4 166	4 485	3 684	4 177	4 643	4 350	3 828	4 045	5 557	5 174		3 895	3 193
Dossiers met aanmerkingen	1 007	1 175	906	909	990	1 073	911	1 707	2 175	2 672		2 070	1 157
% fouten (1)	24	26	25	22	21	25	24	62	39	52		53	36
<i>2. Controle van de stilzwijgers</i>													
Uitgevoerde controles	651	769	732	784	826	858	882	916	949	914		1 024	794
Controlebezoeken	708	900	843	876	1 000	1 053	2 129	1 125	1 147	-		-	-
Nageziene dossiers	8 051	9 138	8 078	11 409	11 878	12 388	15 170	15 067	12 249	10 805		8 581	12 301
Dossiers met aanmerkingen	1 122	1 215	978	1 059	1 195	1 576	21 936	3 365	2 230	3 243		579	1 722
% fouten (1)	14	13	12	9	10	13	19	21	18	30		7	14
<i>3. Financiële controle</i>													
Aantal verslagen	51	67	48	81	50	65	54	53	91	84		43	40
Controledagen	123	154	118	145	104	148	129	113	201	176		128	28
Nagekeken dossiers (2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		1 701	1 522
Nageziene lopende rekeningen	521	1 058	699	638	479	830	748	634	850	531		564	472
Nageziene provisies	619	731	762	1 408	555	875	842	2 991	2 503	581		502	577
Nageziene betalingen	584	949	1 406	626	1 158	2 575	2 100	950	1 046	1 846		646	473
Vastgestelde tekortkomingen			109	103	120	110	160	167	262	184		63	105
% fouten (1)	7	-	8	16	10	4	8	18	25	10		10	22
<i>4. Gevolgen</i>													
Aangiften en wijzigende berichten	Ng	1 838	1 647	1 985	2 347	2 964	3 696	3 828	3 018	4 044		1 895	1 699
Mutaties	Ng	516	350	396	462	701	862	1 341	844	674		371	576

(1) Ten opzichte van het aantal nageziene dossiers/betalingen

(2) Beschikbaar vanaf 2004.

Bron: 1993 - 1997: RSZ, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.33, p. 168; 1997 - 2002: RSZ, Jaarverslagen; 2004 - 2005: databank directie Statistiek en databank onderzoeken Inspectie via Didier Verbeke.

Tabel B.20 RVA: Totaal aantal RVA-controlebezoeken, 1990 - 2005

	Aantal controlebezoeken	Gemiddeld aantal werklozen
1990	199 949	556 556
1991	204 508	591 881
1992	229 999	635 894
1993	194 985	670 899
1994	255 607	662 925
1995	238 157	636 315
1996	214 251	631 654
1997	175 033	627 956
1998	161 490	Ng
1999	151 656	Ng
2000	160 623	Ng
2001	152 134	Ng
2002	151 349	Ng
2003	131 662	Ng
2004	119 123	Ng
2005	105 543	Ng

Bron: 1990 - 1997: RVA, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.34, p. 172; 1997 - 2005: RVA, Jaarverslagen

Tabel B.21 RVA: Aard en aantal door de RVA-controleurs uitgevoerde controles, 1994 - 2005

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Categorie 1 (op vraag van een interne of externe dienst) (1)	Ng	21 469 (9,01%)	16 967 (7,9%)	14 024 (8%)	12 764 (7,9%)	10 032 (6,6%)	10 855 (6,7%)	11 985 (7,8%)	13 805 (9,1%)	14 006 (10,6%)	13 703 (11,5%)	13 749 (13,0%)
Categorie 2 (werkelijkheidscontrole) (2)	163 693	146 040 (61,3%)	124 922 (58,3%)	92 420 (52,8%)	86 734 (53,7%)	69 274 (45,7%)	76 587 (47,7%)	56 570 (37,3%)	58 001 (38,3%)	49 905 (37,9%)	40 037 (33,6%)	43 402 (41,1%)
Bij werkgevers	17 567	18 839	16 597	13 672	10 842	11 014	10 646					
Bij werknemers/werklozen	146 126	127 201	108 325	78 748	75 892	58 259	65 941					
Categorie 3 (Fraudesectoren) (3)	Ng	70 648 (29,7%)	72 362 (33,8%)	68 589 (39,2%)	61 992 (38,4%)	72 350 (47,7%)	73 181 (45,5%)	83 579 (54,9%)	79 543 (52,6%)	67 754 (51,5%)	65 383 (54,9%)	48 392 (45,9%)
<i>Totaal aantal onderzoeken</i>	255 607	238 157	214 251	175 033	161 490	151 656	160 623	152 134	151 349	131 665	119 123	105 543
Controle Databanken	Ng	Ng	Ng	Ng	Ng	Ng	Ng	Ng	Ng	Ng	Ng	16 064 (4)

- (1) Ook A-onderzoeken genoemd. Deze onderzoeken hebben tot doel de verdere afhandeling van een dossier door de binnendiensten mogelijk te maken. Bijvoorbeeld: de dienst tijdelijke werkloosheid heeft bijkomende inlichtingen nodig om een uitspraak te doen over het recht op uitkeringen. Ook externe instanties (bijvoorbeeld de arbeidsauditeur) kunnen onderzoeken bevelen of vragen.
- (2) Ook B-onderzoeken genoemd. Dit zijn onderzoeken bij een bepaalde werkgever, werknemer of werkloze om na te gaan of de verklaringen en ingevulde documenten overeenstemmen met de realiteit. Bijvoorbeeld: Heeft een werkgever een bruggepensioneerde of een loopbaanonderbreker vervangen? Is de verklaring van de werkloze dat hij geen hulp verleent in de zelfstandige activiteit van zijn partner correct?
- (3) Ook C-controles genoemd. Dit zijn doelgerichte controle-acties in belangrijke economische sectoren, zoals bijvoorbeeld: horeca, bouw, tuinbouw, distributie, vervoer. Veel van deze acties gebeuren in samenwerking met andere inspectiediensten.
- (4) Andere controles op grond van de raadpleging van databanken.

Bron: 1994 - 1998: RVA, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.35, p. 173; 1999 - 2005: RVA, Jaarverslagen

Tabel B.22 RVA: Aantal onderzoeken en verrichte vaststellingen inzake de gezinstoestand, 1996 - 2005

	Totaal aantal onderzoeken	Aantal onderzoeken i.v.m. de gezinstoestand*	Aantal onderzoeken zonder vastgestelde inbreuken i.v.m. de gezinstoestand
1996	214 251	52 222	45 752
1997	175 033	43 640	38 206
1998	161 490	43 423	38 661
1999	151 656	33 361	30 981
2000	160 623	41 710	39 151
2001	152 134	Ng.	Ng.
2002	151 349	Ng.	Ng.
2003	131 662	31 443	29 877
2004	119 123	9 433	Ng.
2005	105 543	8 710	Ng.

* In 1999 werd de procedure voor de controle van de familiale situatie grondig gewijzigd. Aan de werklozen worden zo bijkomende waarborgen geboden met betrekking tot de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Vroeger gebeurde meestal direct een huisbezoek, terwijl in de nieuwe procedure de werkloze in principe eerst wordt uitgenodigd voor een onderhoud in het werkloosheidsbureau met het oog op een nazicht van zijn verklaring op eer. Zijn er na dit onderhoud nog twijfels, dan vraagt de sociaal controleur de schriftelijke toestemming van de sociaal verzekerde om een huisbezoek uit te voeren (RVA, Jaarverslag 1999, p. 68). Eind 2000 wijzigde de procedure opnieuw. Kenmerkend voor de nieuwe procedure is de hoorzitting. Tijdens een onderhoud in het werkloosheidsbureau dient de werkloze met de nodige schriftelijke bewijsstukken zijn gezinssituatie te bevestigen. In geval van twijfel kan de sociaal controleur de toestemming vragen voor het huisbezoek. De werkloze kan dit echter weigeren en in dat geval moet de directeur van het werkloosheidsbureau beslissen op basis van de in het dossier beschikbare elementen (RVA, Jaarverslag 2001, p. 60).

Bron: 1996 - 1998: RVA, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.36, p. 174; 1999 - 2005: RVA, Jaarverslagen

Tabel B .23 RVA: Aantal controles op validatieboek, 1994 - 2005

	Aantal gecontroleerde werven	Aantal PV's tegen werkgevers
1994	5 034	415 (8%)
1995*	6 957	422 (6,1%)
1996*	6 278	370 (5,9%)
1997*	5 270	320 (6,1%)
1998	4 110	Ng.
1999	Ng.	Ng.
2000	Ng.	Ng.
2001	Ng.	Ng.
2002	Ng.	Ng.
2003	Ng.	Ng.
2004	Ng.	Ng.
2005	Ng.	Ng.

* Globaal aantal PV's, geen onderscheid vermeld tussen werknemers en werkgevers.

Bron: 1994 - 1998: RVA, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.37, p. 175; 1999 - 2005: RVA, Jaarverslagen: geen gegevens beschikbaar

Tabel B.24 RVA: Vastgestelde inbreuken aan de hand van categorie2-onderzoeken per soort onderzoek, 1994 - 1998

Onderzoeksdomeinen	1994			1995			1996			1997			1998		
	Aantal onderzoeken	Inbreuken	%	Aantal onderzoeken	Inbreuken	%	Aantal onderzoeken	Inbreuken	%	Aantal onderzoeken	Inbreuken	%	Aantal onderzoeken	Inbreuken	%
Werkgevers															
Validatieboek	5 688	828	14,6	6 957	765	10,9	6 298	644	10,2	5 270	658	12,5	4 110	549	13,4
Vervanging brugpensioen en loopbaanonderbreking	2 776	141	5,1	4 443	155	3,5	4 135	131	3,2	2 494	100	4,0	1 446	49	3,4
Andere	9 103	3 042	33,4	7 439	2 742	36,9	6 200	1 895	30,6	5 908	1 652	28,0	5 244	1 417	27,0
Werknemers															
Gezinstoestand	49 496	5 524	11,2	54 371	5 851	10,8	52 222	6 470	12,4	43 640	5 434	12,5	43 423	4 762	11,0
Hulp aan zelfstandigen	21 619	2 148	9,9	19 084	1 821	9,5	17 883	1 881	10,5	11 164	1 228	11,0	8 498	868	10,2
Volledige werkloosheid	5 950	2 825	47,5	7 851	2 304	29,3	5 669	2 175	38,4	4 288	2 181	50,9	4 137	1 817	44,0
Deeltijdse werkloosheid	2 724	970	35,6	1 281	412	32,2	983	295	30,0	860	291	33,8	1 263	309	24,5
Tijdelijke werkloosheid	13 413	3 322	24,8	6 570	1 639	24,9	8 302	1 200	14,5	9 908	1 117	11,3	8 186	945	11,5
VDAB	16 301	1 955	12,0	22 009	1 744	7,9	12 046	754	6,3	2 018	241	11,9	1 797	188	10,5
samenwerkingsprotocol															
Andere	36 623	4 821	13,2	16 035	3 645	22,7	11 341	2 182	19,2	6 870	1 543	22,6	8 630	1 141	13,2
Som	163 693	25 576	15,6	146 040	21 078	14,4	125 079	17 627	14,1	92 420	14 445	15,6	86 734	12 045	13,9

Bron: 1994 - 1998: RVA, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.38, p. 176; 1999 - 2005: RVA, Jaarverslagen: geen gegevens beschikbaar

Tabel B.25 RVA: Aantal gecontroleerde werkgevers en werknemers en de PV's die werden opgemaakt, 1992 - 2005

	Gecontroleerde werkgevers	PV	% i.v.t. gecontroleerde werkgevers	Gecontroleerde werknemers	PV	% i.v.t. gecontroleerde werknemers
<i>Bouw</i>						
1992	4 591 (1)	469	10,2			
1993	5 022 (2)	321	6,4	16 100	1 409	8,8
1994	4 597 (2)	279	6,1	23 141	1 831	7,9
1995	4 156	288	6,9	22 391	1 798	8,3
1996	4 061	429	10,6	24 435	2 025	8,0
1997	4 081	423	10,4	24 251	2 084	8,6
1998	3 728	418	11,2	21 569	1 855	8,6
1999	3 487	370	10,6	25 070	1 473	5,9
2000	2 926	475	16,2	25 093	1 441	5,7
2001	3 907	505	12,9	28 170	1 567	5,6
2002	3 643	419	11,5	27 800	1 212	4,4
2003	3 280	436	13,3	22 532	1 130	5,0
2004	3 173	366	11,5	19 829	1 142	5,8
2005	2 329	309	13,3	14 151	788	5,6
<i>Horeca</i>						
1992						
1993	769	120	15,6	1 883	246	13,1
1994	2 424	400	16,5	7 626	660	8,7
1995	2 116	569	26,9	7 305	582	8,0
1996	2 096	502	24,0	7 833	725	9,3
1997	2 235	631	28,2	7 904	761	9,6
1998	2 303	551	23,9	10 060	802	8,0
1999	2 380	693	29,1	9 401	835	8,9
2000	2 392	710	29,7	10 057	843	8,4
2001	3 878	850	21,9	11 922	710	6,0
2002	3 051	958	31,4	11 533	797	6,9
2003	3 002	776	25,8	9 825	644	6,6
2004	3 466	740	21,4	10 067	653	6,5
2005	2 812	541	19,2	8 531	582	6,8
<i>Kleinhandel / Markten</i>						
1992						
1993	499	45	9,0	1 702	111	6,5
1994	949	111	12,7	2 763	179	6,5
1995	1 708	144	8,4	4 881	213	4,4
1996	741	139	18,8	3 009	117	3,9
1997	886	170	19,2	2 558	176	6,9
1998	1 051	110	10,5	3 209	166	5,2
1999	1 691	136	8,0	5 415	191	3,5
2000	1 635	226	13,8	6 138	219	3,6
2001	1 790	170	9,5	7 091	219	3,1
2002	1 890	222	11,7	6 759	229	3,4
2003	1 732	170	9,8	4 835	194	4,0
2004	1 856	172	9,3	5 160	198	3,8
2005	1 429	160	11,2	3 779	240	6,4

<i>Tuinbouw</i>						
1992						
1993	357	49	13,7	2 373	70	2,9
1994	661	59	8,9	4 396	177	4,0
1995	606	133	21,9	3 713	148	4,0
1996	569	109	19,2	3 834	196	5,1
1997	445	56	12,6	2 624	126	4,8
1998	399	43	10,8	2 296	102	4,4
1999	393	66	16,8	2 515	106	4,2
2000	271	50	18,5	1 866	68	3,6
2001	1 042	78	7,5	3 124	98	3,1
2002	824	76	9,2	3 230	85	2,6
2003	545	55	10,1	3 004	93	3,1
2004	537	64	11,9	3 355	113	3,4
2005	394	32	8,1	3 106	122	3,9
<i>Andere (3)</i>						
1992						
1993	654	35	5,4	6 479	325	5,0
1994	2 205	286	13,0	20 328	1 379	6,8
1995	2 496	324	13,0	21 276	1 221	5,7
1996	2 656	322	12,1	23 158	1 706	7,4
1997	2 541	304	12,0	21 064	1 223	5,8
1998	2 049	221	10,8	15 328	907	5,9
1999	2 218	265	11,9	19 780	898	4,5
2000	1 924	247	12,8	20 879	738	3,5
2001	3 641	390	10,7	20 014	975	4,9
2002	3 668	376	10,3	17 145	688	4,0
2003	3 382	298	8,8	15 617	628	4,0
2004	3 132	280	8,9	14 808	587	4,0
2005	1 843	193	10,5	10 018	455	4,5
<i>Totaal fraudegevoelige sectoren</i>						
1992	4 591	469	10,2			
1993	7 301	570	7,8	28 537	2 161	7,6
1994	10 836	1 135	10,5	58 254	4 226	7,3
1995	11 082	1 458	13,2	59 566	3 962	6,7
1996	10 123	1 501	14,8	62 269	4 769	7,7
1997	10 188	1 584	15,5	58 401	4 370	7,5
1998	9 530	1 343	14,1	52 462	3 832	7,3
1999	10 169	1 530	15,0	62 181	3 503	5,6
2000	9 148	1 708	18,7	64 033	2 310	3,6
2001	13 258	1 993	15,0	70 321	3 569	5,1
2002	13 076	2 051	15,7	66 467	3 011	4,5
2003	11 941	1 735	14,5	55 813	2 689	4,8
2004	12 164	1 622	13,3	53 219	2 693	5,1
2005	8 807	1 235	14,0	39 585	2 187	5,5

(1) Gecontroleerde 'personen' in plaats van werkgever.

(2) Gecontroleerde 'werven' in plaats van werkgever.

(3) Andere = som van specifieke acties in andere risicosectoren.

Bron: 1992 - 1998: RVA, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.39, p. 178; 1999 - 2005: RVA, Jaarverslagen

Tabel B.26 RVA: Beslissingen genomen door de dienst Betwiste Zaken van de werkloosheidsbureaus, 1993 - 2005

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*	2001	2002	2003	2004	2005
Reden sanctie, schorsing, uitsluiting													
Werkloos wegens omstandigheden afhankelijk van zijn wil	23 618	21 723	19 319	16 560	16 413	14 950	13 422	15 053	17 723	19 496	20 148	19 820	23 281
Administratieve sancties (zwartwerk en onjuiste aangiftes)	10 802	14 665	14 370	15 221	15 691	14 680	10 662	9 102	10 475	11 948	12 079	13 319	14 594
Langdurige werkloosheid	35 886	21 230	22 274	32 044	18 903	14 945	11 482	10 136	8 927	8 116	8 359	7 539	3 961
Totaal	70 306	57 618	55 963	63 825	51 007	44 575	35 566	34 291	37 125	39 560	40 586	40 679	41 836

* Op 1 augustus 2000 is een nieuwe regeling van uitsluitingen en administratieve sancties van kracht geworden. De nieuwe regeling maakt het mogelijk om aan de uitsluitingen en de administratieve sancties een volledig of gedeeltelijk uitstel te koppelen of om aan de werkloze een eenvoudige verwittiging te geven.

Bron: 1993 - 1998: RVA, Jaarverslagen geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.40, p. 180; 1999 - 2005: RVA, Jaarverslagen

Tabel B.27 RVA: Overzicht van de gevolgen van de processen-verbaal opgemaakt door de RVA van 1996 tot en met 1998, op november 1998

	Totaal aantal door de RVA opgemaakte processen-verbaal	Aantal administratieve geldboetes	Zonder gevolg
Franstalig	2 812	150 (5%)	451 (16%)
Nederlandstalig	5 541	563 (10%)	1148 (21%)
Som van Franstalig en Nederlandstalig	8 353	713 (9%)	1599 (19%)

Bron: RVA, Directe interne audit en begeleiding geciteerd in Pacolet en Marchal, Sociale fraude in België, tabel 4.41, p. 181

Tabel B.28 RVA: Activiteiten van de controlediensten, procentuele verdeling tijdsinvestering, 2002-2005

	2002	2003	2004	2005
Fraudebestrijding (geplande en gerealiseerde acties in de arrondissementale cel, ...)	39,0	40,0	39,6	29,6
Gerichte controles van de arbeidssituatie (deeltijdse arbeid, ...)	24,0	26,1	32,2	48,5
Controle van verklaringen en van het naleven van toekenningsvoorwaarden	16,0	15,9	15,2	11,6
Spontane onderzoeken op initiatief van de sociaal controleur	9,0	8,1	7,6	5,2
Nazicht van de gezinstoestand van werklozen	12,0	9,9	5,4	5,1
Totaal	100	100	100	100

Bron: RVA, Jaarverslagen

Tabel B.29 Gemiddeld aantal uur per week door de controlediensten van de RVA besteed aan controles buiten normale diensturen*

	Gemiddeld aantal uur per week
2001	3,1
2002	3,3
2003	3,5
2004	3,9
2005	4,3

* voor 7.30 uur en na 18 uur, zaterdag, zondag en feestdag

Bron: RVA, Jaarverslagen 2001 - 2005

Annex 4/ Bibliografie générale

Bruno Soumagne, CREPP, University of Liège

- Adam M.C. and Ginsburgh V., (1985), "The Effects of Irregular Markets on Macroeconomic Policy: Some Estimates for Belgium", *European Economic Review*, 29:1, 15-33.
- Ahn N. and De la Rica S., (1997), « The Underground economy in Spain: an alternative to unemployment? », *Applied Economics*, 23, 733-43.
- Ahumada H., Alvaredo F., Canavese A. and Canavese P., (2004), *The demand for currency approach and the size of the shadow economy: A critical assessment*, Discussion Paper, Delta Ecole Normale Supérieure, Paris.
- Aigner D., Schneider F. and Ghosh D., (1988), "Me and my shadow: estimating the size of the US hidden economy from time series data", in Barnett W.A., Berndt E.R. and White H. (eds), *Dynamic econometric modelling*, Cambridge (Mass.), Cambridge University Press, 224-243.
- Alañón A., Gómez-Antonio M., (2003), *Estimación Del Tamaño De La Economía Sumergida En España: Un Modelo Estructural De Variables Latentes*. MIMEO
- Alden J., (1982), "A comparative analysis of moonlighting in Great Britain and the USA", *Industrial Relations Journal*, 13, 21-31.
- Alessandrini S. and Dallago B. (eds), (1987), *The Unofficial Economy: Consequences and Perspectives in Different Economic Systems*, Gower, Aldershot.
- Alexeev M. and Pyle W., (2003), "A note on measuring the unofficial economy in the former Soviet Republics", *Economics of Transition*, 11/1, 1-23.
- Allingham M.G. and Sandmo A., (1972), "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis", *Journal of Public Economics*, 1 (3-4), 323-38.
- Alm J., (1996), "Explaining Tax Compliance", in Pozo S. (ed.), *Exploring the Underground Economy*, Michigan, W.E. Upjohn, Institute for Employment Research, 103-127.
- Alm J., Martinez-Vazquez J. and Schneider F., (2004), *Sizing the problem of the hard-to-tax*, Working Paper, Georgia State University: USA.
- Andreoni J., Erard B. and Feinstein J., (1998), "Tax compliance", *Journal of Economic Literature*, 36, 818-860.
- Asea P.K., (1996), "The informal sector: baby or bath water?", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 45, 163-171.
- Atkins F.J., (1999), "Macroeconomic time series and the monetary approach to estimating the underground economy", *Applied Economic Letters*, 6, 609-11.
- Australian Bureau of Statistics, (2004), *The Underground Economy and Australia's GDP*, National Accounts Branch Discussion Paper, Australian Bureau of Statistics, Canberra.
- Bagachwa M.S.D. and Naho A., (1995), "Estimating the Second Economy in Tanzania", *World Development*, 23: 8, 1387-1399.

- Bajada C., (1999), "Estimates of the Underground Economy in Australia", *Economic Record*, 75, 369-84.
- Bajada C., (2001), *The Cash Economy and Tax Reform*, Research Studies Series No. 36, Australian Tax Research Foundation, Sydney.
- Bajada C., (2002a), *Australia's Cash Economy: A Troubling Issue for Policymakers*, Ashgate, Aldershot.
- Bajada C., (2003), "Business Cycle Properties of the Legitimate and Underground Economy in Australia", *Economic Record*, 79, 397-411.
- Bajada C. and Schneider F., (2003), *The size and development of the shadow economies in the Asia-Pacific*, Discussion Paper, Department of Economics, University of Linz, Austria, published in the *Asian Pacific Economic Journal*, 2005.
- Bajada C. and Schneider F., (2005), *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy: An International Perspective*, Aldershot (GB), Ashgate Publishing Company.
- Barthe M-A., (1988), *L'économie cachée*, Paris, Syros.
- Barthelemy P., (1988), "The Macroeconomic Estimates of the Hidden Economy: A Critical Analysis", *Review of Income and Wealth*, June.
- Barthelemy P., (1989), The Underground Economy in France, in Feige E.L., (1989) (ed.), *The Underground Economies. Tax evasion and Information Distortion*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Barthelemy P., (1990), "Le travail au noir en Belgique et au Luxembourg", in Commission of The European Communities (ed.), *Underground Economy and Irregular Forms of Employment*, Brussels.
- Barthelemy P., (1991), "Le travail au noir en France: un essai de typologies", in Montagné-Villette S. (ed.), *Espaces et travail clandestins*, Masson, Paris.
- Barthelemy P., (1997), "Economie souterraine et structures industrielles dans les pays de la communauté européennes", *Revue Région et Développement*, n°5.
- Barthelemy P., F. Miguelez, E. Mingione, R. Pahl, and A. Wenig, (1990), *Underground Economy and Irregular Forms of Employment*, study commissioned by the European Commission DG V, Brussels.
- Bartlett B., (1998), *Corruption, the Underground Economy, and Taxation*, Washington D.C., National Center for Policy Analysis, unpublished manuscript.
- Bawly D., (1982), *The Subterranean Economy*, McGraw-Hill, New York.
- Belev B., (2003), *The informal economy in the EU Accession Countries: Size, scope, trends and challenges to the process of EU enlargement*, Center for Study of Democracy, Sofia.
- Bendelac J. and Clair P.-M., (1993), *Macroeconomic Measures of the Hidden Economy*, International Institute of Public Finance, 49th Congress, Berlin, 1993.
- Benton L., (1990), *Invisible Factories: The Informal Economy and Industrial Development in Spain*, State University of New-York Press, New-York.
- Berger A. and Narvaez Bueno A., (1990), "The Underground Economy considered from a Dynamic and Spatial Perspective", *Economia e Lavoro*, Anno XXIV, n° 3.

- Berger S., (1986), "The Unrecorded Economy: Concepts, Approach and Preliminary Estimates For Canada, 1981", *Canadian Statistical Review*, Statistics Canada Catalogue 11-003E.
- Bhattacharyya D.K., (1993), *How Does the "Hidden Economy" Affect Consumers' Expenditure? An Econometric Study of the UK (1960-1984)*, International Institute of Public Finance (IIPF), Berlin.
- Bhattacharyya D.K., (1999), "On the Economic Rationale of Estimating the Hidden Economy" *The Economic Journal*, 109:456, 348-359.
- Bhattacharyya D.K., Karavitis N.E. and Tsouhrou A., (1986), *A Robust Method of Calculating the Size of the Hidden Economy: Quarterly Estimates for the UK and the USA*, Mimeo, University of Leicester.
- Bicanic I. and Ott K., (1997), *The Unofficial Economy in Croatia: Causes, Size and Consequences*, Institute of Public Finance.
- Blades D. (1982), "The Hidden Economy and the National Accounts", *OECD (Occasional Studies)*, Paris, 28-44.
- Boeschoten W.C. and Fase M.M.G., (1984), *The Volume of Payments and the Informal Economy in the Netherlands 1965-1982*, M. Nijhoff, Dordrecht.
- Bordignon M. and Zanardi A., (1997), "Tax evasion in Italy", *Giornale degli Economisti e Annali di Economia*, 56, 169-210.
- Boyle G.E., (1982), Glimpse at the Non-accounted Economy: The Case of Ireland, Paper presented at the International Conference on the Unobserved Economy, NIAS WASSENAAR.
- Boyle G.E., (1984), "In Search of Ireland's Black Economy", *Irish Banking Review*, March.
- Bratanova L., (2002), Inventory of national practices in estimating hidden and informal economic accounts, UNECE.
- Breusch T., (2005a), "The Canadian Underground Economy: An Examination of Giles and Tedds", *Canadian Tax Journal*, 53:2, 367-391.
- Breusch T., (2005b), *Estimating the Underground Economy, Using MIMIC Models*, Working Paper, National University of Australia, Canberra, Australia.
- Broesterhuizen G.A.A.M., (1989), "The Unobserved Economy and the National Accounts in the Netherlands: A Sensitivity Analysis" in Feige E.L., ed. *The underground economies: Tax evasion and information distortion*, Cambridge University Press, 159-174.
- Cagan P., (1958), The Demand for Currency Relative to the Total Money Supply, *Journal of Political Economy*, 66, 303-328.
- Caridi P. and Passerini P. (2001), "The Underground Economy, the Demand for Currency Approach and the Analysis of Discrepancies: Some Recent European Experience", *Review of Income and Wealth*, 47:2, 239-250.
- Carson C., (1984), «The Underground Economy: An Introduction», *Survey of Current Business* 64:5 and 64:7, 21-37 and 106-118.

- Carter M., (1984), "Issues in the hidden economy: a survey", *Economic Record*, 60, pp. 209-21.
- Carter M., (1987), *The Size of the Underground Economy: Problems and Evidence*, Paper Prepared for Conference on Taxation and the Underground Economy, Australian Tax Research Foundation, Sydney.
- Cassar A., (2001), "An index of the underground economy in Malta", *Bank of Valletta Review*, No. 23, Spring, 44-62.
- Cassel D., and Cichy E.U., (1986), "Explaining the Growing Shadow Economy in East and West: A comparative Systems approach", *Comparative Economic Studies*, 28:1, 200-41.
- Cebula R.J., (1997), "An Empirical Analysis of the Impact of Government Tax and Auditing Policies on the Size of the Underground Economy: The Case of the United States, 1993-94", *American Journal of Economics and Sociology*, 56:2, 173-185.
- CENSIS, (1976), *L'occupazione occulta - caratteristiche della partecipazione al lavoro in Italia*. Fondazione Censis, Rome.
- Chatterjee S., Chaudhury K. and Schneider F., (2006), "The size and development of the Indian shadow economy and a comparison with other 18 Asian countries: An empirical investigation", forthcoming in *the Journal of Development Economics*, April 2006.
- Chickering L.A. and Salahdine M. (eds.), (1991), *The Silent Revolution: The Informal Sector in Five Asian and Near Eastern Countries*, San Francisco, An International Center for Economic Growth Publication (ICS Press).
- Clotefelter C. T., (1983), "Tax evasion and tax rates: An analysis of individual return", *Review of Economic Statistics*, 65/3, 363-373.
- Contini B., (1981), "Labor Market Segmentation and the Development of the Parallel Economy - the Italian Experience," *Oxford Economic Papers*, 33:4, 401-412.
- Contini B., (1982), "The Second Economy of Italy," in Tanzi V. (ed.): *The Underground Economy in the United States and Abroad*, Lexington, D.C. Heath, 131-159.
- Contini B., (1989), "The Irregular Economy of Italy : A Survey of Contributions", in Feige E.L., (1989) (ed.), *The Underground Economies. Tax evasion and Information Distortion*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Cowell F. A., (1990), *Cheating the government: The economics of Evasion*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Dallago B., (1990), *The Irregular Economy: The "Underground Economy" and the "Black Labor Market"*, Dartmouth (U.K.), Publishing Company.
- De Grazia R., (1983), *Le Travail Clandestin : Situation dans les pays industrialisés à économie de marché*, B.I.T., Genève.

- Dell'Anno R., Gómez M., and Pardo A.A., (2004), *Shadow Economy in Three Very Different Mediterranean Countries: France, Spain and Greece: A MIMIC Approach*, Università degli Studi di Salerno, Dipartimento di Scienze Economiche e Statistiche, April 2004.
- Del'Anno R. and Schneider F., (2004), *The shadow economy of Italy and other OECD countries: What do we know?*, University of Linz, Department of Economics, Discussion Paper, published in *Journal of Public Finance and Public Choice*, 2005.
- Del'Anno R. and Schneider F., (2005), *Estimating the Underground Economy by Using MIMIC Models: A Response to T. Breusch's Critic*, Discussion Paper, Department of Economics, University of Linz, Linz.
- Del Boca D., (1981), "Parallel Economy and Allocation of Time," *Micros- Quarterly Journal of Microeconomics*, 4:2, 13-18.
- Del Boca D. and Forte F., (1982), "Recent Empirical Surveys and Theoretical Interpretations of the Parallel Economy in Italy," in Tanzi V. (ed.): *The Underground Economy in the United States and Abroad*, Lexington, D.C. Heath, 160-178.
- Deneve C. (ed.), (1995), "Sociale fraude in België. Situering, Vormen en omvang", in Despontin, M. and Jegers, M. (ed.), *De sociale zekerheid verzekerd? Referaten van het 22ste Vlaams Wetenschappelijk Economisch Congres*, VUB Press, Bruxelles, 153-163.
- Denison E., (1982), "Is US growth understated because of the underground economy? Employment ratios suggest not", *Review of Income and Wealth*, 28(1), 1-16.
- Dermenakis P., (1988), "The Underground Economy: Size and Forms of its Presence in Greece", *Economic Bulletin of The Commercial Bank of Greece*.
- Dilnot A. and Morris C.N., (1981), "What do we know about the black economy?", *Fiscal Studies*, 2, 58-73.
- Dixon H., (1999), "Controversy: on the use of the "hidden economy" estimates", *The Economic Journal*, 109(456), 335-7.
- Drummond D., (1994), *Five Questions About the Underground Economy*, communication présentée au colloque de l'Institut Fraser sur l'effet de l'économie souterraine, Vancouver (C.-B.), 22 avril.
- Durbin, J. (1954), "Errors in variables", *Review of the International Statistical Institute*, 22: 23-32.
- Eilat Y. and Zinnes C., (2000), *The evolution of the shadow economy in transition countries: consequences for economic growth and donor assistance*, CAER II Discussion paper No. 83, Harvard Institute for International Development.
- Éthier M., (1985), "L'économie souterraine : recension des écrits économiques et nouvelles estimations pour le Canada", in Vaillancourt F. (ed.), *La répartition du revenu et la sécurité économique au Canada* Toronto, University of Toronto Press, 77-109.

- Feige E. L., (1981), "The UK's Unobserved Economy: A Preliminary Assessment", *Journal of Economic Affairs*, Vol. 1, No. 4.
- Feige E. L., (1986), "A re-examination of the "Underground Economy" in the United States", *IMF Staff Papers*, 33/ 4, 768-781.
- Feige E.L., (1989) (ed.), *The Underground Economies. Tax evasion and Information Distortion*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Feige E.L., (1994), "The underground economy and the currency enigma", *Supplement to Public Finance/Finances Publiques*, 49, 119-136.
- Feige, E. L., (1996), "Overseas Holdings of U.S. Currency and the Underground Economy," in S. Pozo (ed.), *Exploring the Underground Economy*. Michigan: W.E. Upjohn, Institute for Employment Research, 5-62.
- Feige E.L., (1997), "Revised Estimates of the Underground Economy: Implications of U.S.Currency Held Abroad" in Lippert O. and Walker M. (eds.): *The Underground Economy: Global Evidences of its Size and Impact*, Vancouver, The Fraser Institute, 151-208.
- Feinstein J.S., (1991), "An Econometric Analysis of Income Tax Evasion and its Detection", *Rand Journal of Economics*, 22, 14-35.
- Feinstein J.S., (1999), "Approaches for estimating non-compliance: examples from federal taxation in the united states", *The Economic Journal*, 109, June 1999.
- Fichtenbaum R., (1989), "The Productivity Slowdown and the Underground Economy," *Quarterly Journal of Business and Economics*, Vol. 28, No. 3, 78-90.
- Fleming M.H., Roman J. and Farrel G., (2000), "The shadow economy", *Journal of International Affairs*, Spring 2000, No. 53/2, 64-89.
- Frank M., (1987), "La fraude et la sous-estimation fiscale et leur impact sur la distribution des revenus", in Ginsburgh V., Pestieau P., *L'économie informelle*, Labor, Bruxelles, 23-36.
- Franz A., (1985), "Estimates of the Hidden Economy in Austria on the Basis of Official Statistics", *Review of Income and Wealth*, Vol. 31, n° 4.
- Frey B.S. and Weck H., (1983a), "Bureaucracy and the Shadow Economy: A Macro-Approach", in Hanusch H. (ed.), *Anatomy of Government Deficiencies*, Berlin, Springer, 89-109.
- Frey B. S. and Weck H., (1983b), "Estimating the Shadow Economy: A 'Naive' Approach." *Oxford Economic Papers*, 35, 23-44.
- Frey B. S. and Weck-Hannemann (1984), "The Hidden Economy as an 'Unobserved' Variable." *European Economic Review*, 26/1, 33-53.
- Frey B. S. and Pommerehne W., (1984), "The Hidden Economy: State and Prospect for Measurement," *Review of Income and Wealth*, 30:1, 1-23.
- Frey B.S., Weck H. and Pommerehne W., (1982), "Has the shadow economy grown in Germany? An exploratory study", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 118/4, 499-524.
- Frey L., (1978), "Il lavoro nero nel 1977 in Italia ", *Tendenze della occupazione*, No. 6.
- Friedman E., Johnson S., Kaufmann D. and Zoido-Labton, P., (2000), "Dodging the grabbing hand: The determinants of unofficial activity in 69 countries", *Journal of Public Economics*, 76/4, 459-493.

- Gaertner W. and Wenig A. (eds), (1985), *The Economics of the Shadow Economy*, Berlin, Springer.
- Garcia G., (1978), "The currency ratio and the subterranean economy," *Financial Analysts Journal*, 69:1, 64-66.
- Geeroms H., (1983), "De ondergrondse economie in België", *Tijdschrift voor Economie en Management*, 28(1), 77-91.
- Geeroms H. et Mont J., (1987), "Evaluation de l'importance de l'économie souterraine en Belgique, application de la méthode monétaire", in Ginsburgh V., Pestieau P., *L'économie informelle*, Labor, Bruxelles, 131-150.
- Gervais G., (1994a), *How Large is Canada's Underground Economy?*, Communication présentée à *Tough Choices?: Challenges Facing Ottawa and the Provinces*, deuxième conférence annuelle sur la politique économique tenue à l'Université Laurentienne les 25 et 26 février.
- Gervais G., (1994b), Statistics Canada, *The Size of the Underground Economy in Canada*, Cat. 13-602E, Occasional.
- Gerxhani K., (2003), "The informal sector in developed and less-developed countries: A literature survey", *Public Choice*, 114/3-4, 295-318.
- Giles D.E.A., (1997a), "Causality between the measured and underground economies in New Zealand", *Applied Economic Letters*, 4, 63-67.
- Giles D.E.A., (1997b), "Testing the asymmetry in the measured and underground business cycles in New Zealand", *Economic Record*, 71/1, 225-232.
- Giles D.E.A., (1999b), "Modelling the hidden economy in the tax-gap in New Zealand", *Empirical Economics*, 24/4, 621-640.
- Giles D.E.A., (1999c), "The rise and fall of the New Zealand underground economy: are the reasons symmetric?", *Applied Economic Letters* 6, 185-189.
- Giles D.E.A. and Caragata P.J., (1998), *The learning Path of the Hidden Economy*, Department of Economics, University of Victoria.
- Giles D.E.A., Tedds L.M. and Werkneh G., (2002), "The Canadian underground and measured economies", *Applied Economics*, 34/4, 2347-2352.
- Gupta P. and Mehta R., (1981), "An estimate of underreported national income", *Journal of Income and Wealth*, 5, 109-113.
- Halpern L. and Wyplosz C. (eds.), (1998), *Hungary : Towards a Market Economy*, Cambridge.
- Hansson I., (1982), "The Underground Economy in a High Tax Country: the Case of Sweden, in Tanzi V. (ed.), (1982), *The underground economy in the United States and abroad*, Lexington (Mass.), Lexington.
- Hansson I., (1989), "The Underground Economy in Sweden" in Edger L. Feige (ed.), *The underground economies: Tax evasion and information distortion*, Cambridge University Press, 219-236.
- Hartzenburg G.M. and Leimann a., (1992), "The Informal Economy and its Growth Potential", in Adebian E. and Standish B. (eds.), *Economic Growth in South Africa*, Oxford, Oxford University Press, 187-214.

- Hausman, J. (1978), "Specification tests in econometrics", *Econometrica*, 46(3): 1251-1271.
- Heertje A., Allen M. and Cohen H., (1982), *The Black Economy*, Pan Books, London.
- Hill R., (2002), "The underground economy in Canada: boom or bust?", *Canadian Tax Journal*, 50(5), pp. 1641-54.
- Hill R. and Kabir M., (1996), "Tax Rates, the Tax Mix, and the Growth of the Underground Economy in Canada: What Can We Infer?", *Revue fiscale canadienne*, 44:6, 1552-1583.
- Hill R. and Kabir M., (2000), "Currency Demand and the Growth of the Underground Economy in Canada, 1991- 1995", *Applied Economics*, 32, 183-92.
- Hofreither M. and Schneider F., (1987), "Die Erfassung der Schattenwirtschaft durch den Bargeldumsatz - plausible Ergebnisse mittels unzulässiger Methode?", *Wirtschaftspolitische Blätter*, 34, 99-118
- Houston J.F., (1987), *Estimating the Size and Implications of the Underground Economy*, Working paper, 87-9, Federal Reserve Bank of Philadelphia, Philadelphia (N. J.).
- IRS, (1979), *Estimates of income unreported on individual tax reforms*, Washington D.C., Internal revenue service, U.S. Department of the Treasury.
- IRS, (1983), *Income tax compliance research: Estimates for 1973-81*, Washington D.C., Internal revenue service, U.S. Department of the Treasury.
- IRS, (1988), *Income Tax Compliance Research: Gross Tax Gap Estimates and Projections for 1973-1992*, publication 7285 (mars), Washington, DC.
- IRS, (1990), *Income Tax Compliance Research: Net Tax Gap and Remittance Gap Estimates* (supplément à la publication 7285), publication 1415 (avril), Washington, DC.
- Italiano J., (1985), "The size and importance of the Canadian underground economy", Ministère des finances, Ottawa.
- Johnson S., Kaufmann D. and Shleifer A., (1997), *The unofficial economy in transition*, Brookings Papers on Economic Activity, Fall, Washington D.C.
- Johnson S., Kaufmann D. and Zoido-Lobaton P., (1998a), "Regulatory Discretion and the Unofficial Economy", *The American Economic Review*, 88:2, pp. 387-392.
- Johnson S., Kaufmann D. and Zoido-Lobaton P., (1998b), *Corruption, Public Finances and the Unofficial Economy*, Washington, The World Bank, discussion paper.
- Jung Y.H., Snow A. and Trandel G.A., (1994), "Tax Evasion and the Size of the Underground Economy", *Journal of Public Economics*, 54, 391-402.
- Kasnakoğlu Z., (1993), "Monetary Approach to the Measurement of Unrecorded Economy in Turkey", *METU Studies in Development*, 20 (1-2), pp. 87-111.
- Kaufmann, D., and Kaliberda, A. (1996). "Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post-Socialist Economies: A Framework of Analysis and Evidence." World Bank Policy Research Working Paper 1691.

- Kazemier B., van Eck R. (1992), "Survey investigations of the hidden Economy, Some methodological results", *Journal of Economic Psychology*, 13, 569-587.
- Kazemier B., (2005a), *The Underground Economy: A Survey of Methods and Estimates*, Discussion Paper, Statistics Netherlands, Voorburg, Netherlands
- Kazemier B., (2005b), *Monitoring the Underground Labour Market: What Surveys can do*, Discussion Paper, Statistics Netherlands, Voorburg, Netherlands
- Kesteloot C. and Meert H., (1999), "Informal spaces: the geography of informal economic activities in Brussels", *International Journal of Urban and Regional Research*, 23, 232-51.
- Kirchgaessner G., (1983), "Size and development of the West German shadow economy, 1955-1980", *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 139/2, 197-214.
- Kirchgaessner G., (1984), "Verfahren zur Erfassung des in der Schattenwirtschaft erarbeiteten Sozialprodukts", *Allgemeines Statistisches Archiv*, 68/4, 378-405.
- Kirchler E., Maciejovsky B. and Schneider F., (2002), "Everyday representations of tax avoidance, tax evasion and tax flight: Do legal differences matter?", *Economic Psychology*, 8/3, 1-19.
- Klatzmann R., (1989), *Le travail noir*, P.U.F.
- Klovland J.T., (1984), "Tax Evasion and the Demand for Currency in Norway and Sweden. Is There a Hidden Relationship?", *Scandinavian Journal of Economics*, 86, 423-39.
- Lackó M., (1996), *Hidden Economy in East-European Countries in International Comparison*, Laxenburg, International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA), working paper.
- Lackó M., (1997a), *The Hidden Economies of Visegrád Countries in International Comparison: A Household Electricity Approach*, Hungary, Institute of Economics, working paper.
- Lackó M., (1997b), *Do Power Consumption Data Tell the Story? (Electricity Intensity and the Hidden Economy in Post-Socialist Countries)*, Laxenburg, International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA), working paper.
- Lackó M., (1998), "The Hidden Economies of Visegrad Countries in International Comparison: A Household Electricity Approach." in L. Halpern and Ch. Wyplosz (eds.): *Hungary: Towards a Market Economy*, Cambridge (Mass.), Cambridge University Press, 128-152.
- Lackó M., (1999), *Hidden Economy an Unknown Quantity? Comparative Analyses of Hidden Economies in Transition Countries in 1989-95*, Working paper 9905, Department of Economics, University of Linz, Austria.
- Lafuente A., (1980), "Una medición de la economy oculta en España, *Boletín de Estudios Económicos*, 111, 581-93.
- Langfeldt E. (1984): "The Unobserved Economy in the Federal Republic of Germany," in Feige E.L. (ed.): *The Unobserved Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 236-260.

- Lemieux T., Fortin B., and Fréchette P., (1994), «The Effect of Taxes on Labor Supply in the Underground Economy», *American Economic Review*, 84:1, 231-254.
- Lippert O. and Walker M., (eds.) (1997): *The Underground Economy: Global Evidences of its Size and Impact*, Vancouver, The Fraser Institute.
- Loayza N. V., (1996), "The economics of the informal sector: a simple model and some empirical evidence from Latin America", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 45, 129-162.
- Lubell H., (1991), *The Informal Sector in the 1980's and 1990's*, Paris, OECD.
- Lundager J. and Schneider F., (1986), The Development of the Shadow Economy for Denmark, Norway and Sweden: A Comparison, *Nationaloekonomiisk Tidsskrift*, 1986.
- Lyssiotou P., Pashardes P. and Stengos T., (2004), "Estimates of the Black Economy Based on Consumer Demand Approaches", *The Economic Journal*, 114 (July), 622-640.
- MacAfee K., (1980), "A Glimpse of the hidden economy in the national accounts", *Economic Trends*, 136, 81-87.
- Madzarevic S. and Mikulic D., (1997), *Measuring the Unofficial Economy by the System of National Accounts*, Zagreb, Institute of Public Finance, Working Paper.
- Martino A., (1980), *Another Italian Economic Miracle*, Paper, Mont Pelerin Society, Stanford Conference.
- Mattera P., (1985), *Off the Books: the rise of the underground economy*, New York, St Martin's Press.
- Matthews K., (1982), "The demand for currency and the black economy in the UK", *Journal of Economic Studies*, 9(2), 3-22.
- Matthews K., (1983), "National income and the black economy", *Journal of Economic Affairs*, 3(4), 261-7.
- Matthews K. and Rastogi A., (1985), "Little mo and the moonlighters: another look at the black economy", *Quarterly Economics Policy*, 6(II), 221-240.
- Mauleon I., (1998), "Quantitative estimation of the Spanish underground economy", *Discussion paper*, Department of Economics and History, University of Salamanka, Salamanka, Spain.
- Meadows T.C. and Pihera J.A., (1981), "A regional perspective on the underground economy", *Review of Regional Studies*, 11, 83-91.
- Migueluez Lobo F., (1990), "Irregular Work in Portugal", in Commission of the European Communities (ed.), *Underground Economy and Irregular Forms of Employment*, Brussels.
- Mirus R., (1984), "The Invisible Economy: Its Dimensions and Implications», *Probing Leviathan*, sous la direction de Lerner G., Vancouver, Institut Fraser, 113-126.
- Mirus R. and Smith R.S., (1981), "Canada's Irregular Economy», *Analyse de Politiques*, 7:3, 444-453.

- Mirus R. and Smith R.S., (1989), «Canada's Underground Economy», in Feige E.L. (ed.), *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*, Cambridge, Cambridge University Press, 267-280.
- Mirus R. and Smith R.S., (1996), *Self-Employment, Tax Evasion, and the Underground Economy: Micro-Based Estimates for Canada*, document de travail, faculté des sciences commerciales, Université de l'Alberta.
- Mirus R. and Smith R.S., (1997): "Canada's Underground Economy: Measurement and Implications," in Lippert O. and Walker M. (eds.): *The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact*. Vancouver: The Fraser Institute.
- Molefsky B., (1982), "America's Underground Economy", in Tanzi V. (ed.), (1982), *The underground economy in the United States and abroad*, Lexington (Mass.), Lexington.
- Mont J., (1982), "De zwarte activiteiten in België: oorzaken, omvang en implicaties", *Tijdschrift voor Economie en Management*, 27(3), 259-273.
- Morris B., (1993), *Editorial Statement about the Shadow Economy*, International Economic Insides IV, International Statistical Yearbook, Budapest.
- Mummert A. and Schneider F., (2001), "The German shadow economy: Parted in a united Germany?", *Finanzarchiv*, 58/3, 260-285.
- Neck R., Hofreither M. and Schneider F., (1989), "The Consequences of Progressive Income Taxation for the Shadow Economy: Some Theoretical Considerations," in Boes D. and Felderer B. (eds.), *The Political Economy of Progressive Taxation*, Heidelberg, Springer Publishing Company, pp. 149-176.
- OECD, (1997), *Framework for the Measurement of Unrecorded Economic Activities in Transition Economies*, (OCDE/GDE (97),177).
- OECD, (2000), *Tax Avoidance and Evasion*.
- OECD, (2002), *Measuring the Non-Observed Economy*.
- OECD, (2004), *Employment outlook 2004*.
- Öğünç F. and Yılmaz G., (2000), *Estimating the Underground Economy in Turkey*, Research Department, Discussion Paper, September, The Central Bank of the Republic of Turkey.
- O'Higgins M., (1989): "Assessing the Underground Economy in the United Kingdom," in Feige E.L. (ed.): *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*. Cambridge: Cambridge University Press, 175-195.
- O'Neill D.M., (1983), "Growth of the Underground Economy 1950-81: Some Evidence from the Current Population Survey", *Study for the Joint Economic Committee*, U.S. Congress, Joint Committee Print 98-122, U.S. Gov. Printing Office, Washington.
- ORSEU, (1995), *Evaluation de l'économie au noir. Etude sur cinq pays européens (Allemagne, Belgique France, Grande-Bretagne, Italie)*, Office de Recherches Sociales Européennes (ORSEU), Bruxelles.

- Pacolet J. et Geeroms H., (1995), « Sociale en fiscale fraude in België. Situering, vormen en omvang », in Despontin M. and Jegers M. (red.), *De sociale zekerheid verzekerd? Exposés du 22ème Congrès Economique Scientifique Flamand*, VUB Press, Bruxelles, 619-670.
- Pacolet J. and Geeroms H., (1996), *Fraudes sociales et fiscales en Belgique. Problématique, formes et ampleur*, *Bulletin de la fondation André Renard*, nr. 211/212, 21-37.
- Paglin M., (1994), "The Underground Economy, New Estimates from Household Income and Expenditure Surveys", *The Yale Law Journal*, 103:8, 2157-77.
- Pavlopoulos P., (1987), *The Underground Economy in Greece*, Research Institute on Economy and Industry, Special Survey n°17, Athens.
- Pedersen S., (1999), *The Black Sector in Denmark in 1998*, Rockwool Foundation Research Unit Newsletter, August 1999.
- Pestieau P., (1985), "Belgium's irregular economy", in Gaertner W. and Wenig A., *The Economics of the Shadow Economy*, Berlin, Springer.
- Pommerehne W.W., Hart A. and Frey B.S., (1994), "Tax Morale, Tax Evasion, and the Choice of Tax Policy Instruments in Different Political Systems", *Supplement to Public Finance/ Finances Publiques*, 49, 52-69.
- Pommerehne W.W. and Schneider F., (1985), *The Decline of Productivity Growth and the Rise of the Shadow Economy in the U.S.*, Working Paper 85-9, University of Aarhus, Aarhus, Denmark.
- Porter R.D. and Bayer A.S., (1989), « Monetary Perspective on Underground Economic Activity in the United States », in Feige E.L., *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*, Cambridge, Cambridge University Press, 129-157.
- Portes A., (1996), "The informal economy", in Pozo S. (ed.), *Exploring the underground economy*, Kalamazoo, Michigan, 147-165.
- Prokhorov A., (2001), *The Russian Underground Economy as a "Hidden" Variable*. Presented at Midwest Slavic Conference, Cleveland, Ohio, March 29-31.
- Pyle D. J., (1989), *Tax Evasion and the Black Economy*, Macmillan, Basingstore.
- Quirk P.J., (1996), *Macroeconomic Implications of Money Laundering*, IMF Working Paper 96/66, Washington, D.C.
- Rogoff K., (1998), "Blessing or Curse? Foreign and underground demand for euro notes", *Economic policy: The European Forum*, 26, 261-304.
- Santos J.A., (1983), *A Economia Subterranea*, Lisboa, Miniétrio do trabalho e segurança social, Colecao estudos, serie A, no. 4.
- Savaşan F., (2003), "Modeling the Underground Economy in Turkey: Randomized Response and MIMIC Models", *The Journal of Economics*, XXIX, 1, 49-76.
- Schneider F., (1986), "Estimating the Size of the Danish Economy Using the Currency Demand Approach: An Attempt", *Scandinavian Journal of Economics*, 88, 643-68.

- Schneider F., (1994a), "Measuring the size and development of the shadow economy. Can the causes be found and the obstacles be overcome?" in Brandstatter H., and Güth W. (eds.), *Essays on Economic Psychology*, Berlin, Heidelberg, Springer Publishing Company, pp. 193-212.
- Schneider F., (1994b), "Can the shadow economy be reduced through major tax reforms? An empirical investigation for Austria", *Supplement to Public Finance/Finances Publiques*, 49, 137-152.
- Schneider F., (1997), "The shadow economies of Western Europe", *Journal of the Institute of Economic Affairs*, 17/3, 42-48.
- Schneider F., (1998a), *Further empirical results of the size of the shadow economy of 17 OECD-countries over time*, Paper to be presented at the 54. Congress of the IIPF Cordoba, Argentina and discussion paper, Department of Economics, University of Linz, Linz, Austria.
- Schneider F., (1998b), "Stellt das Anwachsen der Schwarzarbeit eine wirtschaftspolitische Herausforderung dar? Einige Gedanken aus volkswirtschaftlicher Sicht", Linz, *Mitteilungen des Instituts für angewandte Wirtschaftsforschung (IAW)*, I/98, S. 4-13.
- Schneider F., (2000), *The increase of the size of the shadow economy of 18 OECD-Countries: Some preliminary explanations*, Paper presented at the Annual Public Choice Meeting, March 10-12, 2000, Charleston, S.C.
- Schneider F., (2003), "The shadow economy", in Rowley C.K. and Schneider F. (eds), *Encyclopedia of Public Choice*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Schneider F., (2005), "Shadow economies around the world: What do we really know?", *European Journal of Political Economy*, Volume 21/3, Elsevier, 598-642
- Schneider F., Enste D., (2000), "Shadow Economies: Size, Causes, and consequences", *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXVIII, 77-114.
- Schneider F., Enste D., (2002), *The Shadow Economy: Theoretical Approaches, Empirical Studies, and Political Implications*, Cambridge (UK), Cambridge University Press.
- Schneider F., Hofreither M.F. and Neck R., (1989), "The consequences of a changing shadow economy for the official economy: Some empirical results for Austria", in Boes D. and Felderer B. (eds.), *The political economy of progressive taxation*, Heidelberg, Springer publishing company, 181-211.
- Schuetze, H. (2002), "Profiles of tax noncompliance among the self-employed in Canada: 1969-1992", *Canadian Public Policy*, 28: 219-238.
- Shleifer A. and Vishny R.W., (1993), "Corruption," *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 108, No. 4, 559-617.
- Simon C.B. and Witte A.G., (1982), *Beating the system: The underground economy*, Boston, (Mass.): Urban House.
- Skolka J., (1985), "The Parallel Economy in Austria", in Gaertner W. and Wenig A. (eds), (1985), *The Economics of the Shadow Economy*, Berlin, Springer, 60-75.
- Smith J., (1985), "Market Motives in the Informal Economy", in Gaertner W. and Wenig A. (eds), *The Economics of the Shadow Economy*, Berlin, 161-77.

- Smith P., (1994), "Évaluation de la dimension de l'économie souterraine : Le point de vue de Statistique Canada", *L'observateur économique canadien*, Mai 1994, 16-33.
- Smith S., (1986), *Britain's Shadow Economy*, Oxford, Clarendon.
- Smithies E., (1984), *The Black Economy in England since 1914*, Dublin, Gill and Macmillan.
- Spiro P.S., (1993), "Evidence of a Post-GST Increase in the Underground Economy," *Canadian Tax Journal/ Revue Fiscale Canadienne*, Vol. 41, No. 2, 247-258.
- Spiro P.S., (1994), "Estimating the Underground Economy: A Critical Evaluation of the Monetary Approach", *Revue fiscale canadienne*, 42:4, 1059-1081.
- Spiro P.S., (1997), "Taxes, Deficits, and the Underground Economy", in Lippert O. and Walker M., *The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact*, The Fraser Institute, Vancouver, 37-52.
- Streit M.E., (1984), "The Shadow Economy: A Challenge to the Welfare State?," *Ordo Yearbook*, 35, 109-119.
- Tanzi V., (1980), "The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications", *Banco National del Lavoro Quarterly Review*, 135, 428-53.
- Tanzi V. (ed.), (1982), *The underground economy in the United States and abroad*, Lexington (Mass.), Lexington.
- Tanzi V. (1983), "The underground economy in the United States: Annual estimates, 1930-1980", *IMF-Staff Papers*, 30:2, 283-305.
- Tanzi V., (1986), "The underground economy in the United States, Reply to comments by Feige, Thomas, and Zilberfarb", *IMF - Staff Papers*, 33/ 4, 799-811.
- Tanzi V., (1999), "Uses and abuses of estimates of the underground economy", *The Economic Journal* 109/456, 338-340.
- Tedds, L. M. (2005), *Nonparametric expenditure-based estimation of income-underreporting and the underground economy*, Department of Economics, McMaster University.
- Torgler B., (2002), "Speaking to Theorists and Searching for Facts: Tax Moral and Tax Compliance in Experiments", *Journal of Economic Surveys*, 16/5, 657-683.
- Thomas J.J., (1986), "The underground economy in the United States: A comment on Tanzi", *IMF-Staff Papers*, Vol. 33, No. 4, 782-789.
- Thomas J.J., (1992), *Informal economic activity*, LSE, Handbooks in Economics, London: Harvester Wheatsheaf.
- Thomas J.J., (1999), "Quantifying the black economy: 'Measurement without Theory' Yet Again?", *The Economic Journal* 109/456, 381-389.
- Tucker M., (1982), "The Underground Economy in Australia", in Tanzi V. (ed.), (1982), *The underground economy in the United States and abroad*, Lexington (Mass.), Lexington.
- United Nations, (1993), *Inventory of National Practices in Estimating Hidden and Informal Economic Activities for National Accounts*, Geneva, United Nations.

- Van Eck R., Kazemier B., (1988), "Features of the Hidden Economy in the Netherlands, *Review of Income and Wealth*, September.
- Van Hove L. and Vuchelen J., (1994), *The Demand for Currency and the Underground Economy: Two Amendments on the Tanzi-Method*, Discussion paper, Brussels, University of Brussels.
- Van Hove L. and Vuchelen J., (1995), "The Demand for Currency, Hoarding, and the Underground Economy: An Integration », *CEMS Paper*, No. 278.
- Wagner C., (1995), "La prise en compte de l'économie au noir : l'exemple de la méthode italienne", *Economie et Statistique*, n° 285-286.
- Weck R. and Frey B.S., (1985), "Measuring the Shadow Economy: the case of Switzerland", in Gaertner W. and Wenig A. (eds), (1985), *The Economics of the Shadow Economy*, Berlin, Springer.
- Weck-Hannemann H., Pommerehne W.W. and Frey B.S., (1984), *Schattenwirtschaft*, München.
- Weck-Hannemann H., Pommerehne W.W. and Frey B.S., (1986), *Die heimliche Wirtschaft: Strukturentwicklung der Schattenwirtschaft in der Schweiz*, Bern, Paul Haupt Publishing Company?
- Willard J.C., (1989), "L'économie souterraine dans les comptes nationaux", *Economie et Statistique*, n° 226.
- Williams C.C. and Windebank J., (1995), "Black market work in the European Community: Peripheral work for peripheral localities?", *International Journal of Urban and Regional Research*, 19/1, 23-39.
- Witte A.D, (1987), "The nature and extend of unreported activity: A survey concentrating on a recent US-research", in Alessandrini, S. and Dallago, B. (eds): *The unofficial economy: Consequences and perspectives in different economic systems*, Gower, Aldershot.
- Wu, D.-M. (1973), "Alternative tests of independence between stochastic regressors and disturbances", *Econometrica*, 41(4): 733-750.
- Yayla M., (1995), "Unrecorded Economy in Turkey", Middle East Technical University.
- Yitzhaki S., (1974), "A Note on Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis," *Journal of Public Economics*, 3, 201-202.
- Yoo T., and Hyun J.K., (1998), "International Comparison of the Black Economy: Empirical Evidence Using Micro-level Data," Unpublished paper, presented at the 1998 Congress of the International Institute of Public Finance, Cordoba, Argentina.
- Zellner, A. (1970). "Estimation of regression relationships containing unobservable variables", *International Economic Review*, 11, 441-454.
- Zilberfarb B.-Z., (1986), *Estimates of the underground economy in the United States, 1930-80*, IMF-Staff Papers, 33/ 4, 790-798.

GEHANTEERDE AFKORTINGEN

BTW	Belasting op toegevoegde waarde
ESR	Europees Systeem van Rekeningen
INR	Instituut voor de Nationale Rekeningen
ISW	Inspectie van de sociale wetten
NIS	Nationaal Instituut voor de Statistiek
PSBH	Panelstudie van Belgische huishoudens
PV	Proces-verbaal
RSZ	Rijksdienst voor sociale zekerheid
RVA	Rijksdienst voor arbeidsvoorziening
SI	Sociale inspectie
SNA	System of National Accounts